

KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA
DVADESET PETI SUSRET

ZAVRŠNI DOKUMENT

OPŠTE KONSTATACIJE • UVODNA REČ • PORUKE

KOPAONIK, 13–17. decembra 2012.

Izdavač: KOPAONIČKA ŠKOLA PRIRODNOG PRAVA
Beograd, Krunska 74, Tel. (011) 244-69-10
Fax (011) 244-30-24; E-mail: upj@EUnet.rs;
www.Kopaonikschool.org

Štampa: Futura, Petrovaradin

**OPŠTE
KONSTATACIJE**

Dvadeset peti susret pravnika Kopaoničke škole prirodnog prava održan je na Kopaoniku, od 13. do 17. decembra 2012. godine, pod stalnim naslovom *Pravda i pravo*, a sa godišnjom temom *PRAVO I MORAL*.

Višednevni rad se odvijao u skladu sa usvojenim Heksagonom Kopaoničke škole prirodnog prava, kroz šest katedri:

- I Pravo na život**
- II Pravo na slobodu**
- III Pravo na imovinu**
- IV Pravo na intelektualnu tvorevinu**
- V Pravo na pravdu**
- VI Pravo na pravnu državu.**

U okviru katedri radile su sledeće sekcije:

Život; Zdravlje; Ekologija; Sport (I katedra).

Krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti; Sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodično-pravna sloboda ličnosti; Upravno-pravna zaštita slobode (II katedra).

Kodifikacije, svojina i druga stvarna prava, svojina i nasleđe, restitucija i privatizacija; Porezi i poreska politika; Ugovor i odgovornost za štetu;

Privredna društva; Međunarodni privredni ugovori, Arbitraža; Banke i bankarski poslovi; Radni odnosi (III katedra).

Industrijska svojina, Autorsko pravo (IV katedra).

Sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvršenje; Međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi inostranosti; Pravo Evropske unije (V katedra).

Pravna država – teorijska i praktična iskustva (VI katedra).

* * *

Za Dvadeset peti susret Kopaoničke škole prirodnog prava, pod naslovom *Pravo i moral* napisano je 336 referata od kojih je publikovano 270 referata, domaćih i inostranih autora. Svi referati su raspoređeni prema Heksagonu Kopaoničke škole u 6 katedri i 23 sekcije. Ukupno objavljeni referati obuhvataju četiri toma na 4.174 stranice štampanog teksta.

Dvadeset petom susretu Škole prisustvovalo je, kao i ranijih godina, oko 2.000 učesnika – pravnik sa raznih univerziteta, akademija, naučnih institucija, sudova, advokature i drugih pravosudnih organizacija, upravnih organa i javnih službi, udruženja građana, nevladinih organizacija, privrednih preduzeća i privrednih asocijacija, bankarskih i osiguravajućih organizacija, kao i drugih društvenih institucija.

U radu Škole, pored domaćih učesnika, učestvovalo je oko 90 istaknutih pravnik, teoretičara i praktičara iz inostranstva i to kao autori objavljenih referata ili kao neposredni učesnici u radu pojedinih sekcija. Učesnici iz inostranstva bili su iz sledećih zemalja: Austrije, Nemačke, Francuske, Sjedinjenih Američkih Država, Brazila, Grčke, Italije, Švajcarske, Kine, Izraela, Velike Britanije, Rusije, Belgije, Češke, Mađarske, Turske, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Republike Srpske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore.

* * *

Svim učesnicima Skupa uručena je i Bibliografija svih objavljenih radova Škole (1987–2012) sa imenima autora i naslovima referata.

* * *

Uprava Kopaoničke škole primila je i ove godine veliki broj dopisa – pozdrava i čestitanja iz brojnih evropskih i vanevropskih zemalja od strane značajnih naučnih i državnih institucija, kao i istaknutih naučnika i stručnjaka iz svih oblasti prava. Jedan broj ovih dopisa je pročitana na plenarnim sednicama Dvadeset petog susreta. Rad Škole je bio medijski praćen.

Rad se odvijao na plenarnim sednicama i na specijalizovanim radnim zasedanjima u okviru katedri prema Programu koji je sačinjen shodno koncepciji Heksagona Kopaoničke škole prirodnog prava.

U radnim telima i svim drugim oblicima aktivnosti vladala je naučno-stručna i kolegijalna atmosfera. U večernjim časovima održavani su umetnički programi.

Urednici, autori i drugi učesnici, a naročito inostrani, izrazili su opštu ocenu prema kojoj je Dvadeset peti susret Škole tradicionalno u potpunosti ispunio očekivanja.

* * *

Kopaonička škola prirodnog prava i ovogodišnjim radom je nastavila afirmaciju ideje prirodnog prava, tj. univerzalnih ljudskih prava kojima je temelj stoletna filozofija Prava i Pravde, danas izražena u savremenim kodifikacijama ljudskih prava u okviru dokumenata OUN i drugih miroljubivih međunarodnih organizacija.

Škola je i ove godine ponovila konstataciju da između proklamovanih ljudskih prava i njihovih ostvarenja postoji veliki raskorak koji se može smanjiti ili u velikoj meri prevazići, samo atributima pravne države, demokratske kulture i tolerancije kao izraza duhovne slobode i kulture razuma. U tom pogledu postoje velike razlike u svetu i u različitim oblastima života u zavisnosti od stepena opšte kulture konkretne zajednice.

* * *

Na prvoj i završnoj plenarnoj sednici, Kopaoničkoj školi prirodnog prava upućene su reči naučne časti, priznanja i vere u ukupnost njene misije

koju ona ima u savremenom pravničkom svetu, i to od strane brojnih učesnika – inostranih i domaćih autoriteta prava i pravne nauke.

* * *

Na prvoj plenarnoj sednici Kopaoničke škole, posle pozdravnih reči domaćih i inostranih učesnika, osnivač Kopaoničke škole prirodnog prava akademik prof. dr Slobodan Perović održao je usmenu Uvodnu reč sa temom *Prirodno pravo i moral*. Na završnoj plenarnoj sednici 16. decembra 2012. godine, donesena je odluka da ova Uvodna reč predstavlja sastavni deo Završnog dokumenta Dvadeset petog susreta Kopaoničke škole prirodnog prava i da se kao takva javno objavi.

* * *

Nastavljajući tradiciju Kopaoničke škole prirodnog prava da se na sintetizovan način najširoj javnosti prezentiraju rezultati rada katedri i njihovih sekcija, na Završnoj plenarnoj sednici svi urednici su saopštili osnovne konstatacije, predloge i sugestije u formi poruka, koje su prihvaćene i koje se, kao sastavni deo Završnog dokumenta, radi obaveštavanja najšire javnosti, objavljuju u celini.

One ne mogu sveobuhvatno da izraze bogatstvo mnogih ideja, predloga i mišljenja koja su sadržana u referatima i diskusijama. Zato se, radi bar delimičnog prikaza pitanja koja su tretirana, u prilogu Završnog dokumenta, objavljuje i pregled svih tema koje su u referatima obrađene. Celina toga teksta objavljena je u časopisu "Pravni život", četiri toma, br. 9 do 12 iz 2012. godine, na 4.174 stranice. Pored toga, isti tekst objavljen je i u elektronskoj verziji.

Ceo rad Dvadeset petog susreta Kopaoničke škole prirodnog prava zabeležen je audiotehnikom, tako da se, pored objavljenih referata u časopisu "Pravni život", stavlja na uvid i kompletna diskusija koja se vodila na plenarnim i katedarskim sastancima. Audiotehnički zapisi se nalaze u biblioteci Škole i dostupni su javnosti.

POZDRAVNE REČI

*Akademik RAJKO KUZMANOVIĆ,
predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Republike Srpske*

*Poštovani predsjedniče Kopaoničke škole prirodnog prava,
Poštovani kolega akademiče Peroviću,*

Poziv da učestvujem u radu Kopaoničke škole prirodnog prava izuzetno me obradovao. Iz više razloga, Kopaonička škola prirodnog prava je najljepša i najznačajnija tradicionalna manifestacija. Ona okuplja pravnu nauku i pravnu struku, spaja domaće pravnike sa pravnicima iz cijelog svijeta, komparira i usklađuje različite pravne sisteme i stavlja sve oblasti prava pod okrilje prirodnog prava.

Utemeljena na jedinstvenoj ideji Heksagona prirodnog prava, Kopaonička škola, iz godine u godinu, izaziva sve veći interes pravničke populacije, ali i drugih srodnih nauka i struka orijentisanih ka tome da svoju profesiju obavljaju, prije svega, u skladu sa osnovnim prirodnopravnim principima. Prepoznata od strane Uneska kao takva, od 2005. godine održava se pod njegovim moralnim pokroviteljstvom.

Pravo i moral – opšta tema ovogodišnje, jubilarne dvadeset pete Kopaoničke škole okupiće preko 2.000 uglednih naučnih i stručnih radnika iz Srbije, ali i iz cijelog svijeta – Brazila, Kine, Njemačke, Francuske, Švajcarske, Turske, Italije, Mađarske, Rumunije, Republike Srpske i Bosne i Hercegovine, Makedonije i drugih zemalja. Upravo to pokazuje da nam je prirodno pravo svima zajedničko, a da je moral postao društvena potreba svih nacija i zemalja - danas više nego ikad ranije.

Aktivno učešće u radu ove Škole tokom niza godina, stvorilo je u meni osjećaj trajne pripadnosti ovoj velikoj porodici. Siguran sam da ću biti među mnogobrojnima do kojih će doprijeti odjek riječi sa ovog skupa.

Posebno me raduje što će i veliki broj članova Udruženja pravnika Republike Srpske aktivno učestvovati u organizaciji i radu skupa i vjerujem da će se takva saradnja nastaviti i u budućnosti.

Poštovani predsjedniče,

Ovim putem želio bih da, kao kolega pravnik, a potom i kao predsjednik Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske i Udruženja pravnika Republike Srpske, prije svega, prenesem svoju zahvalnost Vama, kao osnivaču Kopaoničke škole prirodnog prava, na istrajnosti da ona postane najprepoznatljivija manifestacija pravnika u regionu, te Vašim saradnicima koji marljivo učestvuju u pripremama oko organizacije ovog skupa.

Želim da ovogodišnji jubilarni događaj bude uspješan, da bude u duhu sveopšte prirodne i socijalne pravde.

*Prof. dr SIMA AVRAMOVIĆ,
dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

*Uvaženi profesore Peroviću,
Poštovani poslenici prava i pravde,*

Sa žaljenjem što ne mogu da iskoristim jedinstveni priliku i počast da vam se lično obratim na ovom jubilarnom skupu posvećenika prirodnog prava, želim da vam prekrasni i iskonski ambijent kopaoničkih belina bude inspiracija za još jedan pravnički uzlet.

Danas se studenti obično uče da je antičko viđenje prirodnog prava podrazumevalo ideju o njegovoj imanentnoj urođenosti, srednjovekovno o njegovom božanskom poreklu, a tek novovekovno njegovu zasnovanost na razumu. No, ovakva veštačka klasifikacija, mada zgodna za memorisanje, zbog svog pojednostavljavanja, ne odražava sve nijanse i rano postojanje svesti o razumnom prirodnom pravu, koju je tako efektno odredio Aristotel, a preuzela rimska misao kroz maksimu *Nihil est in intellectu, quam prius non fuerit in sensu* – da ništa ne postoji u razumu, što prethodno nije bilo u osećaju (iskustvu). Tu ideju razumnog prirodnog prava u same temelje Kopaoničke škole ugradio je njen primogenitor, akademik Perović, i uspešno je gaji već 25 godina.

Kultura prirodnog prava se gradi kroz iskustvo, kroz doživotno učenje, ona se mora negovati i na nivou ličnosti i na nivou društvene zajednice. U tome je istorijska uloga Kopaoničke škole i njenog rodonačelnika, misija koja je esencijalna za srpsku pravnu nauku i praksu u prelomnim, teškim vremenima, s kraja XX i početka XXI veka. Ovde se već puna četvrt veka razumno prirodno pravo gaji i rasejava po srpskom pravnom prostoru sa ovih visova, ona ovde podučava kako se razlikuje prirodna boja prava od veštačkih, kakvo pravo treba da bude, a kakvo ono trenutno jeste.

Profesor Perović je na ovim visovima uspeo da spoji nauku i praksu, da obezbedi stalni susret prirodnog i pozitivnog prava, da razvija svest o razumnom prirodnom pravu kod onih koji ga primenjuju, ali i da učini svojevrсни filozofski iskorak, koji u mnogome nadilazi okvire srpske pravne misli i uzdiže ga među njegove korifeje savremenog doba. Prihvatajući ideju pluraliteta prirodnopravnih principa, on je afirmisao misao o jednakoj vrednosti šest načela i kreirao svoj jedinstveni, sada već toliko prepoznatljivi Heksagon, koji je duboko ušao u svest srpskih pravnika. Time je obezbedio trajnost i dugovečnost - i sopstvenu, i svoje tvorevine.

U ime Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu želim vam uspešan rad, ličnu sreću i napredak. Vivat, crescat, florat Schola iuris naturalis Copaonici.

Dr THOMAS MEYER

*direktor Sektora Otvorenog regionalnog fonda
nemačke zadužbine GIZ, Kancelarija
za pravnu reformu Jugoistočne Evrope*

Mislim da sam ovde jedanaesti put. Razgovarali smo o tome da su 25 godina malo čudne godine. Za čoveka to je vreme kada su sve karakterne osobine već formirane i više se ne očekuju nikakve velike promene. Kada pogledate Kopaoničku školu prirodnog prava, ako bi to bilo tačno, onda je karakter ovog najvažnijeg skupa prirodnog prava u regionu, već iskazan samom temom za ovogodišnji susret.

Kada sam predavao na Univerzitetu, imao sam dve vrste studenata. Jedni su smatrali da mogu da zarade silne pare time što će studirati pravo, a drugi su bili oni koji su tražili pravdu. A moje iskustvo je bilo najbolje sa

onima koji su pokušavali da iskombinuju te dve stvari. To je težak odnos jer pravo je uvek vezano za pitanje odluke. A sa odlukama se nikada neće svi slagati. Ali bar bi trebalo da se trudimo da budemo što bliže onom momentu kada je opravdanost najbliža onome što je ishod pravnog postupka. Tako da ne govorimo o tenziji između prava i morala, nego to je jedan karakterističan momenat u našem svakodnevnom radu. Nažalost ili na sreću, ovom poslu nema kraja. Ja sam posebno ponosan svojim položajem time što sam na čelu regionalnog Projekta za Jugoistočnu Evropu Otvorenog fonda i posebno mi je drago što u tome učestvujem, a nadam se da ću biti sa vama ovde bar pet narednih godina.

Dr VLADO KAMBOVSKI
predsednik Akademije nauka i umetnosti Makedonije

Poštovano Predsedništvo,
Poštovane kolegice i kolege,

Sa velikim uzbuđenjem uzimam reč da pozdravim naš jubilarni Dva-deset peti susret i pri tome da, u ime svih vas, izrazim posebno poštovanje i priznanje akademiku Slobodanu Peroviću, osnivaču ove Škole, i da istaknem da iako mi ovde danas nismo neki formalni skup koji može da dodeljuje najviša priznanja, on ima ta naša najviša priznanja za sve ono što je uradio tokom ovih 25 godina. Njegove sjajne kopaoničke Besede su doprle daleko od ovih prostora, na celom Balkanskom prostoru, na celom regionu, čak i šire od toga.

Radovi koji su ovde prezentirani u toku ovih 25 godina, uz učešće više hiljada stručnjaka iz oblasti pravne nauke i prakse, Škola je prerasla u instituciju tipa Platonove akademije, koja ima jasan profil, jasan sadržaj, jasan program, i koja je izvršila tako veliki uticaj na razvoj pravne nauke, pravne misli, pravne svesti. Sve to ostaje kao pravni i civilizacijski topos na ovim prostorima. Na jednom uzavrelom prostoru Balkana, koji je dobio negativne konotacije u prošlosti, a iz kojih ovako izlazi, i to je veliki značaj ovog 25 godišnjeg jubileja; možda on nije ravan jubileju 50 ili 100 godina, ali mi smo svedoci da smo sve ovo radili u toku jednog zgusnutog istorijskog vremena: raspada jedne države sa svim posledicama, međuetničkih sukoba,

krvavih na kraju 20. veka, promena sistema, tranzicije sa svim nedaćama. U svemu tome je bila uloga prava, s vremena na vreme uvažavana, s vremena na vreme gotovo tanjila se kao neki plamičak koji je bio gotovo na kraju da se ugasi pred naletima nasilja, političke arbitrarnosti, režima, itd.

Ali ostala je ova zvezda Kopaonika da trepće na širem balkanskom prostoru ulivajući nadu kod ljudi: da postoji pravo i pravda, da postoji jednakost ljudi, da postoje prirodna prava koja ne mogu da budu zgažena nikakvim nasiljem, nikakvom mržnjom ili govorom mržnje. Ovo ističem zato što mi nismo na kraju istorije Balkana. Mi smo blizu kraja istorije Balkana u smislu dugogodišnjih neprijateljstava, pa čak i sukoba. Još kruže nad Balkanom nacionalističke, velikodržavne i druge ideologije, etnocentrični koncepti država i državnih uređenja koji su upravo u suprotnosti sa osnovnim, polaznim stanovištima Škole prirodnog prava o prirodnim, jednakim pravima ljudi i njihovih sloboda. Dok te ideologije kruže nad Balkanom, dok podstiču govor mržnje, netolerancije, postoji opasnost za mir i ostaje naša misija da čuvamo mir i poredak, pravo i vladavinu prava, i poštovanje ljudskih prava, pozivajući se na toleranciju, na razumevanje, na dijalog, na rešavanje društvenih sukoba pravnim putem koji je jedino racionalan.

Dvadeset pet godina mi smo upućivali upravo takve pozive svima oko nas, pa čak i šire, i čuvali tu nadu da će jednog dana doći do bolje budućnosti koja se pred nama sada pruža, a to je evrointegracija celog prostora. Mi svi ovde znamo, pored činjenice da je nekoliko zemalja iz našeg regiona već ušlo u evropski pravni krug, da su druge zemlje pred vratima Evropske unije. Zašto je značajna evroatlantska integracija ili integracija u Evropskoj uniji, naročito u odnosu na zemlje kandidate. Kao jedan od prvih uslova koji se postavlja jeste konstituisanje pravne države, vladavine prava, nezavisnosti sudstva i ljudskih sloboda i prava. To su prioriteti. To je ono na čemu insistiramo već 25 godina – vladavina prava i pravde, poštovanje ljudskih sloboda i prava. Svih ovih godina mi smo radili na afirmaciji evropske ideje o državi, o zajednici zasnovanoj na pravednom pravu.

Upravo u tom smislu je veoma značajno da je tema ovogodišnjeg savetovanja *Moral i pravo*, a to je opet reafirmacija stanovišta da su moralne vrednosti u pravu univerzalne vrednosti kao što su dobrota, lepota, istina, pravda, a onda još i pravne vrednosti – sigurnost, mir, prirodna prava čoveka, jednakosti, itd., da su ona impregnirana moralom i da je veliko pitanje za nas, upravo sada da reafirmišući moralne vrednosti naših društava otvo-

rimo put za njihovo konstituisanje kao država zasnovanih na pravu i priznavanju ljudskih sloboda i prava.

U to ime, neka živi naša večita institucija – Kopaonička škola prirodnog prava, pa da ovako slavi i Stogodišnjicu svoga postojanja.

*Dr RODOLFO SACCO,
profesor emeritus Pravnog fakulteta u Torinu,
član Akademije nauka Italije*

*Poštovani Predsedniče, profesore Peroviću,
Poštovane kolege*

Čast mi je i zadovoljstvo da vam prenesem želje za uspešan rad od Akademije u Torinu i od italijanskog Udruženja za nauku za uporedno pravo.

*Dr VITOMIR POPOVIĆ,
dekan Pravnog fakulteta Univerzitea u Banjaluci*

*Mnogopoštovani gospodine Predsedniče,
utemeljivaču Kopaoničke škole prirodnog prava,
akademiče profesore Peroviću
Mnogopoštovano Predsedništvo,
Uvažene koleginice i kolege*

Čini mi posebnu čast i zadovoljstvo što mogu u ime Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci, u ime njegovih nastavnika i saradnika, u ime njegovih 4.500 studenata i u svoje lično ime, da vas pozdravim i poželim mnogo sreće u održavanju 25-ih susreta Kopaoničke škole prirodnog prava.

Četvrt vijeka u životu i radu institucije i pojedinca nije malo. Pre 25 godina naša Škola je bila najmlađa. Ona je danas najpoznatija, o njoj su na određen način postali prepoznatljivi i pravo i Kopaonik. Pre 25 godina mi smo bili i mladi i lijepi, danas smo samo lijepi. Uvažene koleginice i kolege, želim vam mnogo sreće i uspeha u nastupajućim Novogodišnjim i Božićnim praznicima, na mnogaja ljeta i hvala vam lijepo.

*Dr ZORAN RAŠOVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta u Podgorici,
član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti*

*Poštovani profesore Peroviću,
Poštovani profesore Orliću,
Poštovano radno Predsedništvo,
Koleginice i kolege,
Dragi prijatelji*

Dvadeset pet godina je minulo kako smo se sastali na ovoj snežnoj planini. Imam ugodnu priliku i čast da izrazim tople čestitke organizatorima i osnivačima, čiji su pogledi sazreli na kulturi jednog burnog i fantastično raskošnog iskustva, na tako značajnom jubileju. Većina naših prijatelja je i danas tu. Nekih prijatelja, na žalost, nema, ali ja bih rekao samo fizički nema. Srećan sam što našoj Školi pristupa sve veći broj polaznika, sljedbenika njenih principa i zakona. Za tih 25 godina uvijek prepune sale koje su dokaz da se Kopaonička škola voli najljepšim, najtananijim dijelom svoje duše. Njene ideje su poprimale novu određenost, novi sjaj, šarm i pitkost. Otegnuta i moćna, naša Škola ne preza da zađe u neznana prostranstva. Pri tom ostavlja svakome da ima svoj sopstveni izraz, svoju sliku, svoju dušu i misao.

Danas smo, ne slučajno, za jubilej odabrali istraživanje jednog od fundamentalnih pitanja pravne filozofije – odnosa prava i morala. Time dajemo prvenstvo moralnom redu. Želimo da tragamo i stremimo ka opštim principima, ka vrhovnom sudiji, ka smislu morala shvaćenog kao celine. Savjesnost i poštenje, čast i blagonaravlje, brane su nejasnim pravilima kojima bi se nepravda činila. Naše pravo, normativno i stvarno, dovodimo u sklad sa pravilima obične ljudskosti i pravičnosti, zato što ta pravila narodna svijest valjda čuva. Jasno da moralni sistemi treba da budu stalno pod nadzorom javnosti i provjera životne prakse. Tamo gdje život plića potrebno je zaroniti u dubinu.

Dragi prijatelji, osnivači Kopaoničke škole prirodnog prava, organizatori i gosti, očekujem da i dalje budemo poezija duše i života, da upotpunimo bogati portret velike Kopaoničke škole, da zajedno sa njenim osnivačima još dugo sa uživanjem mirišemo njenu toplinu. Vi ste vidan dokaz moći Kopaoničke škole i njene vrijednosti, njene nevidljive snage i dostojanstva.

To je znak da ona za nekog postoji, da je u duši nosimo, da se osjećamo jedno sa njom i da je to stvarna i uzajamna potreba. Takav osjećaj traje punih četvrt vijeka. Neka tako bude još dugo, dugo. Živjela Kopaonička škola prirodnog prava.

Dr XAVIER BLANC-JOUVAN
profesor Emeritus Univerziteta Paris I, Panthèon, Sorbona

Gospodine Predsedniče,
Drage kolege, dragi prijatelji,
Dame i gospodo

Sve što želim da vam kažem može da se izrazi u dve jednostavne reči, a to je bravo i hvala vam. Bravo – zato što smatram da vi obavljate jedan izvanredan posao kojem nema ravnog, koliko je meni poznato, ni u jednoj drugoj zemlji. Bravo – zato što uspevate od godine do godine da na ovo izvanredno mesto privučete tako veliki broj pravnika iz svih oblasti, iz svih domena stručnosti, svih državljanstava, da se okupite ovde i da date podršku vrednostima koje mi svi cenimo, a to je sloboda, bratstvo, pravda, demokratija, vladavina prava, jednom rečju – moralu. Dajete podršku moralu. To je jedna duga i beskrajna borba u kojoj vi učestvujete sa velikim entuzijazmom i sa velikom odlučnošću.

Zahvaljujem vam se, takođe, zato što ste uspeli da prevaziđete sve probe i sve probleme na koje ste nailazili i što konačno možete da proslavite ovaj srebrni jubilej Škole, koji je i za nas podsticaj da nastavimo da radimo u istom pravcu. Ja vam se zahvaljujem, zahvaljujem se organizatoru, a naročito profesoru Peroviću i profesoru Orliču, koji su mi učinili čast što su me pozvali da učestvujem na ovoj konferenciji. Zahvaljujem se takođe svima vama koji ste ovde okupljeni, koji se ovde okupljamo svake zime i učestvujemo u ovoj izvanrednom prazniku prijateljstva, koji mi donosi jednu ogromnu radost. Za mene je to velika sreća što i danas mogu da vam prenesem izraze i pozdrave od Francuske, upućene Srbiji.

Veoma sam srećan što mogu da učestvujem na ovoj konferenciji i nadam se da ću to moći još dugo godina.

*Dr PENNY BOOTH,
profesor Pravnog fakulteta u Mančesteru*

Cenjene kolege i prijatelji

Naš Vrhovni sud u Engleskoj ima uobičajenu praksu da kada mnoge kolege izraze svoje mišljenje u vezi sa određenim predmetom, i kada niko više nema ništa da kaže što bi moglo da bude bolje, da se tada učesnici poklone i da izraze svoju saglasnost i da se povuku u dostojanstvu. Cenjene kolege su ovde rekle neke stvari koje su sušta istina u vezi sa ovom izvanrednom konferencijom. Ja bih takođe htela da izrazim svoju zahvalnost i da pokušam da kažem nešto na srpskom. Divno je što sam ponovo među vama u Srbiji. Hvala vam što ste me pozvali. Za mene je velika čast da opet budem ovde, ne samo čast nego i zadovoljstvo.

*Dr ANTONIO BENACCHIO,
profesor Pravnog fakulteta u Trentu, Italija*

Poštovani prijatelji

Dvadeset pet godina je vrlo važan susret na Kopaoniku. Ovo je peti put da smo mi Italijani ovde. Prvi put je to bilo 2003. godine. Mi smo delegacija koju predstavlja profesor Sacco. To znači da mi imamo veliki interes za vaše pravo, kako se ono menja, ide dalje. To znači i naše prijateljstvo i vernost svima vama. Zahvaljujem organizatorima, profesoru Peroviću, profesoru Orliću što su mi pružili mogućnost da govorim ovde i da vas sve pozdravim i poželim srećan rad.

*NIKOLA AVRAM
predsednik Upravnog odbora MK Group,
Mountain Resort, Kopaonik*

Poštovane dame i gospodo

Zahvaljujem se svima ne samo u ime MK Grupe, već u ime celog Kopaonika kao destinacije, zahvaljujem se Kopaoničkoj školi prirodnog prava što je dio naše višegodišnje istorije.

UVODNA REČ

SLOBODAN PEROVIĆ

PRIRODNO PRAVO I MORAL

Poštovane Kolege

Vi, koji činite Dvadesetpetu godinu života

Kopaoničke škole prirodnog prava

*Odazvanici filozofije pravde, pravednog prava, moralnih imperativa –
tog Trojstva ljudskog dostojanstva kao apriorne svrhe*

Ovde na ovom vrhu prirode, vaš pogled je širi, jer

“Ko na brdu, ak’ i malo stoji više vidi no onaj pod brdom”

*Poštovani gosti koji dolazite sa različitih strana sveta, došli ste
u svoj naučni dom – dobro nam došli, sa vama smo jači da istrajemo
na putu od antičkih do naših vremena, sve do proklamacije*

i kodifikacije racionalnog prirodnog prava u okviru

*Organizacije ujedinjenih nacija i svih drugih miroljubivih
asocijacija i integracija*

Dame i Gospodo

Reč kulture mira

Dozvolite mi, da vam sa osećanjem najvećeg poštovanja koje imam pred ovim atrijumom znanja i savesti, najpre uputim reči naučne časti, reči

Uvodna reč prof. dr Slobodana Perovića, osnivača Kopaoničke škole prirodnog prava, na otvaranju plenarne sednice Dvadeset petog susreta Kopaoničke škole prirodnog prava koja je održana 13. decembra 2012. godine, sa opštom temom *Pravo i moral*. Tekst ove usmene reči zabeležen je stenogramom i audiotehnikom, tako da se ona ovde objavljuje onako kako je bila usmeno izgovorena.

Redakcija je zamolila Autora, preglednosti radi, da označi podnaslove u tekstu, nadajući se da time nije narušen kontinuitet izlaganja. Pri tome, Autor je, pored jezičke redakcije, odredio i naslov teksta, na čemu mu Redakcija zahvaljuje.

naše pravničke vokacije i njene izvornosti, reči naše zajedničke umnosti pred agresijom paklene nesloge ovoga sveta, a iznad svega da vam uputim zlatne reči vere u bolje i pravednije dane, one dane koji će nam doneti radost sveukupnog života, za sve ljude sveta, bez obzira na njihove prirodne razlike po rođenju ili razlike po bilo kakvom dostojnom ubeđenju.

Sa ovim rečima kulture mira i univerzalnih vrednosti racionalnog prirodnog prava ili kako se danas češće kaže *ljudskih prava*, otvaram ovogodišnji rad Kopaoničke škole, koji će, uveren sam, udružen sa ranijim rezultatima, doprineti da se uveća naš Heksagon – pravo na život, slobodu, imovinu, intelektualnu tvorevinu, pravdu i pravnu državu. Istovremeno ove godine potvrđujemo desetogodišnju trajnost Deklaracije Kopaoničke škole prirodnog prava iz 2002. godine, publikovane na šest svetskih jezika.

Tema koja je nadživela vekove

Ovogodišnja opšta tema *Pravo i moral* dolazi da upotpuni jednu celinu koju smo gradili poslednjih godina: pravo i sloboda, pravo i vreme, pravo i prostor, pravo i odgovornost. Odnos prava i morala u svakom vremenu i prostoru pokretao je intelektualnu kulturu izraženu kroz različite discipline, ali i pored brda knjiga i naučnih studija, nema jedinstvenog odgovora. Rudolf fon Jering je čak rekao da je problem odnosa prava i morala rt Horn pravne nauke, opasno mesto na kome su mnogi pravnofilozofski sistemi pretrpeli brodolom. Da su ove reči bile samo jedna stilska figura kojom su iskazane teškoće pitanja odnosa prava i morala, i da sve lađe tamo nisu potonule, svedoči nam ceo prošli vek, pa u krajnjoj liniji i ovogodišnja tema naše Škole.

Opštost moralnog zakona

Predsedavajuće reči ovog uvodnog referata glase: *zvezdano nebo iznad mene i moralni zakon u meni* – reči su kojima je iskazan aksiom prostorne i vremenske opštosti prirodnog prava i njegov moralni imperativ kao vitalni deo svakog individualnog i društvenog bića.

Istovremeno, sa ovih sedam Kantovih reči, označeno je Trojedinstvo činilaca materijalnog i moralnog sveta: prostor i vreme, prirodno pravo, moralni poredak. Svakom od njih biće posvećena određena pažnja.

Ostvareni rezultati Škole

S obzirom da je ovo jubilarna 25. godina života ove Škole, pre nego što nastavim ovu uvodnu reč, potrebno je ukratko izložiti glavne tačke pređenog puta. Konkretno, rad Škole se odvijao u tri pravca: naučni rezultati, izdavačka delatnost, okupljanje domaće i inostrane pravničke javnosti.

Naučni rezultati se ogledaju u doprinosu i potpunijem sagledavanju Heksagona (1994) koji je okupio sve pravne i socijalne discipline oko šest stubova opšte civilizacije (život, sloboda, imovina, intelektualna tvorevina, pravda, pravna država). U tom smislu, imao sam čast i priliku, da svojevremeno postavim i naučno argumentujem sledeće ustanove: teorija triparticije (odnos prirodnog i pozitivnog prava), demokratska kultura za razliku od simulovane i vulgarne demokratije, tolerancija (skica teorije tolerancije kao subjektivnog prava), nesklad između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, teorija zloupotrebe ljudskih prava, primena komutativne i distributivne pravde, primena i neprimena proklamovane trodelne podele vlasti, nezavisno sudstvo kao pitanje opšte kulture jedne zajednice, dvanaest tablica sudijske nezavisnosti. U suštini, stvoren je jedan naučni pokret zasnovan na tradicionalnoj filozofiji pravde i racionalnoj koncepciji prirodnog prava.

Pored naučnih rezultata Škole, potrebno je ukazati i na snažnu publicističku delatnost koja danas čini čitavu biblioteku od preko stotinu tomova (svake godine se publikuje oko 4–5 hiljada stranica štampanog teksta) prilagođenu Heksagonu kao i užim naučnim disciplinama i sekcijama pojedinih katedri u okviru rada Škole. Publikovana je i Bibliografija svih do sada štampanih radova, naslovi tih radova kao i imena njihovih autora. Najzad, kada je reč o izdavačkoj delatnosti, posebno treba naglasiti izdanje Deklaracije Kopaoničke škole prirodnog prava (2002) koja je publikovana na šest svetskih jezika. Pored ovoga, treba ukazati i na Završna dokumenta koja na jedan sintetizovan način svake godine upućuju poruke u pogledu pojedinih pravnih pitanja koja su obuhvaćena opštom godišnjom tematikom.

Najzad, Kopaonička škola prirodnog prava je za proteklih 25 godina svoga postojanja okupila širok krug domaće i inostrane pravničke javnosti. U njenom radu učestvuju profesori sa raznih univerziteta, članovi akademija nauka, naučnih institucija, sudije, advokati, kao i pravnici iz drugih pravosudnih organizacija, upravnih organa i javnih službi, udruženja građana, nevladinih organizacija, privrednih asocijacija, kao i drugih društvenih institucija. Posebno treba naglasiti učešće mlađih pravika u okviru po-

menutih struktura. Škola je i ovde ostala dosledna svojoj naučnoj i stručnoj vokaciji i na taj način se zaštitila od svake metappravne i dnevno političke agresije. Da nije tako postupala danas je ne bi bilo ili bi vegetirala kao tuđi derivat sa promenjenom sudbinom dejstva i opstanka.

Upravo ovakav naučni stav Škole učinio je da Škola, ne samo okuplja, već uživa i odgovarajući naučni autoritet, kako u domaćoj, tako, možda još i više, u međunarodnoj pravničkoj javnosti. Sve su to bili elementi za jedno veliko priznanje koje je Škola 2005. godine dobila u vidu moralnog pokroviteljstva OUN za edukaciju, nauku i kulturu (UNESCO), sa obrazloženjem da projekti i publikacije Kopaoničke škole prirodnog prava predstavljaju poseban interes za UNESCO jer one nesumnjivo doprinose unapređenju ljudskih prava u okviru sistema UN. U pozdravnim rečima (2007) ova organizacija UN je istakla da je Kopaonička škola prirodnog prava važan međunarodni događaj i da je ona prirodni saveznik UNESCO u zajedničkim naporima na promociji, poštovanju i zaštiti sveukupnih ljudskih prava i nedeljivog dostojanstva za sva ljudska bića.

Načelo Dobrog

Moral kao sistem društvenih normi koji pokazuje i određuje šta je Dobro, a šta je loše u egzistenciji čoveka kao socijalnog bića prirode, rukovođen načelom Dobrog sa stanovišta određenog prostora i vremena, presuđuje mnoge individualne i društvene suprotnosti, kao što su npr. ljubav i mržnja, istina i laž, savest i iskušenje, sloboda i nesloboda, lepota dobrog i avet zla, kultura mira i nekultura rata i nasilja, dogmatska bezobzirnost i tolerancija kao stožerna vrlina prosvetljenog razuma.

Onaj moralni poredak koji je u stanju da razreši ove suprotnosti i koji je uvek na strani Dobrog, jedino ima legitimitet da ponese i da trajno nosi epitet najplemenitijeg svojstva ljudske prirode.

Carstvo pravednog prava

Samo takav moral ugrađen u sistem pravnih normi pretvara svaku vrstu antiprava u carstvo pravednog prava, koje, ne samo proklamuje već i ostvaruje ukupnost dostojanstva "sile" života, bez obzira na bilo kakve razlike po rođenju ili ubeđenju.

Tada, pravo i moral, snagom prirodne athezije, prelaze u jedan *viši stepen jedinstva*, u živu harmoniju dva osnovna stuba: pravnu i moralnu civilizaciju svake organizovane društvenosti.

Uzajamna transformacija

Kada jedna moralna norma doživi transformaciju i smislu pravne norme, onda ona deluje kao pravna norma sa svim njenim elementima, posebno elementom pravne sankcije. U spolnjem svetu često se tada zanemaruje ili zaboravlja njen moralni izvor, što ne znači da je time došlo do potpunog prekida kontinuiteta između moralne norme po izvoru i pravne norme po načinu ispoljavanja i metodu primene.

Upućivanje

Za razliku od ove pojave, pravne norme često, kao načelo ili kao konkretno pravilo, upućuju na primenu moralnih normi, u kom slučaju one, u odgovarajućem postupku praktične primene, dobijaju snagu pravne norme. Tako npr. jedan obligacioni ugovor, pod pretnjom ništavosti, ne može biti u suprotnosti sa dobrim običajima i moralom određenog društva.

Zajedničke vrednosti

U svakom slučaju, kompozicija moralnih i pravnih normi, vodi ostvarenju zajedničkih vrednosti kao što su: savesnost i poštenje (*bona fides*, *honestum*), pristojnost (*decorum*), pravičnost (*iustum*) naročito u smislu primene principa "svakome dati ono što mu pripada" po načinu jednakog postupanja sa jednakim stvarima, čime se održava večita ideja komutativne i distributivne pravde.

Unutrašnja moralnost prava

Sve ove moralno-pravne kategorije, izražene kao načela ili kao konkretna pravila, prožimaju odgovarajuće discipline određenog pravnog sistema do te mere da ih je teško razdvojiti, a da se ne naruši njihova neophodna ravnoteža. Na taj način, prirodno pravo racionalnog smera, ostvaruje unutrašnju moralnost prava.

Ukoliko bi se pravne norme posredno ili neposredno lišile sadržaja i primene moralnih normi ili drugim rečima, ukoliko bi unutrašnja moralnost prava bila uklonjena iz jednog pravnog sistema, onda bi takvo pravo bilo neko otuđeno pravo, pa čak i do stepena birokratske i veštačke tvorevine, Kafkine karikature prava, neki svet za sebe, što bi u svakom slučaju, dovelo do “pobune” fakta protiv prava.

Trojedinstvo

Posle ovih uvodnih konstatacija, vratimo se Trojedinstvu činilaca materijalnog i moralnog sveta, pokriveno “zvezdanim nebom”, a to znači, pitanju prostora i vremena, prirodnom pravu i moralnom poretku.

S obzirom da je Kopaonička škola prirodnog prava u dosadašnjem naučnom i filozofskom opusu, između ostalog, posvetila značajnu pažnju prirodnom fenomenu prostora i vremena koga prati prirodno pravo kao univerzalno i pravedno, ovde će se, najpre, reprodukovati osnovne oznake iz ove oblasti, kako bi se ovogodišnja tema *Pravo i moral* uvela u pomenuto Trojedinstvo, a posebno sa stanovišta odnosa prava i morala kao zajedničkih pravila ponašanja svake pravno organizovane zajednice.

Plan daljeg izlaganja

U tom delu, pored načelnih pitanje odnosa prava prema moralu (naročito: pravičnost, savesnost i poštenje, dobri običaji, javni poredak, prirodne obligacije), biće izloženi brojni konkretni slučajevi pravnih normi u kojima je prisutna i moralna norma, bilo kao načelni stav, bilo kao sastavni deo pravne norme ili slučajevi kada pravna norma upućuje na primenu moralnih normi. U svemu tome, razume se, neophodno je zadržati se na definiciji morala i njegovim atributima, kako bi se mogao formulisati konačni zaključak.

Jednorodnost koegzistencija

Kada je reč o prostoru i vremenu koga prati dualitet prirodnog i pozitivnog prava u kome je prirodno pravo apriorno, univerzalno i apsolutno, dok je pozitivno pravo posteriorno, empirijsko i relativno – treba reći da se vremenske i prostorne dimenzije javljaju kao pokazatelji legitimiteta prava

upravo, sa stanovišta većeg ili manjeg prisustva prirodnog prava u pravni sistem pozitivnog prava.

Prostor i vreme kao prirodne pojave predmet su različitih filozofskih opredeljenja i opservacija. Kaže se, ako je prostor poredak koegzistencija, onda je vreme koegzistencija sukcesija. Spaja ih jednorodnost koegzistencija.

Opažajna sfera prostora i vremena

Još je Aristotel postavio pitanje da li vreme i prostor uopšte postoje, i mi smo zaključili samo opažajnu sferu njihovu, dok je suština tih pojava ostala za čoveka nedokučiva.

Kada smo izložili različite teorije o vremenu i prostoru (Aristotel, Akvinski, Njutn, Kant, Lajbnic, Bošković) prišli smo tom filozofski neresenom pitanju sa čisto praktične strane u smislu primene različitih sistema prava upravo sa stanovišta prostora. Po kriterijumu prostora i vremena, ustanovili smo petočlanu klasifikaciju velikih pravnih sistema ili pet familija prava: evropska pravna civilizacija (opštost pravnih kategorija), anglosaksonske sistem prava (kazuistika i pragmatika), šerijatsko pravo (islamska religija), pravni sistemi dalekog istoka, indijsko i kinesko pravo.

Zbližavanje

Veliki stepen zблиžavanja pomenutih familija prava dogodio se naročito u drugoj polovini dvadesetog veka. Preko brojnih međunarodnih konvencija, procesom unifikacija i kodifikacija, uspostavljaju se mostovi povezivanja, tako da nije više svaka familija prava ostrvo za sebe. Putem implementacije i internacionalizacije postiže se veći stepen povezanosti, ali i sa pravom na razliku. Tu je značajna Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine koja je u svom višedecenijskom trajanju postala pravi izvor za čitav niz međunarodnih konvencija, regionalnih i opštih.

Izneverena očekivanja

Sve je to obećavalo jedan pravedniji svet, ali zlatni vek nije nastupio, odložen je na neodređeno vreme. Dakle, kodifikacija ljudskih prava, s jedne strane, predstavlja humanu misaonu zgradu savremenog čoveka, ali, s druge strane, istovremeno i gaženje tih prava do stepena kataklizme prava.

Uzroci ovakvog stanja su brojni i raznovrsni, zavisno od prostorne i vremenske stvarnosti, geografskog i ideološkog faktora, religijske i filozofske svesti, ekonomske mogućnosti, rečju, od stepena opšte kulture.

Ipak, kada je reč o neostvarenju ljudskih prava unutar i izvan pojedinih familija prava, čini se, da bi uzroke mogli svesti na nekoliko bitnih: ekstremno siromaštvo jednog velikog dela sveta u kome vlada *bolest gladi*; postojanje velikog broja antipravnih država sa simulovanom demokratijom iza koje stoji samovolja različitih vlasnika moći koji sebe smatraju i vlasnicima vremena; zloupotreba ljudskih prava u tom smislu što se na konkretnu povredu ljudskih prava odgovara odmazdom koja je često i veća ili znatno veća i teža u odnosu na inicijalnu povredu, (demokratsko bombardovanje, kolatelarna šteta, "milosrdni anđeo" koji seje smrt braneći povredu ljudskog prava, itd.); politizacija ljudskih prava koja različite aspekte ljudskih prava svodi samo na element političke moći iza koje stoje različiti interesi (teritorijalna ekspanzija, vojna, ekonomska, ideološka i druga srodna agresija); ugroženost načela nezavisnosti sudstva tako da se proklamovana trodelna podela vlasti u praksi svodi na jedinstvo vlasti putem uticaja ili čak dikтата izvršne političke vlasti ili druge međunarodne i nacionalne metappravne moći, što sve ugrožava primenu principa komutativne pravde – jednako u jednakim slučajevima.

Dostojanstvo sudijske nezavisnosti

Sudijska nezavisnost je neophodna pretpostavka ustanove sudstva u pravnoj državi, koja je, po rečima Radbruha, kao nasušni hleb, kao voda za piće, kao vazduh za disanje. I zato pitanje nezavisnosti sudstva nije samo pravno pitanje, već je pitanje opšte kulture jedne zajednice. Ustanova nezavisnosti sudstva jedno je od najvećih kulturnih ostvarenja čoveka i njegove državne zajednice. Može se reći – na kojoj se visini nalazi sudstvo jedne zemlje, na tom stupnju je i kulturna vrednost te zemlje, pa bio to nacionalni ili međunarodni sud, svejedno. Po tom kriterijumu, istorijski se cene i odluke tih sudova, na one koje uživaju epitet univerzalne pravde, i one koje predstavljaju kataklizmu te iste pravde.

Izrečena konstatacija donosi dalji zaključak: nezavisnost sudstva moguće je ostvariti samo u hipotezi vladavine prava i pravne države. Princip nezavisnosti sudije, koji uvek treba da bude "živi glas" pravednog zakona,

predstavlja demarkacionu liniju koja deli raskošno polje prava od pustinje neprava.

Derivat jednosmernog naloga

U uslovima antipravne države, gde je legitimitet i legalitet prava ispod dozvoljenog stepena društvene tolerancije, gde vladavinu prava zamenjuje vladavina smovoljnog fakta vlasti, strasti ili interesa, neligitimno nasilje jednih u odnosu na druge, gde se eliminiše načelo podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, i ceo život svodi na politički monizam – tu se sudijska nezavisnost svodi na zavisnost od partijske, a ne zakonske odluke.

Takva zavisnost pretvara sudiju u derivat jednosmernog naloga (političkog, nacionalnog, međunarodnog, rasnog ili klasnog) i sudija tada objektivno nije u stanju da primeni pravedno pravo. Tada, pravedno pravo doživljava brodolom, a s njim tone i princip nezavisnosti sudije.

Prljave ruke

Lako je uprljati ruke u politici, jer prema Makijaveliju, prljave ruke opravdava rezultat. Ali, kada to sud učini, bilo koji, nacionalni, regionalni, a naročito sud međunarodne vokacije, onda se, posle više od dva milenijuma, budi Aristotel da opozove svoje reči “ići sudiji znači ići pravdi” i da ih zameni rečima “ići sudiji prljavih ruku znači ići anti pravdi”. Sve to govori u prilog istine da je nezavisnost sudije neminovan atribut pravne države i da predstavlja njen organski deo.

Dvanaest tablica

Kada je reč o normativnom izrazu nezavisnosti sudstva, imao sam čast i priliku da još 1997. godine, dakle, kada je Kopaonička škola bila u statusu ranog detinjstva, u uvodnom referatu iznesem Dvanaest tablica sudijske nezavisnosti, što je kasnije ušlo u opštu Deklaraciju kopaoničke škole prirodnog prava (2002), koja je iste godine prevedena na šest svetskih jezika (engleski, francuski, nemački, španski, ruski, kineski) i tako postala dostupna velikom broju onih kojima je namenjena.

Stoga, ovom prilikom, razume se, neću ponavljati svih Dvanaest tačaka, ali ću ponoviti samo nekoliko tačaka koje su nešto bliže opštoj temi ovogodišnjeg susreta Kopaoničke škole prirodnog prava. Tako, sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti, osim vlasti legitimnog zakona; sudija je ličnost javnog poverenja; vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, podsticanja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih, od strane bilo koga i iz bilo kojih razloga; svako je dužan da, u granicama prinudnih propisa, javnog poretka i morala, poštuje nezavisnost sudije i da se uzdrži od svakog akta nedostojnog uticaja. Svako lice koje svojim aktom nedostojnog uticaja ugrozi ili naruši nezavisnost sudije, kazniće se po zakonu; država garantuje nezavisnost sudije doslednom primenom ustavnog načela podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, po kome sudska vlast pripada sudovima; sudija ne može biti pozvan na odgovornost za mišljenje ili za gledište koji je dao u vršenju sudijske dužnosti.

Činilac Trojedinstva

Kada je reč o prirodnom pravu kao jednom od činilaca pomenutog Trojedinstva, treba reći da će se ovde u kratkim crtama izložiti pojam, dejstvo i evolucija prirodnog prava (dakle, samo neka pitanja) s obzirom da je Kopaonička škola čitav horizont ovoga prava postavila u same temelje svog naučnog i filozofskog opusa. Sa ovom napomenom i upućivanjem na publikovana dela Škole, posebno Deklaracije kopaoničke škole prirodnog prava (2002) i uvodne referate dosadašnjih susreta, evo samo onih znanja iz oblasti prirodnog prava koja su dovoljna da nas uvedu u svet morala koji čini unutrašnju moralnost pozitivnog prava.

Deo opšte kulture

Prirodno pravo je deo opšte kulture: intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike po rođenju ili dostojnom ubeđenju, dakle, razlike u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroisposvesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Međutim, čovek je rođen slobodan, a svuda je u okovima (Monteskije) ili drugim rečima, o pravu što se s nama rodilo, brige se nažalost nije vodilo (Gete). I po tome, okove mu donosi ono pozitivno pravo koje je zasnovano na volji, samovolji ili nasilju onih koji sebe smatraju sveopštim vlasnicima,

pa i vlasnicima vremena i prostora. Okove mu skida pravedno pravo, dakle, ono koje čini jedinstvo elemenata prirodnog i pozitivnog prava. Ta stalna terapija svedoči o tome da se pozitivno pravo ponaša kao hronični bolesnik u odnosu na uzorne, opšte i apriorne ustanove prirodnog prava.

Pravda kao moralna dispozicija

Prirodno pravo služi pravdi kao moralnoj dispoziciji jednakog postupanja sa jednakim stvarima. Ostvarenje prirodnog prava je izraz demokratske kulture koja prihvata toleranciju kao akt duhovne slobode i kulture razuma. Zakon u sistemu pozitivnog prava može biti pravedan ili nepravedan, upravo po kriterijumu stepena proklamacije i ostvarenja pravde kao moralne kategorije.

Večita mladost

Filozofija prirodnog prava nadživela je sve vekove, da bi nam se danas predstavila imenom ljudskih prava u kodifikovanom opusu racionalne koncepcije prirodnog prava obuhvaćenom brojnim aktima Ujedinjenih nacija i savremenim standardima miroljubivih integracija Međunarodne zajednice. Otuda, naći se pod svodom racionalnog prirodnog prava, znači biti iznad prolaznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti ili proizvoljnosti. Proizilazi: pitanje istorijskog kraja prirodnog prava, pitanje je njegovog početka.

Evolucija

Antičko shvatanje prirodnog prava zasnivalo se na tri osnovna stava: zakon kao deo ljudske volje potčinjen je višim zakonima prirode; suštinsko svojstvo prirodnog prava jeste pravda kao moralna kategorija koja ujedinjuje komutativnu i distributivnu pravdu; zakon može biti pravedan i nepravedan. Shvatanje izraženo u antičkoj filozofiji i etici poslužilo je kao temelj za dalji razvoj prirodnog prava i to najpre u dva pravca: teološka interpretacija naročito u smislu srednjovekovne sholastike (Toma Akvinski) i interpretacija u smislu laicizacije – racionalno objašnjenje (Hugo Grocijus). U okviru racionalnog pojavila su se dva osnovna pravca: biološko racionalno (Grocijus, Pufendorf, Tomazijus) i čisto racionalni (Imanuel Kant).

Genusni pojam

Nema teorije ljudskih prava ni teorije prava čoveka bez teorije prirodnog prava koji predstavlja genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska civilizacija od Antike sve do Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i svih drugih međunarodnih dokumenata nastalih na temelju ove Deklaracije. Ova Deklaracija, pored proklamovanih građanskih i političkih prava, obuhvatila je i socijalna ekonomska i kulturna prava i na taj način izrazila zajedničke tačke ljudskosti.

Odložena nada

Putem implementacije i internacionalizacije prirodnih prava kodifikovanih u međunarodnim izvorima, autoritet prirodnog prava dobio je u svom legitimitetu toliko mesta da se moglo govoriti o začecima jednog univerzalnog ili svetskog prava. Sve je to ulivalo nadu da će naša civilizacija ostvariti takozvani zlatni vek u kome će prirodna prava biti jednom zauvek svestrano zaštićena i ostvarena. Ali, taj univerzum pravednog prava nije nastupio. Umesto njega nastupilo je vreme nesloge i nasilja jednih u odnosu na druge tako da je došlo do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih prirodnih prava čoveka, što je sudbinsko pitanje opstanka pravničke i svake druge civilizacije.

Moralna triparticija

Ostvarenje proklamovanih prirodnih prava čoveka ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti. Određene metappravne determinante bitno utiču na proces ostvarenja prirodnih prava čoveka: stepen opšte i profesionalne kulture, univerzalna svest i savest, politička zrelost, ekonomska konstitucija, moralna emancipacija pred dostojanstvom kao apriornom svrhom. Neostvarenje i mogući pravci ostvarenja prirodnih prava – dva su pola naše opstojnosti.

Na mnogim stranama savremenog sveta pravo se vraća svom primitivnom izvoru – *učini zlo*. Neka druga strana sveta nošena je nalogom – *ne učini zlo*. Pravo koje je nadahnuto autoritetom uma prirodnog prava i koje je danas kodifikovano u obliku međunarodnih standarda ljudskih prava, čini začetak treće epohe koja zapoveda – *učini dobro*.

Crni oblaci koji su se nadvili nad ostvarenjem proklamovanih prirodnih prava čoveka, prete da nam zarobe treću epohu ove moralne triparticije i vrate nas primitivnom izvoru ucene i odmazde i personalne egzekucije. Samo veće dejstvo organizovane umnosti u stanju je da sačuva i produži život sintagme – učini dobro.

Trajna inspiracija

Na toj mogućnosti Kopaonička škola prirodnog prava gradi svoju trajnu inspiraciju. Odlikovana poverenjem naučne i stručne javnosti, snagom svoje duhovne slobode, Kopaonička škola prirodnog prava na svo zlo savremenog sveta odgovara lepotom dobrog.

Moralni i pravni poredak

Dosadašnja izlaganja prirodnog prava u prostoru i vremenu, nameće potrebu šire analize moralnog poretka i njegovog odnosa sa pravnim poretkom. Da bi taj odnos, inače teorijski sporan po mnogim pitanjima, bliže sagledali, potrebno je prethodno izložiti pojam morala sa svim njegovim atributima, a zatim analizirati brojne tačke vezivanja ili razdvajanja, kako bi došli do argumentovanih zaključaka.

Ovo tim pre, što se po ovom pitanju razlikuju mnogobrojni autori, i to ne samo oni koji su pristalice pravnog pozitivizma, već i onih koji pripadaju porodici filozofije prirodnog prava, doduše, više u nijansama nego u suštini što je odlika pravnih pozitivista. Dakle, da počnemo sa pojmom morala i njegovim svojstvima koji ga čine univerzalnom vrednošću organizovane društvenosti.

Pojam morala

Polazeći od opštosti morala kao ustanove društvenog poretka, njegove prostorne i vremenske dimenzije, kao i njegovog neophodnog prisustva gotovo u svim oblastima života duhovne, materijalne i normativne kulture, a imajući u vidu čitav horizont umnosti koji je pod svoju izoštrenu optiku stavio upravo ovu ustanovu – ovde ćemo pokušati da damo samo jednu moguću Skicu definicije morala, kako bi bili u boljoj prilici da utvrdimo njegov odnos prema Pravu kao nauci i praksi o dobrom i pravičnom (*ius est ars boni et aequi*).

Sa ovom impresijom, evo pokušaja da se svojstva morala obuhvate jednom sintezom:

Moral je norma društvenog pravila ponašanja kojom se određuje ili ostvaruje neko moralno Dobro koje je zaštićeno sankcijom autonomnog osećanja griže savesti i/ili prezirom javnog mnjenja određene sredine.

Iz ove definicije proizilaze sledeći atributi morala: 1. moral je nepisana ili pisana norma društvenog pravila ponašanja; 2. moral određuje ili ostvaruje Dobro kao vrhovnu moralnu vrednost; 3. moral je zaštićen sankcijom osećanja griže savesti i/ili prezirom javnog mnjenja; 4. moral pretpostavlja moralnu sposobnost svesnorazumnog subjekta; 5. moral podrazumeva određeni stepen slobode moralnog subjekta prilikom preuzimanja i izvršenja moralne prestacije; 6. moral je reč koja može imati ista ili različita značenja zavisno od određenog prostora i vremena.

Moralna norma

U svakom organizovanom društvu postoje različite vrste normi kojima se postavljaju određeni zahtevi koji za sobom povlače određene posledice. Zavisno od vrste normi i njihove dispozicije predviđene su i odgovarajuće posledice koje se šire u čitav spektar mogućnosti primene odgovarajućih mera, počev od neke blage opomene, pa preko različitih prekora i kazni, sve do oštrih pravnih sankcija. U tom krugu se nalaze i norme ponašanja i pristojnosti, norme naučnog istraživanja, umetničkog oblikovanja i uopšte norme intelektualnih tvorevina, zatim norme tehničke, medicinske, pravne, ekonomske i sve ostale norme vezane za određene delatnosti. Mnoge od njih prate ne samo profesionalni standardi, već istovremeno i pravne i moralne dispozicije i sankcije. U čitavom mozaiku društvenih normi, moralne norme, kao pravila društvenog ponašanja, imaju tu osobenost da su autonomne ili heteronomne i da se mogu naći u ambijentu drugih društvenih normi koje imaju svoju specifičnu sankciju uz kumulaciju moralne sankcije.

Moralne norme su najčešće nepisane i nastaju dugotrajnim ponavljanjem u određenoj sredini zavisno od brojnih činilaca kulturnog identiteta sredine, a mogu biti i pisane, npr. u obliku moralnih kodeksa odgovarajuće struke, udruženja, suda časti i drugih pojava oblika određenog stepena organizovane društvenosti. U svakom slučaju, bez obzira u kojoj oblasti su prisutne, moralne norme su uvek prepoznatljive, kako po svojoj dispoziciji koja nalaže da se čini nešto što je Dobro, tako i po svojoj karakterističnoj

sankciji griže savesti i prekoru, preziru ili ogorčenju javnog mnjenja određenog socijalibiliteta.

Moralno Dobro

Prema stanovištu brojnih autora etičke filozofije, moralne norme su u tesnoj vezi sa onim što se naziva Dobro, za razliku od nečega što je loše ili rđavo, a što se kvalifikuje kao Zlo.

Moral je, dakle, svodni imenitelj za sve delatnosti koje uživaju epitet Dobrog, počev od subjektivnih i emotivnih atributa nekog individualiteta, npr. čulno zadovoljstvo, pristojnost i učtivost, sreća, počast, zdravlje, profesionalni uspeh, prijateljstvo, pa preko nekih opštih značenja priznatih ljudskih vrednosti (npr. dostojanstvo, sloboda, tolerancija, kultura mira), sve do najvišeg Dobra očuvanja opstanka sveta na našoj planeti, posebno putem zaštite zdrave životne sredine kao neminovnog preduslova života na našoj planeti. To istovremeno znači i zapovest svih društvenih normi (naročito pravnih i moralnih) koja glasi: uzdržati se od upotrebe svake vrste antiumne proizvodnje, držanja i upotrebe raznih oružja i drugih sredstava akumulirane energije radi masovnog uništenja i ugrožavanja svih oblika života na Zemlji, sa pretećom opštom kataklizmom opstanka.

Kod određivanja pojma Dobra kao kriterijuma moralne norme, mnogi autori su bili mišljenja da je to nedovoljno određen pojam. Određivanje pojma moralne norme putem upotrebe sveopšteg Dobra kao i njegove konkretizacije u smislu moralnog Dobra, još od antičke moralne filozofije, pa sve do danas, ostalo je, bar u jednom delu filozofije morala, sporno pitanje pojma Dobrog, uglavnom sa primedbom da je to nedovoljno određen pojam i kao takav podložan različitom razumevanju i primeni odnosno neprimeni u praktičnom životu, što sve vodi moralnoj, pravnoj i uopšte socijalnoj nesigurnosti. To je teza etičkog pozitivizma i moralnog skepticizma.

Argumenti ove teze, čini se, samo su delimično i prividno tačni. Naime, tačno je da pojam Dobrog nije precizan u smislu neke matematičke dogme koja se uvek svodi na neki monizam, ali pojam Dobrog to i ne treba da bude, niti bi bilo kakvom kazuistikom bilo moguće obuhvatiti sve slučajeve onog što nazivamo dobrim i lošim.

Izuzev nekih univerzalnih moralnih normi koje preživljavaju vekove (npr. ne ubij, ne kradi, ne svedoči lažno), pojam Dobrog se cenjuje kriterijumom *društvenog standarda* koji zavisi od konkretnih činilaca kulturnog

identiteta određene zajednice. Ti činioci su različiti s obzirom na prostor i vreme i njihova kumulativnost određuje sadržinu odgovarajućeg društvenog standarda, pa i moralnog standarda.

Evo nekoliko pojava oblika i činilaca kulturne prepoznatljivosti i moralne izvornosti jedne organizovane zajednice: stepen ostvarenja pravde i pravičnosti kao konkretizovane pravde; tolerancija kao znak visokog stepena razuma; nauka, religija, filozofija, ekonomska konstitucija, politička zrelost, opšta obrazovanost, socijalna kohezija, ekološka etika, radne navike i radna etika, stanje porodice i porodične strukture, kultura mira, stupanj tehničko-tehnološke obrazovanosti, javno mnjenje posebno na području medijske, naučne i stručne delatnosti; stepen ostvarenja principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima, i sve druge srodne i slične oblasti zajedničkog života.

Ponovimo: skup svih pomenutih determinanti u jednom društvu određuju i pojam Dobrog koji se shvata i primenjuje u smislu društvenog standarda, među kojima, pravni i moralni standardi zauzimaju vidno i značajno mesto. Njihova konkretna primena se menja zavisno od relevantnih okolnosti svakog pojedinog slučaja, ali standard u suštini ostaje isti. Društim rečima, primena standarda ili tzv. generalnih klauzula (npr. savesnost i poštenje, bonus pater familias, dobar običaj, razuman i pažljiv čovek, opasna stvar i opasna delatnost) čija sadržina zavisi od gore pomenutih činilaca opšte kulture jedne zajednice, uvek pretpostavlja konkretan slučaj i njegovu sličnost i različitost u odnosu na druge slučajeve ali uvek posmatrane sa važećeg društvenog standarda. Prema tome, sva opšta pravila društvenog standarda primenjuju se i na pojam Dobrog kao sastavnog dela odgovarajuće moralne norme.

Moralna sankcija

Za razliku od sankcija za prekršaj drugih društvenih normi, posebno pravnih normi, sankcija za prekršaj moralnih normi je specifična u tom smislu što ona pogađa osećanja moralnog subjekta sve do stepena griže savesti. Ona, dakle, potiče iz saznanja svesno razumnog bića da je u svojoj delatnosti povredio odredbe moralne norme. Zbog toga se kaže da je griža savesti autonomna tj. unutrašnja sankcija koju prekršilac moralne norme primenjuje sâm na sebi. U tom smislu ona je autonomna ("samozakonodavna"), ali u pogledu dispozicije norme, ona dolazi iz heteronomnog sveta normi, jer je moralna norma, kao što je već rečeno, uvek norma društvenog

pravila ponašanja. Inače, griža savesti je složena psihička pojava sastavljena iz više različitih elemenata: razne vrste osećanja (npr. osećanje stida, straha, duševnog bola, potištenosti, bespomoćnosti), sve do sopstvene vrednosne osude sa stanovišta dostojnosti odnosno nedostojnosti čoveka kao društvenog bića.

Druga osobenost moralne sankcije sastoji se u tome, što se ona alternativno ili kumulativno sa grižom savesti, može javiti i u obliku prezira, prekora ili ogorčenja javnog mnjenja određene društvene sredine. Taj akt se preduzima na bilo koji dozvoljen način, kao što su mas mediji, javne reči, odgovarajuće javno postupanje, ali ne i nedozvoljenim sredstvima, kao što je npr. kleveta, razni oblici psihičkog i fizičkog nasilja i drugi slični akti.

Za razliku od griže savesti, ova sankcija je izraz spoljašnje obaveznosti moralne norme. Svaka od ovih sankcija ima svoj izvor i način primene, s tim što je moguće da u nekim slučajevima prekršaja moralne norme, obe sankcije proizvode svoja dejstva i posledice.

Na taj način, pomenute sankcije "presuđuju" i uvek stoje između onoga što se zove: moralno Dobro i moralno Zlo; moralni sjaj i moralna beda; moralno oduševljenje i moralno ogorčenje.

Moralna sposobnost

Moralni subjekti, da bi bili u mogućnosti da postupaju u skladu sa moralnom normom i da donose autonomne odluke u pogledu moralnog osećanja i griže savesti, moraju posedovati moralnu sposobnost. Ona se u svakom konkretnom slučaju procenjuje prema relevantnim okolnostima gde je od bitnog značaja utvrditi svesno razumno stanje moralnog subjekta. Sve vrste osećanja kao psihička stanja, u tesnoj su vezi sa svešću moralnog bića. Otuda, donošenje odluke o moralnosti jednog akta može, po prirodi same stvari, biti prepušteno samosvesnom razumnom biću, što je faktičko pitanje koje se cenjuje od slučaja do slučaja. Drugim rečima, figurativno rečeno, moralno biće mora posedovati "moralno čulo" pod kojim nazivom se podrazumeva jedno svojstvo moralnog subjekta koje mu omogućava da snagom svoje svesti i razumom shvati domašaj određenih postupaka koji ulaze u polje moralne norme. U pitanju je, dakle, jedna saznavna sposobnost da se shvati i donese odgovarajuća odluka o moralnosti svog ili tuđeg preduzetog akta činjenja ili nečinjenja.

Moral i slobodna ocena

Moral podrazumeva određeni stepen slobode moralnog subjekta prilikom preuzimanja i izvršenja moralne prestacije. U stvari, da bi jedan svesnorazumni moralni subjekt bio u stanju da donese sud o tome da li je određena prestacija moralna ili je antimoralna sa stanovišta načela Dobrog, on mora posedovati određeni stepen slobode da bi takvu odluku doneo. Tu nije reč o nekoj bezgraničnoj slobodi, već o onom stepenu slobode koja mu u konkretnim okolnostima omogućava da svoju volju slobodno formira, bez pritisaka i nasilja bilo koje vrste. Drugim rečima, moralni subjekt ne sme biti žrtva prevare, pretnje ili prinude ili bilo koje moralno relevantne mane volje. U tom smislu, slobodna volja moralnog subjekta, uslov je donošenja odgovarajuće odluke, konkludentnim ili izričnim načinima. Pri tome, treba imati u vidu različite vrste sloboda (egzistencijalne, statusne, političke, imovinske i tržišne, radne, i druge slične sfere sloboda) i njihova legalna ograničenja predviđena pravednim zakonima i tolerancijom da se svojim slobodnim aktom ne vređa ista i jednaka sloboda drugih.

Različita značenja reči Moral

Moral je reč koja može imati ista ili različita značenja zavisno od određenog prostora i vremena. Etimologija reči moral, govori ne samo o izvornom poreklu ove reči, već i o njenom različitom značenju sa stanovišta komparativnog moralnog poretka. U svakom slučaju, vrednost u moralu je dostojanstvo čoveka.

Moral i šire društvene celine

Kao što je već rečeno, moralni poredak je svodni imenitelj za sve individualne i društvene akte koji odražavaju i uvećavaju bogatstvo života, lepotu Dobrog i celinu Pravde. Među tim vrednostima, neke od njih, svojom sadržinom i širinom polja primene, obuhvataju mnoštvo pojedinačnih normi kojima se regulišu šire društvene celine: dostojanstvo (koje podrazumeva i pravo na život), sloboda, tolerancija, kultura mira kao preduslov ostvarenja univerzalnih vrednosti. Sve to govori o uzajamnosti i međusobnoj povezanosti moralnog i pravnog poretka.

Odnos pravnog i moralnog poretka

Pošto smo prethodno izložili neka od svojstava moralnog poretka, potrebno je analizirati odnos moralnog prema pravnom poretku. Pravo i moral se često upoređuju, o čemu postoji bogata literatura i veoma različita mišljenja. Postoji čitava skala mišljenja o tom pitanju: počev od odvajanja i razdvojenosti prava i morala – tzv. separatistička doktrina, pa preko niza nijansi o njihovoj uzajamnosti, posebno teorije o pravu kao etičkom minimumu, pa sve do sjedinjavanja prava i morala u jedno više jedinstvo.

Etički minimum

Prema teoriji o pravu kao etičkom minimumu (koju je formulisao nemački pravnik **Georg Jelinek još u drugoj polovini 19. veka**), pravni poredak mora uvek da sadrži jedan minimum moralnih normi kao безусловnih i kategoričkih pravila društvenog ponašanja. Sa pravnog stanovišta, onaj “višak” iznad neophodnog minimuma predstavlja neku vrstu “etičkog luksuza” i on nije pravno relevantna okolnost. Polazi se od toga, da je moral viši poredak i da pravo treba da ga prati, ako ne u svim njegovim normama, onda bar u jednom neophodnom broju, koji čini minimum morala.

Kao što se vidi, ova teorija, koja i danas ima brojne sledbenike, određuje na jedan uopšten način taj “minimum” morala koji pravni poredak mora da obuhvati. Pri tome, ova teorija nije pružila sigurne i precizne kriterijume šta sve ulazi u minimum morala, ali, ona i pored toga s pravom uživa naklonost brojnih autora opšte teorije prava.

Čini se, da bi ustanova javnog poretka u tom pogledu mogla da pruži određeni doprinos, jer ona obuhvata, ne samo prinudne pravne propise, već i određene moralne imperATIVE. Naime, ako se javni poredak shvati kao skup principa na kojima je zasnovano postojanje i trajanje jedne pravno organizovane zajednice, a koji se ispoljavaju preko određenih pravnih i moralnih normi koje stranke u svojim odnosima, pod pretnjom odgovarajuće sankcije, moraju poštovati, onda se i teorija etičkog minimuma, bar u izvesnom stepenu konkretizuje u različitim oblastima pravnog poretka (npr. zabranjen predmet ili cilj određenog ugovora). Sve to ukazuje na okolnost da bi kod ovog pitanja trebalo analizirati određeni broj pravnih ustanova i principa u kojima je moralni element vidno i bezuslovno izražen.

Vezivno tkivo

Da bi se preciznije odredio odnos između moralnih i pravnih normi, pored značajnih teorijskih koncepcija, potrebno je sasvim konkretno označiti i analizirati određena područja u kojima su moralne norme često, ne samo izvor pravnih normi, već i njihovo vezivno tkivo u smislu određenih načela ili u smislu konkretnih odredbi kojima se upućuje na primenu moralnih normi. Tek posle analize te zakonodavne realnosti, možemo odrediti odnos između prava i morala u teorijskom značenju. U tom smislu, zadržaćemo se najpre na načelima pravičnosti, savesnosti i poštenja, dobrim običajima, kao i prirodnim (naturalnim) obligacijama, a zatim na konkretnim rešenjima, naročito u oblasti ugovornog i deliktneog prava.

Pravičnost

Kriterijum pravičnosti često se nalazi u svetu pravnih normi, kako u vidu načela tako i u vidu konkretnih rešenja. Tako, u obligacionom pravu, prema postojećem Zakonu o obligacionim odnosima (1978), pravičnost kao element za odlučivanje predviđa se na više mesta.

Tako, tu je, pre svega, materija odgovornosti za prouzrokovanu štetu. U tom smislu Zakon predviđa odgovornost po osnovu *pravičnosti* u slučaju odgovornosti za drugog tj. odgovornosti lica koje je bilo dužno da vodi nadzor nad licem koje je prouzrokovalo štetu.

Kada je reč o deliktnoj odgovornosti, kriterijum pravičnosti primenjuje se i u materiji naknade nematerijalne (neimovinske, moralne) štete gde se predviđa da u slučaju smrti ili teškog invaliditeta nekog lica sud može dosuditi članovima njegove uže porodice *pravičnu* novčanu naknadu za njihove duševne bolove. U stvari, to je samo jedan vid opšteg pravila o naknadi nematerijalne štete, prema kome, za pretrpljene fizičke bolove, za pretrpljene duševne bolove zvog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode i prava ličnosti, smrti bliskog lica, kao i za strah, sud će ako nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava, dosuditi *pravičnu* novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete kao i u njenom odsustvu.

Pravičnost kao kriterijum za odlučivanje, Zakon predviđa i kod odgovornosti u slučaju udesa izazvanog motornim vozilima u pokretu. Ako je do udesa došlo isključivom krivicom jednog imaooca, primenjuju se pravila odgovornosti po osnovi krivice, a ako postoji obostrana krivica, svaki imalac odgovara za ukupnu štetu koju su oni pretrpeli srazmerno stepenu svo-

je krivice. Međutim, ako nema krivice nijednog, imaoći odgovaraju na ravne delove, ako razlozi *pravičnosti* ne zahtevaju što drugo.

To pravilo je, takođe predviđeno i kod pitanja regresa isplatioca kod odgovornosti više lica za istu štetu.

Kriterijum pravičnosti ugrađen je i u materiji odgovornosti zbog uskraćivanja neophodne pomoći. Naime, ko bez opasnosti po sebe uskratiti pomoć licu čiji su život ili zdravlje očigledno ugroženi, odgovara za štetu koja je otuda nastala, ako je on tu štetu prema okolnostima slučaja morao predvideti, ali ako *pravičnost* zahteva, sud može takvo lice osloboditi obaveze da naknadi štetu.

Pored deliktne odgovornosti, Zakon o obligacionim odnosima predviđa kriterijum pravičnosti i u brojnim slučajevima ugovorne odgovornosti. Tako, kod pitanja tumačenja obligacionog ugovora, Zakon predviđa pravilo po kome je potrebno ispitati zajedničku volju stranaka u skladu sa određenim pravnim i moralnim imperativima. Pri tome, nejasne odredbe ugovora bez naknade treba tumačiti u smislu koji je manje težak za dužnika, a u te-retnom ugovoru u smislu kojim se ostvaruje *pravičan* odnos uzajamnih davanja. Šta je pravičan odnos uzajamnih davanja sud će procenjivati sa gledišta opštih načela obligacionog prava utvrđenim ovim zakonom. Kao što se vidi, kriterijum pravičnosti i ovde ne znači nikakvu proizvoljnost, već se vezuje za izvesna opšta načela, među kojima je i načelo jednake vrednosti uzajamnih davanja.

Kriterijum pravičnosti uzima se u obzir i kod mogućnosti raskidanja ili izmene ugovora zbog promenjenih okolnosti, ali samo u kontekstu sa izvesnim objektivnim pokazateljima. Tako, ugovor se može raskinuti ili izmeniti iz ovog razloga, samo ako bi po opštem mišljenju bilo *nepravično* održati ga na snazi; on se neće raskinuti ako druga strana ponudi ili pristane da se odgovarajući uslovi ugovora *pravično* izmene; ako izrekne raskid ugovora, sud će na zahtev druge strane osuditi stranu koja ga je izazvala da naknadi drugoj strani *pravičan* deo štete koju trpi zbog toga.

Pored toga, pojam *pravične naknade* Zakon predviđa i u drugim slučajevima ugovorne odgovornosti: tako, u slučaju raskida ugovora o građenju od strane naručioca, ovaj je dužan isplatiti izvođaču odgovarajući deo ugovorne cene za dotle izvršene radove, kao i *pravičnu* naknadu za učinjene neophodne troškove; kod ugovora o nalogu, ako drukčije nije ugovoreno, nalogodavac duguje naknadu u uobičajenoj visini, a ako o tome nema običaja, onda *pravičnu* naknadu; kod ugovora o komisionu, Zakon predviđa odredbu, prema kojoj ako je u datom slučaju naknada nesrazmerno ve-

lika prema obavljenom poslu i postignutom rezultatu, sud je može, na zahtev komitenta, sniziti na *pravičan* iznos; isto važi i za ugovor o trgovinskom zastupanju; kod opštih uslova ugovora (athezionih ili formularnih ugovora) koje određuje jedan ugovornik, sud može odbiti primenu pojedinih odredaba opštih uslova koje lišavaju drugu stranu prava da stavi prigovore, ili onih na osnovu kojih ona gubi prava iz ugovora ili gubi rokove, ili koje su inače *nepravične* i preterano stroge prema njoj. Najzad, pomenimo i odredbu u materiji javnog obećanja nagrade, prema kojoj, ako je više lica izvršilo radnju istovremeno, svakom pripada jednak deo nagrade, ukoliko *pravičnost* ne zahteva drukčiju podelu; kriterijum pravičnosti ugrađen je i kod zelenaškog ugovora gde se jedan ugovornik koristi stanjem nužde drugog ugovornika ili njegovim teškim materijalnim stanjem, nedovoljnim iskustvom, lakomislenošću ili zavisnošću, i na osnovu takvog stanja ugovori za sebe ili za nekog trećeg korist koja je u očiglednoj nesrazmeri sa onim što je on drugom dao ili učinio, ili se obavezao dati ili učiniti.

Savesnost i poštenje

Pored pravičnosti, moralne dužnosti su naročito ispoljene u načelu savesnosti i poštenja, najpre kao načelo, a zatim to načelo se na mnogim mestima i konkretizuje. Tako, prema Zakonu o obligacionim odnosima, načelo savesnosti i poštenja predviđeno je sledećim rečima: u zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa strane su dužne da se pridržavaju načela savesnosti i poštenja. Ovu formulaciju usvaja i Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije (2009), s tim što je predviđen i drugi stav ove odredbe koji glasi: strane ne mogu ovu dužnost da isključe ili ograniče. To znači da je načelo savesnosti i poštenja, kao moralna norma, prihvaćena i od strane pravnog poretka i to kao imperativ (*ius cogens*), sa odgovarajućim pravnim posledicama.

Kada je reč o konkretizaciji načela savesnosti i poštenja, pomenućemo nekoliko primera. Prema Zakonu o obligacionim odnosima, ugovorom se može proširiti odgovornost dužnika i na slučaj za koji on inače ne odgovara, ali se ispunjenje ovakve odredbe ne može zahtevati ako bi to bilo u suprotnosti sa načelom savesnosti i poštenja.

Načelo savesnosti i poštenja ugrađeno je i u materiji raskida ili izmene ugovora zbog promenjenih okolnosti. Naime, pri odlučivanju o raskidu ugovora odnosno o njegovoj izmeni, sud će se rukovoditi i načelima poštenog prometa, vodeći računa naročito o cilju ugovora, o normalnom ri-

ziku kod ugovora odnosne vrste, o opštem interesu, kao i o interesima obeju strana. Pri tome, strane se mogu ugovorom unapred odreći pozivanja na određene **promenjene okolnosti, ali samo ako to nije u suprotnosti sa načelom savесnosti i poštenja.**

Konkretizacija ovog načela može se primetiti i kod drugih imenovanih ugovora: tako kod ugovora o posredovanju, nalogodavac može opozvati nalog za posredovanje kad god hoće, ako se toga nije odrekao i pod uslovom da opozivanje nije **protivno savесnosti. Može se pomenuti primena ovog načela i u materiji uslova.** Prema Zakonu o obligacionim odnosima, ugovor je zaključen pod uslovom ako njegov nastanak ili prestanak zavisi od neizvesne činjenice, ali se smatra da je uslov ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savесnosti i poštenja, spreči strana na čiji je teret određen, a smatra se da nije ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savесnosti i poštenja, prouzrokuje strana u čiju je korist određen.

Najzad, načelo savесnosti i poštenja primenjuje se i u slučaju procene savесnosti jednog lica, od čega zavise brojne pravne posledice, među kojima, obaveza na naknadu štete dolazi u red najvažnijih posledica. Tako, savесna strana može zahtevati naknadu štete koju je pretrpela usled zaključenja ugovora koji nema pravno dejstvo zbog toga što ga je pravno lice zaključilo izvan okvira svoje pravne sposobnosti; u slučaju poništaja ugovora zbog zablude, druga savесna strana ima pravo da traži naknadu pretrpljene štete; kod posledica ništavih ugovora i primene odgovarajuće sankcije, sud vodi naročito računa o savесnosti ugovornih strana, o značaju ugroženog dobra, kao i o moralnim shvatanjima; prigovor prividnosti ugovora ne može se isticati prema trećem savесnom licu; kod sticanja bez osnova, sticalac ima pravo na naknadu nužnih i korisnih troškova, ali ako je bio nesavестan, naknada za korisne troškove mu pripada samo do iznosa koji predstavlja uvećanje vrednosti u trenutku vraćanja; kod cesije, ustupilac odgovara za naplativost ustupljenog potraživanja ako je to bilo ugovoreno, ali samo do visine onoga što je primio od prijemnika, kao i za naplativost kamata, troškova oko ustupanja i troškova postupka protiv dužnika, pri tome, veća odgovornost savесnog ustupioca ne može se ugovoriti.

Dobri običaji

Pored pravičnosti i načela savесnosti i poštenja, Zakon o obligacionim odnosima, u naporu da preko realnih životnih odnosa koriguje strogu formalnopravnu primenu norme, predviđa i mogućnost primene dobrih obi-

čaja odnosno dobrih poslovnih običaja. On to, najpre, čini u smislu propisa kojima se utvrđuju osnovna načela, a zatim vrši konkretizaciju tog načela na mnogim mestima.

Tako, kod opštih uslova ugovora koje određuje jedna strana, Zakon predviđa da su ništave odredbe opštih uslova koje su protivne samom cilju zaključenog ugovora ili dobrim poslovnim običajima, čak i ako su opšti uslovi koji ih sadrže odobreni od nadležnog organa. Zakon na ovaj način zaštićuje onu ugovornu stranu koja pristupa ugovoru i koja je uglavnom, ekonomski slabija strana. Nekad Zakon upućuje na primenu poslovnih običaja, kao što je to npr. u oblasti ugostiteljstva odnosno ugovora o angažovanju ugostiteljskih kapaciteta (ugovor o alotmanu).

Običaji u zakonodavstvu

Primena običaja predviđena je Zakonom o obligacionim odnosima na više mesta. Tako, kod zaključenja ugovora, Zakon predviđa da se izlaganje robe sa označavanjem cene smatra ponudom, ukoliko drukčije ne proizilazi iz okolnosti slučaja ili običaja; predlog za zaključenje ugovora učinjen neodređenom broju lica koji sadrži bitne sastojke ugovora čijem je zaključenju namenjen, važi kao ponuda, ukoliko drukčije ne proizilazi iz okolnosti slučaja ili običaja; ako su ugovorne strane posle postignute saglasnosti o bitnim sastojcima ugovora ostavile neke sporedne tačke za docnije, ugovor se smatra zaključenim, a sporedne tačke, ako sami ugovornici ne postignu saglasnost o njima, urediće sud vodeći računa o prethodnim pregovorima, utvrđenoj praksi između ugovornika i običajima; Zakon takođe predviđa primenu običaja i kod prihvatanja ponude, kao i kod pitanja dejstva ponude u slučaju smrti ili nesposobnosti jedne strane. Kod pitanja pravne valjanosti dejstva legitimacionih papira i znaka, Zakon predviđa da se treba držati zajedničke volje izdavaoca i primaoca znaka, kao i onoga što je uobičajeno; u materiji novčanih obligacija, u slučaju ispunjenja novčane obaveze pre roka, dužnik ima pravo da od iznosa duga odbije iznos kamate za vreme od dana isplate do dospelosti obaveze, samo ako je na to ovlašćen ugovorom ili to proizilazi iz običaja; kod kupovine na probu, kupac je dužan da obavesti prodavca da li ostaje pri ugovoru u roku koji je utvrđen ugovorom ili običajem, a ako takvog nema, onda u primerenom roku koji mu bude odredio prodavac, inače se smatra da je odustao od ugovora; kod ugovora o zakupu, plaćanje zakupnine se vrši u rokovima određenim ugovorom ili zakonom, a u nedostatku ovih, kako je uobičajeno u mestu gde je stvar predata zakupcu;

dubina otkaznih rokova kod ovog ugovora može se takođe odrediti mesnim običajima, kao i procena da li zakupljena stvar ima odgovarajuća svojstva; najzad, u nizu ugovora kojima se vrše razne usluge, Zakon predviđa uobičajenu naknadu kao pravilo dopunsko dispozitivne prirode – npr. kod ugovora o prevozu, nalogu, trgovinskom zastupanju, posredovanju, ugovora o kontroli robe i usluga, ugovora o organizovanju putovanja.

Dobri običaji i javni poredak

Kada su u pitanju dobri običaji (*boni mores*), treba primetiti da su oni po mnogim svojim osobinama u stvari moralne norme, a pored toga, oni ulaze u pojam javnog poretka. Istraživati pojam i ulogu dobrih običaja i javnog poretka koju oni ostvaruju u jednom pravnom sistemu, znači postaviti se u jedan širi kompleks pitanja uticaja izvesnih metapravnih normi na izgled određenih pravnih institucija. U pitanju je odnos pravnog prema moralnom poretku, odnos prema ustaljenim pravilima ponašanja uopšte, a posebno pravilima ponašanja u domenu tzv. poslovnih odnosa. Dodirne tačke ovih pravila sa pravnim normama ili čak njihovo transformisanje u pravne norme očigledna je pojava u konkretnim pravnim situacijama.

Dobri običaji, kao pravila društvenog ponašanja, koja se formiraju u jednoj sredini i reprodukuju do te mere, da u svesti ljudi postaju imperativ, nose sobom otisak svih onih principa na kojima je zasnovana organizacija jedne zajednice. Međutim, ako povredu dobrih običaja prati pravna sankcija (bilo koje vrste: ništavost, naknada štete, kazna) onda ta pravila ponašanja ulaze u svet pravnih normi. S obzirom da se pomenuti principi menjaju u prostoru i vremenu, to i definicija dobrih običaja treba da izrazi njihovu relativnost odnosno mogućnost njihove promene, adaptacije, pa čak i transformacije shodno promenjenim društvenim potrebama i zahtevima. To, dakle, nije ustanova koju karakteriše *numerus clausus*, ali, s druge strane, ona ne sme biti neizvesna i suviše neodređena jer bi to značio atak na pravnu sigurnost. Potrebno je uskladiti opštost, polivalentnost i fleksibilnost jedne “kaučuk” norme sa određenom dozom pravne sigurnosti sa kojom svaki pravni poredak mora da računa.

U stvari, dobri običaji ulaze u pojam javnog poretka, oni su samo jedan aspekt javnog poretka. U pitanju je jedna ustanova koja po svojim atributima predstavlja specifičnu i veoma složenu pojavu društvenog života. Njeni sastavni delovi, iako u nečemu heterogeni, ipak čine jednu celinu či-

jom strukturom naročito dominiraju sledeće tačke: skup određenih društvenih i pravnih principa; ispoljavanje ovih principa vrši se preko određenih društvenih normi; relativna vrednost ove ustanove s obzirom na mesto i vreme; primena ustanove javnog poretka ne sme ugroziti načelo pravne sigurnosti.

Dobri običaji, kao jedan od činilaca ustanove javnog poretka, predstavljaju zbirni i genusni pojam za sve običaje koji se javljaju u određenim oblastima društvenog i privrednog života. U raznim oblastima tog života postoje dobri običaji koji su svojstveni toj oblasti i koji se primenjuju u toj oblasti. Tako, postoje npr. običaji u oblasti ugostiteljstva, turizma, građevinarstva, pomorstva, itd. U tom nizu posebnih dobrih običaja, javljaju se i tzv. dobri poslovni običaji, koji se ispoljavaju, pre svega, u oblasti prometa robe i vršenja usluga, i oni su česti u praktičnom životu. S obzirom da se najčešće javljaju u trgovini, oni se nazivaju još i trgovačkim ili trgovačkim poslovnim običajima.

Otuda, mogli bi reći, da dobri poslovni običaji predstavljaju pravila ponašanja koja se, dugotrajnim ponavljanjem, formiraju u svesti poslovnih ljudi, a koja ovlašćeni organ može, primenom ustanove javnog poretka, uzeti kao pravno relevantan kriterijum.

To znači, da nije svaki poslovni običaj i dobar običaj, već samo onaj koji zadovoljava zahteve javnog poretka koji podrazumeva pomenute opšte principe na kojima je zasnovana jedna pravno organizovana zajednica. Ako jedan poslovni običaj ne bi bio posmatran optikom javnog poretka, moguće bi bilo da i loš običaj uđe u pore društvenog i pravnog poretka. S druge strane, ako te optike ne bi bilo, sud ili drugi ovlašćeni organ bi stvarao pravo odnosno on bi, bar jednim delom, preuzimao ulogu zakonodavca. Naime, ovlašćeni organ bi preuzimao jedno društveno pravilo ponašanja (koje nije snabdeveno pravnom sankcijom) i, u postupku ocene valjanosti preduzetog akta koji se nalazi pred njim, tom društvenom pravilu davao odgovarajuću pravnu sankciju. Međutim, ako ovaj organ u istom postupku primenjuje ustanovu javnog poretka, onda on ne stvara pravo, već primenjuje pravo, što mu je i dužnost. Doduše u ovom slučaju on primenjuje jednu rastegljivu normu, ali ipak pravnu normu.

Svaki od gore pomenutih običaja, pa i poslovnih običaja, izražavaju određene specifičnosti shodno prirodi konkretne delatnosti, ali svi se povezuju jednim imperativom da moraju biti *dobri*, a tu kvalifikaciju jedino mogu dobiti ako se posmatraju i procenjuju sa stanovišta javnog poretka.

Naturalne (prirodne) obligacije

Pored izloženog, odnos prava i morala u smislu njihovog uzajamnog dejstva, može se pratiti i u drugim oblastima obligacionog prava, a takođe i u drugim područjima građanskog prava, kao i u nekim disciplinama javnog prava.

Ako se još za trenutak zadržimo na obligacionom pravu, onda smo dužni da ukažemo na dejstvo i pravnu prirodu naturalnih obligacija, kao i na pravila o sticanju bez osnova. Naime, prema Zakonu o obligacionim odnosima izvršenje neke prirodne (naturalne) obaveze ili neke moralne ili društvene dužnosti ne može se tražiti po osnovu sticanja bez osnova (neosnovanog obogaćenja). Drugim rečima, ako je neko isplatio zastareli dug koji nije mogao sudskim putem da se naplati, a taj dug *časti* je ipak ispunio, smatra se da je ispunio nešto što je bio dužan dati i da stoga nema pravo na povraćaj datog. Ovo pravilo nas uvodi u oblast civilnih i naturalnih obligacija koje se istovremeno zasnivaju na pravnim i moralnim normama. Upravo zbog toga zaslužuju da ovde budu nešto bliže iznete.

Civilne obligacije su takve obligacije koje poseduju moć sudskog prinudnog izvršenja. Poverilac civilne obligacije može, kao i drugi titular prava, da podigne tužbu kod suda i da zahteva ostvarenje svoga prava pod pretnjom prinudnog izvršenja nad imovinom dužnika. Kod ovih obligacija postoji, dakle, ona neposredna pravna sankcija koja razdvaja obligaciju od drugih vrsta društvenih odnosa. Kako je to primarna i bitna odlika obligacije kao pravnog odnosa, može se postaviti pitanje, ima li uopšte obligacije bez takve pravne sankcije.

Izvestan broj obligacija ne nosi obeležja neposredne pravne sankcije u smislu utuživosti i sudskog prinudnog ostvarenja, ali to ne znači da je bez ikakve sankcije. Upravo zbog drukčijeg karaktera sankcije, ove obligacije se izdvajaju u posebnu grupu. To su tzv. naturalne (prirodne) obligacije koje ne poseduju moć sudskog prinudnog izvršenja, ali ako dužnik dobrovoljno izvrši takvu obligaciju, ne može se pozivati na isplatu nedugovanog i tražiti povraćaj datog. Smatra se da je izvršio nešto što je po moralnoj normi bio dužan da izvrši, zbog čega mu je uskraćen kondicioni zahtev u odnosu na isplaćenog poverioca.

Poverilac, dakle, nema pravo da sudskim putem zahteva ispunjenje ovakve obligacije (on ne poseduje zahtev odnosno tužbu u materijalnom smislu reči), što znači da je takva obligacija lišena prisustva uobičajene pravne sankcije, ali ne i svake sankcije. Ako se ostavi po strani moralna

sankcija koja je prati, može se reći da naturalna obligacija nije izmakla svakom pogledu prava odnosno nije potpuno napuštena od strane pravnog poretka. Sigurno je, da je, između ostalih, jedno pravno pravilo uvek prati: dužnik koji je ispunio naturalnu obligaciju, ne može zahtevati povraćaj datog. Ima u tom pravilu izvesnih tragova pravne sankcije. Doduše, reč je o jednoj posrednoj pravnoj zainteresovanosti, a ne neposrednoj, kako je to kod civilne obligacije. Kao što se vidi, i ovde, kao i u mnogim drugim već pomenutim slučajevima, životna i zakonodavna realnost, ukazuje na uzajamno dejstvo pravnog i moralnog poretka.

Teorijsko objašnjenje naturalnih obligacija dovelo je do različitih shvatanja. Kao najvažnija treba pomenuti ona koja u naturalnoj obligaciji ipak vide obligaciju (tzv. teorija o nesavršenim civilnim obligacijama), i ona koja izjednačuje naturalne obligacije sa moralnim dužnostima (tzv. teorija o moralnim dužnostima). Od usvajanja jedne ili druge teorije zavisi, između ostalog, i širina kruga u kome se naturalne obligacije mogu javiti. Naš Zakon o obligacionim odnosima nema opšte odredbe o naturalnim obligacijama, ali ih pominje na više mesta: pre svega kod zastarelosti potraživanja, a zatim Zakon predviđa da se ne može tražiti povraćaj onoga što je dato ili učinjeno na ime izvršenja neke prirodne obaveze ili neke moralne ili društvene dužnosti.

Sinteza harmoničnog

Priroda naturalnih obligacija otkriva nam u stvari jedan domen vrlo živog i neprekidnog prodiranja pravnog u moralni poredak i obrnuto. Na tom području susrećemo se sa neprinudnim pravnim obavezama i moralnim imperativima. Pravna norma je pod stalnom pažnjom moralnog zakona iz koga je i ponikla. Ima u toj sintezi nečeg *harmoničnog* i *razumnog*, nešto što *teži* da odgovori zahtevu pravičnosti. Zašto bi onda te dve poluge društvenog života okrutno razdvajali. Izgleda, naprotiv, da treba pronaći sredstva koja bi ih još čvršće povezale. Kada je reč o naturalnim obligacijama, onda nam izgleda da je dobro poznata ustanova javnog poretka i dobrih običaja most koji je u stanju da poveže razdvojene teorije.

Kvalifikovana moralna dužnost

Da bi jedna moralna dužnost postala naturalna obligacija nije dovoljno da je ona sama izraz subjektivnog osećanja. Moralna dužnost mora biti

prihvaćena od društvene sredine kao nešto što je objektivno i dopušteno. To su, pre svega, oni moralni principi na kojima je zasnovano jedno društvo i koji ga prožimaju do najsitnijih pora. Oni ulaze u opštu svest ljudi kao imperativne regule bez obzira na način njihovog ispoljavanja: pisanim pravnim normama ili nepisanim etičkim kodeksima. Njima se štite opšti interesi jednog društva u određenom periodu vremena, pa ih pojedinci u svojim odnosima moraju poštovati.

Takvi principi čine sadržinu ustanove javnog poretka koja je u rukama suda važno sredstvo u postupku primene opštih normi na pojedinačne slučajeve. Na pitanje da li je jedna dužnost moralna i da li predstavlja naturalnu obligaciju treba da odgovori sud pošto ispita da li je ona u skladu sa javnim poretkom ili mu se suprotstavlja. Na taj način se otklanja individualna proizvoljnost o tome šta je naturalna obligacija u smislu moralne dužnosti, što se s pravom zamera teoriji moralnih dužnosti, koja u prisustvu ustanove javnog poretka, dobija čvršći kriterijum.

S druge strane, pomoću javnog poretka se proširuje domen primene naturalnih obligacija u odnosu na teoriju o nesavršenim civilnim obligacijama i na taj način izbegavaju zamerke koje se s pravom upućuju ovoj teoriji. Ustanova javnog poretka, kao pravna ustanova, satkana je istovremeno od opštih pravnih i moralnih principa i zato može korisno da posluži kao "optika" u rukama suda kroz koju će se posmatrati različite dužnosti i vršiti njihova kvalifikacija u smislu naturalnih obligacija čija se priroda, takođe, vidi u dvojstvu moralnih i pravnih elemenata.

Moć prinude

Uticaj moralnih normi na pravni poredak može se pratiti i kod ugovora kao akta moralne i pravne civilizacije. Cela istorija prava i morala je tu da nam posvedoči da se svaki susret dve volje u smislu obligacionog ugovora uvek kretao prostorima ta dva sveta.

Svako htenje ugovorne volje da bi došlo do stepena moranja, potrebno je da ga prati neka moć prinude. Ta prinuda može biti heteronomna, spoljašnja (ad alterum) i propisana snagom pravne norme, a može biti i autonomna, unutrašnja (ab agenti) i ubeđujuća u smislu osude sredine i/ili griže savesti.

Prema tome, volja ugovornika, bez moći prinude, pravne ili moralne, ne može da stvori ugovornu obavezu. Ona može samo da zasnuje jednu situaciju, da stvori jedan fakt u spoljnjem svetu, koji, ipso facto, za sobom

povlači pravnu ili moralnu sankciju za slučaj neispunjenja datog obećanja. Drugim rečima, izvan moralne i pravne prinude, ne postoji drugi osnov osećanja obaveznosti da zadatu reč treba održati.

Kada su te dve moći prinude podudarne i izražene jurističkom dogmatikom, onda je to znak visokog stepena primerenosti pravne norme moralnom faktoru. Tada prinudna pravna norma istovremeno izražava i moralni imperativ, te dolazi do njihovog integriteta. U toj hipotezi, svest o tome da ugovor treba ispuniti i održati datu reč, zasniva se na pravnoj normi kao “etičkom maksimumu”, te se dalje ponašanje stranaka upravlja i procenjuje po tom sjedinjenom dvojstvu prinude.

Međutim, kada se pravna norma udalji od moralnog života i svojom osiromašenom sankcijom stane u zaštitu ispunjenja ugovora, onda se u sveći ugovornika otvara konflikt između pravnog i moralnog, što može dovesti do zaobilaženja prava i izbegavanja da se data reč održi.

Ukoliko u takvoj pravnoj normi postoji još “minimum morala” njena funkcija još ne mora biti eliminisana sa pozornice prava. Međutim, ako je raskorak između pravne i moralne norme takav da dovodi do “pobune fakta protiv prava”, tada dolazi do krize prava i pravnog poretka koja može imati različita ishodišta.

Usklađenost

Kao što se vidi, poštovanje date reči u jednom ugovoru, a to znači, njegovo izvršenje ili neizvršenje, u velikom stepenu zavisi od usklađenosti pravnog i moralnog poretka. Kada se ta usklađenost kreće u granicama društvene tolerancije, onda je to prvi znak pravnog sistema koji je u mogućnosti da obezbedi vladavinu načela legitimiteta i legaliteta, a odatle nije teško pronaći put koji vodi pravnoj državi.

Pacta sunt servanda

Kada se načelo opšte pravne sigurnosti, kao atribut legitimnog i legalnog pravnog sistema, primeni na ugovorno pravo, onda se dolazi do principa *pacta sunt servanda*, po kome su ugovorne strane dužne da izvrše svoju obavezu i odgovorne su za njeno neispunjenje. Iz ovoga proizilazi, da pitanje izvršenja odnosno neizvršenja ugovora u jednom pravnom sistemu nije slučajna pojava, već da je ono uslovljeno stabilnošću pravne i moralne konstitucije određene sredine.

Drugim rečima, kada jedan društveni sistem obezbedi visok stepen socijalne, ekonomske i pravne sigurnosti, onda se i princip *pacta sunt servanda* nalazi na tom istom stepenu. Naprotiv, kada te sigurnosti nema i kada pravne i moralne ustanove zapadnu u krizu ili dođu do stupnja dezorganizacije i negacije, onda tu istu sudbinu doživljava i pitanje izvršenja odnosno neizvršenja obligacionog ugovora. Vera u moć pravne i moralne prinude opada i ugovorne strane se ponašaju *mala fidei*, što je pogubno sa stanovišta pravnog i moralnog poretka.

Možda su do sada izložene misli o opštim pitanjima ugovornog prava posmatrane pažnjom teorije i prakse prošlog i sadašnjeg vremena, dovoljne za konstataciju: izvršenje ugovora je pravni i moralni čin. Kao takav, on deli sudbinu celine pravnog i moralnog poretka u jednoj zajednici.

Stabilan ugovor

Ako je taj poredak istorijski određen, izgrađen i stabilan, ako su njegove norme zasnovane na potrebnom stepenu legitimiteta i ako se one primenjuju po principu legaliteta, onda se i izvršenje ugovora odvija na siguran način po unapred predviđenim pravilima.

U stvari, u jednoj stabilnoj pravnoj državi, stabilan je i ugovor i njegovo izvršenje. Socijalna, ekonomska i pravna sigurnost, svojstvena pravnoj državi, predstavlja širi kontekst društvenih uslova u kojima princip *pacta sunt servanda* dobija svoje pravo mesto i puno značenje.

Naprotiv, u uslovima krize prava i morala, nestabilnih ekonomskih odnosa i socijalne i pravne nesigurnosti koja se konstatuje opštim mišljenjem, ugovor i njegovo izvršenje ne može biti sigurno.

Ukoliko su, dakle, pravne i moralne sankcije koje obezbeđuju ispunjenje ugovora zahvaćene opštom krizom društvenih institucija (izgubljena ili bitno poremećena veza između systemske i socijalne integracije društvenih institucija), ugovor tada ostaje bez prinudne moći, prepušten proizvoljnosti stranaka. U stalnoj nesigurnosti i opštem neredu ne može biti reda i sigurnosti u izvršenju ugovora kao individualnog akta. U takvoj situaciji više ne pomaže ni klauzula *rebus sic stantibus*, ni druga pravna sredstva koja imaju za cilj da zaštite princip ekvivalentne razmene. Ugovorom tada vlada stihija i potpuna proizvoljnost koja eliminiše ugovorni akt sa pozornice prava i morala. A to znači, da princip *pacta sunt servanda* ima svoje mesto i značenje samo u pravnoj, a ne i u kriznoj ili antipravnoj državi.

Tri zaključne reči

Na kraju ovog Uvodnog obraćanja kojim otpočinje rad Dvadesetpetogodišnjeg susreta učesnika i odazvanika Kopaoničke škole prirodnog prava, dozvolite mi uvažene Kolege, da vam, poštujući dobre običaje, uputim reči opšteg zaključka. On se može učiniti uglavnom na dva načina: reprodukcijom pojedinih zaključaka koji su učinjeni kod analize konkretnih pitanja odnosa prava i morala ili primenom jedne opšte misli koja bi proistekla iz celokupne obrade ove široke teme koja je nadživela sve vekove. Prihvatam, iako teži, ovaj drugi način najopštijeg zaključka. U tom smislu, evo tih zaključnih reči:

– Pravna i moralna civilizacija, sjedinjene u jednu harmoničnu celinu, koju nam donosi racionalna koncepcija Prirodnog prava, obezbeđuje primenu drevne tri zapovesti: pošteno živeti, drugoga ne vređati, svakome priznati ono što mu pripada.

– Lepota Dobrog i snaga Pravde i Istine, povezane sa ukupnom tolerancijom kao izrazom duhovne slobode i kulture razuma, integrisane u sistem Pravednog prava, jedino mogu spasti svet od kataklizme protekle i nastupajuće antiumnosti.

– Zato besmrtni duh racionalnog prirodnog prava ne sme nikada da se ugasi, a sa njim i *Universitas iuris naturalis Copaonici*.

PORUKE

Na završnoj plenarnoj sednici, 16. decembra 2012. godine, nakon višednevnog intenzivnog angažovanja svih učesnika, urednici pojedinih katedri izneli su sledeće poruke, koje su dobile opštu podršku.

I – PRAVO NA ŽIVOT

1. Život

*Prof. dr MIROSLAV ĐORĐEVIĆ,
Dr ĐORĐE ĐORĐEVIĆ,
profesor Kriminalističko-policijske akademije
u Beogradu*

1. Život čoveka predstavlja najznačajniju vrednost kako svakog pojedinca, tako i društva u celini, pa je stoga i pravo na život osnovno ljudsko i prirodno pravo. Kao takvo ono je proklamovano brojnim međunarodnim aktima o ljudskim pravima i utvrđeno ustavima mnogih zemalja, pa i našim Ustavom. U cilju ostvarivanja primene ovog načela neophodno je obezbediti njegovu punu pravnu zaštitu koja se ostvaruje u raznim oblastima prava, a u okviru koje se krivičnopravna zaštita svakako pojavljuje kao najznačajnija. Ona je regulisana krivičnim zakonodavstvom, a ostvaruje se primenom krivičnopravnih odredaba u praksi.

2. Zaštita prava na život obezbeđuje se ne samo na nacionalnom, već i na međunarodnom nivou, naročito kada su u pitanju najteži oblici napa-

da kakvi su ratni zločini, zločini protiv čovečnosti i sl. U cilju procesuiranja ovakvih zločina međunarodno pravo je ustanovilo i posebne sudove, a jedan od njih je i tzv. Haški tribunal. Iako o njegovom radu postoje veoma različita, čak dijametralno suprotna mišljenja, analiza statističkih podataka o izrečenim osudama ukazuje na velike disproporcije u osudama za pripadnike pojedinih naroda, učesnika u ratnim dešavanjima na prostoru bivše Jugoslavije, što samim tim stavlja pod ozbiljnu sumnju njegovu objektivnost i nepristrasnost.

3. Ubistvo predstavlja najteži oblik napada na pravo na život. Naše krivično zakonodavstvo predviđa različite oblike ovog krivičnog dela od onih najtežih, teških ubistava, kakva su na primer, ubistvo iz niskih pobuda ili ubistvo člana porodice, do onih lakših, tzv. privilegovanih oblika, kakvo je ubistvo na mah. Ovakav sistem inkriminacija u našem Krivičnom zakonu koje se odnose na različite oblike ovog krivičnog dela omogućava da se krivičnopravna reakcija društva protiv ovih krivičnih dela izdiferencira prema njegovim različitim, težim ili lakšim oblicima, što uz pravilno tumačenje i pravilnu primena ovih odredaba, i uz adekvatnu kaznenu politiku sudova, značajno doprinosi boljoj zaštiti i afirmaciji prava na život.

4. Iako je opšteprihvaćeno stanovište da pravo na život obuhvata i pravo na smrt, samoubistvo je izuzetno negativna društvena pojava koja i u našem društvu poslednjih godina iz mnogobrojnih razloga uzima sve veće razmere i protiv koje se treba boriti svim raspoloživim sredstvima, pa čak i krivičnopravnim.

5. Za zaštitu života i telesnog integriteta ljudi posebno je značajna i zaštita od različitih oblika nasilja koje se između ostalog može manifestovati i kao krivično delo nasilničkog ponašanja. Međutim, njegovu nedovoljnu i neadekvatnu primenu uzrokuje između ostalog i nedovoljno jasna zakonska formulacija koja sadrži neprecizno određene pojmove.

6. Aktivnosti službi bezbednosti, pre svega policije, imaju dvostuk uticaj na pravo na život čoveka: one ga prvenstveno štite, ali ga u određenim situacijama i ugrožavaju. Stoga je neophodno tačno precizirati njihove zadatke i ovlašćenja, posebno u domenu korišćenja sredstava prinude, kako bi se ugrožavanje prava na život svelo na najmanju moguću meru, a da se pri tom ostvare funkcije koje ove službe treba da vrše.

2. Zdravlje

*Prof. dr JAKOV RADIŠIĆ,
Dr HAJRIJA MUJOVIĆ-ZORNIĆ,
viši naučni saradnik Instituta
društvenih nauka u Beogradu*

1. Pacijentova prava zaslužuju posebnu pažnju, budući da je u toku javna rasprava o donošenju zakona o zaštiti prava pacijenata. Jedno od osnovnih prava jeste i pravo na drugo mišljenje i treba ga uključiti u tekst zakona, tim pre što je ono već sadržano u kodeksu profesionalne etike Leksarske komore Srbije. Pravo da traže drugo mišljenje imaju i pacijent i lekar.

2. Za pravni režim korišćenja ljudskih organa karakteristična je opasnost da može podpasti pod neki vid komercijalizacije. To ukazuje na potrebu da se taj režim do kraja rasvetli, pa i preispita liberalnije rešenje, kako bi se sprečile zloupotrebe i svim dokumentima zabranjena trgovina ljudskim organima, a drugačijim pristupom omogući pravičnost i jednakost u tretmanu. Učinak transplantacije u Srbiji mogao bi se poboljšati uvođenjem u sistem donorstva istovremeno vezanih izjava o pravu da se bude i davalac i primalac organa.

3. Osnovni kriterijumi kod razmatranja pitanja eutanazije jesu volja pacijenta koji ističe takav zahtev i kvalifikacija radnje onog ko vrši eutanaziju. Tradicionalno se smatra da je pasivna eutanazija pod određenim uslovima dopuštena, dok je aktivna direktna eutanazija apsolutno nedopuštena i predstavlja krivično delo. Ipak, sa moralnog stanovišta nema razlike između pasivne i aktivne eutanazije, što treba imati u vidu i u iznalaženju odgovarajućeg pravnog rešenja. Ovi pojmovi u pravu Srbije nisu dovoljno razjašnjeni, o čemu svedoči i rasprava o nacrtu zakona o pravima pacijenata, te ih treba do kraja definisati.

4. Biomedicinska etika u istraživanjima na čoveku treba da počivaju na poznatim etičkim načelima: naučnost, opravdanost, pravičnost, nezavisnost, dobrovoljnost i korisnost. Treba ispoštovati svako od ovih načela, naročito načelo pravičnosti, kako sa stanovišta pojedinca tako i društva, jer samo na taj način medicinska istraživanja postaju u isto vreme i pravno dopuštena. Kroz ova pitanja sagledava se i odnos istraživačke etike i medicinskog prava i potreba unapređenja rada etičkih komiteta.

5. U globalizaciji kliničkih ispitivanja termini "bioetičkog kolonijalizma" i "moralnog imperijalizma" upozoravaju da treba voditi računa o jačanju kontrole i unapređenju rada etičkih komiteta kad se prihvataju ispitiva-

nja u Srbiji. To ukazuje na razlike među zemljama u resursima zdravstvenih sistema pa time i pravima pojedinaca u takvim medicinskim procedurama. Često niža cena istraživanja ili okolnost nemogućnosti drugačijeg lečenja budu presudni da se ispitivanja nekritički i neosnovano prihvataju. Treba omogućiti veće ingerencije Etičkog odbora Srbije, kao relativno novog tela, koje je sada na kraju svog prvog mandata.

6. U domen rada Agencije za lekove i medicinska sredstva Srbije ulaze brojne upravne nadležnosti, ali je sa aspekta medicinskog prava tj. prava korisnika lekova najvažnija ona koja se tiče tzv. farmakovigilance, odnosno praćenja neželjenih dejstava lekova. Srbija treba da se pridržava visokih standarda koje propisuje Centar za saradnju i međunarodni monitoring lekova pod okriljem Svetske zdravstvene organizacije.

7. Srbija treba u domenu zdravstvene zaštite da ispunjava sve obaveze iz Međunarodnih zdravstvenih pravila, dokumenta Svetske zdravstvene organizacije koji se tiče suzbijanja zaraznih bolesti, a u tome treba da imaju aktivnu ulogu Nacionalni komunikacioni centar i regionalni instituti za javno zdravlje.

8. Pravni aspekti zaštite mentalnog zdravlja ljudi nisu još uvek dobili bliže zakonsko uređenje u Srbiji i u toku je javna rasprava o nacrtu zakona iz ove materije. U tom kontekstu treba podržati rešenja kojima se poštuju osnovna pacijentova prava uz stroge izuzetke (ograničenja načela pristanka, zadržavanje, prinudna hospitalizacija), a pruža se dodatna zaštita vulnerabilnim grupama i rehabilitacija više primerena pojedincima sa mentalnim smetnjama i oboljenjima. Potrebno je reformisati, reorganizovati i poboljšati rad mreže psihijatrijskih službi zasnovane na savremenim psihosocijalnim principima, stalnoj edukaciji i jačanju udruženja pacijenata u civilnom sektoru, a sve u skladu sa međunarodnim standardima. Strategiju vlade Srbije o razvoju zaštite mentalnog zdravlja treba podržati, ali i unaprediti njeu implementaciju.

9. U domenu krivične odgovornosti u medicini treba praviti razliku između krivičnih dela koja se mogu izvršiti samo nečinjenjem, kao što je delo neukazivanja lekarske pomoći, gde nema lečenja, dok se, s druge strane, nesavesno pružanje lekarske pomoći vrši, pre svega, činjenjem, ali isto tako i nečinjenjem. Otuda se u poređenju između ova dva krivična dela pravi razlika kod radnje izvršenja između "prave" i "neprave" radnje nečinjenja, što je važno razlučiti za valjanu pravnu kvalifikaciju.

10. U domenu građanske odgovornosti, pojam lekarske (medicinske) greške stvorila je sudska praksa (Behandlungsfehler, medical malpractice) i to je upravo specifičnost medicinskog prava. Ipak, unošenje pojma lekarske

greške u zakonski tekst, ili pak u pravno-teorijsku analizu deliktne odgovornosti, smatra se suvišnim, posebno sa stanovišta prihvaćenog učenja o pojmu krivice. Karakteristike parničnog postupka kod naknade štete zbog lekarske greške ogledaju se najpre u utvrđivanju greške kao štetne radnje (bilo da je to klasična greška u lekarskoj veštini ili pažnji tj. postupanju ili greška u informisanju pacijenta), zatim u obrtanju tereta dokazivanja u zavisnosti od vrste greške, i najzad u odgovornosti za krivicu. Sudsku praksu o ovim slučajevima u Srbiji treba dalje pratiti i učiniti više utemeljenom sa stanovišta medicinskog prava.

11. Ovim porukama se pridružuju ranije poruke koje se tiču unapređenja studija iz oblasti medicinskog i farmaceutskog prava, bolje saradnje pravnih struka, ali i saradnje sa lekarima i udruženjima pacijenata u civilnom sektoru, kako bi se oblast zdravstva kroz koncept transparentnih prava i dužnosti i edukaciju, učinila manje konfliktnom.

3. Ekologija

*Mr GORDANA PETKOVIĆ,
viši savetnik Ministarstva životne sredine,
rudarstva i prostornog planiranja Republike Srbije*

1. U međunarodnim forumima 2012. godine iskristalisao se pojam planetarnih granica koji posle koncepta održivog razvoja predstavlja ključni zaokret u međunarodno-pravnom tretiranju klimatskih promena i očuvanja ekosistema. Ovaj koncept vodi integrisanju globalnog institucionalnog okvira u oblasti zaštite životne sredine i na pravi način aktualizuje moralni imperativ na planu daljeg opstanka Planete Zemlje. U tom cilju zaslužuje podršku osnivanje Komisije o planetarnim granicama koja bi pripremila Konvenciju o planetarnim grnicama, zajedno sa Deklaracijom o planetarnim granicama. Ovakav koncept Sekcija "Ekologija" je anticipirala u radovima 90-tih godina prošlog veka što potvrđuje stvaralački duh Kopaoničke šole prirodnog prava.

2. U Republici Srbiji neophodno je doneti Strategiju borbe protiv klimatskih promena, sa Akcionim planom, kojom će se utvrditi ograničenja, odnosno smanjenje gasova staklene bašte. Jedan od prioriteta je i uspostavljanje mehanizma za praćenje, izveštavanje, razmatranje i verifikaciju emisija

je gasova staklene bašte i preduzimanje mera za prilagođavanje klimatskim promenama, a naročito u sektoru upravljanja vodama.

3. Podržava se priznanje ekocida kao zločina protiv mira usvajanjem izmena Rimskog statuta, s obzirom da se ovim zločinom ugrožava pravo na život. Zaštita viših vrednosti: neprikosновенosti života neminovno uslovljava iznalaženje rešenja kako pravno ustanoviti obavezu očuvanja Zemlje.

4. Na međunarodnom planu podržavati inicijativu za usvajanje UN Univerzalne deklaracije o pravu Majke Zemlje.

5. Na međunarodnom i nacionalnom planu neophodno je preduzeti sve zakonodavne, upravne i sudske mere da se podrži i primeni model novog zakonodavstva o ekocidu, kao pravni okvir za definisanje ekocida i obaveza država sa ciljem: zaštite i očuvanja Planete Zemlje od multinacionalne i međunarodne eksploatacije njenih komponenti, uključujući i posledice globalnih klimatskih promena; promovisanja mira i eliminacije svih nuklearnih, hemijskih i bioloških oružja i objekata za masovno uništenje; obezbeđivanja dugoročnog energetskog suvereniteta, povećane efikasnosti i postepenog uključivanja čistih i obnovljivih alternativnih izvora energije u energetsku matricu; razvoja balansirane forme proizvodnje i potrošnje i prelaska na zelenu ekonomiju koja je sine qua non daljeg održivog razvoja društva.

6. Podržava se osnivanje Međunarodnog suda za životnu sredinu koji bi se bavio međunarodnim pravom i sudskim slučajevima u oblasti životne sredine. Iako je praksa Evropskog suda za ljudska prava sve bogatija u odnosu na pitanja koja se tiču zaštite životne sredine, taj sud prvenstveno ispituje povredu garantovanih prava iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, a ne povredu nanetu životnoj sredini. Uvođenje posebne materijalne odredbe koja bi precizirala ovo pravo značilo bi priznanje bitne osobine životne sredine kao osnovnog uslova opstanka i života, unapređenja ljudskog dostojanstva i blagostanja, kao i uživanja ostalih ljudskih prava. To bi omogućilo stvaranje jedinstvene sudske prakse.

7. Pravo na zdravu životnu sredinu je u Ustavu Srbije više od proklamacije, ali manje od delotvorno ostvarivog prava, što je moguće učiniti konkretizacijom normi o odgovornosti države za očuvanje, zaštitu i poboljšanje kvaliteta životne sredine, za poštovanje privatnog i porodičnog života i doma, i dužnosti očuvanja, zaštite i unapređenja životne sredine, posebno vazduha i vode kao determinanti zdravlja. Izmenama Ustava Srbije u pravcu efikasnog ostvarivanja visokog nivoa zaštite garantovanog prava, obezbedilo bi se usmerenje da zdrava životna sredina bude prioritet Srbije, kao jedne od budućih članica EU. Postojeće stanje organizacije državne uprave u

oblasti zaštite životne sredine je imperativ za sprovođenje dalje reforme i racionalizacije, na osnovu funkcionalne analize (vertikalne, sistemske i horizontalne).

8. U cilju uspostavljanja racionalnog i efikasnog institucionalnog okvira u oblasti životne sredine u skladu sa Nacionalnom Strategijom Republike Srbije za aproksimaciju u oblasti zaštite životne sredine neophodno je sagledati i redefinisati nadležnosti organa državne uprave u oblasti zaštite životne sredine i upravljanja prirodnim resursima, kao i Agencije za zaštitu životne sredine, a sve u cilju implementacije i primene propisa u ovoj oblasti i uspešnog povlačenja finansijskih sredstava EU dostupnih na tom polju. U tom smislu neophodno je izvršiti reviziju zakona i propisa u oblasti zaštite životne sredine sa stanovišta funkcionisanja uspostavljenih sistema upravljanja, odnosno izmene i dopune tih zakona radi dostizanja ciljeva održivog razvoja i zelene ekonomije (npr. zaštita životne sredine, priroda, vazduh, otpad, ambalaža i ambalažni otpad, hemikalije, biocidni proizvodi i dr.).

9. U oblasti energetske efikasnosti ubrzati donošenje Zakona o efikasnom korišćenju energije.

10. Radi zaštite od buke i vibracija neophodno je da nadležni organi u Republici Srbiji, autonomnoj pokrajini i jedinici lokalne samouprave, kao i drugi subjekti ovlašteni zakonom, permanentno prate i kontrolišu jačinu buke i vibracija koje emituju pojedini izvori, blagovremeno preduzimaju odgovarajuće mere radi smanjenja istih, odnosno svođenja jačine buke i vibracija u dozvoljene granice. Istovremeno treba pratiti i dograđivati nacionalne propise koji se odnose na zaštitu od buke i vibracija, kao i propise u oblasti različitih vrsta saobraćaja.

11. Novi zakonodavni okvir za organsku proizvodnju hrane Republike Srbije usklađen je sa važećom regulativom EU i obezbeđuje izvoznu orijentaciju Republike Srbije na međunarodno tržište poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima, s jedne strane. Sa stanovišta zahteva za ulazak u članstvo STO neophodno je preispitati nekonzistentna rešenja u Zakonu o genetski modifikovanim organizmima i Zakonu o bezbednosti hrane u pogledu proizvodnje i prometa genetski modifikovane hrane, odnosno primene restriktivnih mera koje će omogućiti procene rizika i stroge kontrole tih proizvoda. Uspostavljanje sistema utvrđivanja i praćenja uticaja koji proizvodi od GMO imaju ili mogu da imaju na zdravlje ljudi, u organizacionom smislu, zahteva poveravanje poslova prikupljanja podataka o korisnicima proizvoda od GMO i njihovom zdravstvenom stanju posebnoj organizaci-

ji za bezbednost hrane, odnosno Stručnom savetu za procenu rizika u oblasti bezbednosti hrane.

12. Neophodno je izvršiti dopunu Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Time bi se stvorio pravni osnov za regulisanje prikupljanja podataka od značaja za istraživanje u oblasti društvenih i humanističkih nauka.

4. Sport

Dr EDITA KASTRATOVIĆ,
profesor Visoke škole za poslovnu ekonomiju
i preduzetništvo, Beograd
Dr HRVOJE KAČER,
profesor Pravnog fakulteta u Splitu

1. Sportsko pravo kao relativno mlada pravna disciplina, iz godine u godinu postaje sve značajnija. Broj međunarodnih i nacionalnih propisa iz te oblasti sve se više uvećava, i paralelno s tim, dolazi do brojnih pravnih problema u primeni normi koje po sadržini materije koju uređuju postaju sve kompleksnije.

2. Pravni sistemi država sa početka XXI veka prepoznaju i uvažavaju sportsko pravo i raznovrsne propise koji ga čine, kao društvenu realnost, a sadržina postojećih propisa koji uređuju materiju sporta svedoči o pokušajima država da putem pravnog regulisanja sporta i sportskih aktivnosti, zaštite društvene vrednosti koje sport sa sobom donosi i promovise.

3. Deliktna ponašanja u oblasti sporta, a pre svega upotreba dopinga u sportu, nasilničko ponašanje na sportskim priredbama, nameštanje sportskih rezultata, zloupotrebe prava sportista i brojne finansijske malverzacije do kojih dolazi prilikom organizovanja sportskih aktivnosti i delatnosti, sve više prete da unište sport kao društvenu vrednost i legitimnu i poželjnu ljudsku delatnost. Dosledna, pravična, pravilna i ujednačena primena pravnih normi namenjenih borbi protiv takvih negativnih pojava jedini je uspešan put za rešavanje problema.

4. Problem preklapanja nadležnosti države (organa pravosuđa i uprave) i sportskih organizacija u rešavanju sporova o primeni pravnih normi koje uređuju sportske odnose sve su izraženiji i učestaliji i da u svetlu tog problema treba razmotriti dosadašnju praksu donošenja odluka (rešavanja spornih situacija) od strane odgovarajućih komisija i tela međunarodnih sportskih organizacija. Odluke tih tela su proteklih godina bile sporne, ili barem diskutabilne posmatrano iz ugla njihove zakonitosti i usklađenosti

sa opštim pravnim standardima, osnovnim pravnim načelima i odredbama nacionalnih zakonodavstava.

5. Viktimološki aspekti nasilja u sportu, a pogotovo nasilja na sportskim priredbama nisu još uvek dovoljno istraženi i objašnjeni. Stoga treba ih usmeriti na stvaranje i korišćenje jasnije i konkretnije metodologije u pogledu broja i strukture žrtava koje su ugrožene nasilničkim ponašanjem u oblasti sporta.

II – PRAVO NA SLOBODU

1. Krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti

*Dr MILAN ŠKULIĆ,
profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta u Beogradu*

1. Neophodno je obratiti posebnu pažnju na radnje koje predstavljaju ograničavanje ljudskih prava i sloboda u krivičnom postupku. Od posebne je važnosti da se pritvor u praksi ne određuje suviše rutinski i bez objektivnog sagledavanja mogućnosti da bude supstituisan blažim procesnim merama. Podržavaju se izmene i dopune Zakona o krivičnom postupku koje omogućavaju zamenu najvećeg broja pritvorskih razloga jemstvom. Takođe je dobro što se konačno planira ukidanje svojevrzne “kaučuk” norme shodno kojoj se pritvor može odrediti kada je reč o težem krivičnom delu, kada postoji uznemiravanje građana. Ovaj pritvorski razlog (uveden novim Zakonom o krivičnom postupku Srbije iz 2011. godine) je izuzetno sporan, naročito s obzirom da on predstavlja “idejno čedo” nekada decenijama sličnog razloga koji je postojao još u SFRJ i koji je s pravom izuzetno kritikovan kao preterano širok osnov za pritvaranje.

2. Povodom reformisanja krivičnog zakonodavstva Srbije, zaključeno je da velike i konstantne promene te važne grane zakonodavstva predstavljaju ozbiljan problem. Tako se, s jedne strane, često nepotrebno uvode nova rešenja koja snižavaju nivo već dostignutih standarda, dok se time, s druge strane, što je posebno karakteristično za izmene krivičnog postupka, ozbiljno ugrožavaju ljudska prava i slobode.

3. Opšte je mišljenje da je novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije veoma loš tekst, koji se donekle popravljaju Nacrtom Zakona o njegovim izmenama i dopunama.

4. Prema odredbi člana 32. stav 1. Ustava Republike Srbije (pravo na pravično suđenje), svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku, javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, kao i o optužbama protiv njega. Dakle, ustavno je pravo građanina, tj. okrivljenog protiv kojeg se vodi krivični postupak da sud raspravi o osnovanosti sumnje, odnosno o optužbi protiv njega, a ne da se o tome pred sudom raspravlja, kao što je to u osnovi rešeno u novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije. Stoga su potencijalno neustavne sve ključne odredbe ovog Zakonika kojima je konstruisan striktno adverzijalni krivični postupak, odnosno dokazivanje primarno preneseno na stranke, a sud maksimalno isključen iz njega.

5. Kako je ustavno pravo građanina da sud odluči o osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka, neustavna je i odredba novog Zakonika o krivičnom postupku, kojom se istraga pokreće naredbom, onda kada postoje osnovi sumnje da je lice učinilo krivično delo, te da protiv te odluke nije dopuštena žalba.

6. Potrebno je prilikom svih velikih reformskih zahvata u oblasti krivičnog zakonodavstva biti mnogo oprezniji. Naročito treba obratiti pažnju da se sistemski zakoni, kao što su to Krivični zakonik i Zakonik o krivičnom postupku ne menjaju radikalno i previše brzo i to baš u situaciji kada je pravosuđe već poprilično dezorijentisano usled propalog reizbora sudija i javnih tužilaca, te kreiranja nove mreže sudova.

2. Sloboda ličnosti

*Dr OLGA CVEJIĆ-JANČIĆ,
profesor Fakulteta za evropske pravno političke studije,
Univerzitet Singidunum Novi Sad*

1. U cilju lakšeg dokazivanja zasnivanja i prestanka vanbračne zajednice korisno bi bilo uvesti registar vabračnih zajednica ili registar životnih zajednica vanbračnih partnera. To bi doprinelo boljoj zaštiti prava vanbračnih partnera i njihovoj pravnoj sigurnosti. Registracija vanbračnih zajednica bi isto tako eliminisala ili bar smanjila zloupotrebe u ovoj oblasti, s jedne strane, a s druge strane bi mogla da doprinese proširivanju prava koja bi bila priznata vanbračnim partnerima u odnosu na ona koja su već prizna-

ta pozitivnim zakonodavstvom. Nedavno usvojeni procesni zakoni o krivičnom i parničnom postupku iz 2011. g. izjednačili su vanbračnog partnera sa bračnim u pogledu procesnih pravila. To predstavlja značajno poboljšanje njihovog procesnog položaja i znatno doprinosi objektivnosti suđenja. Najznačajnija prednost registracije vanbračnih zajednica bi bila u priznavanju naslednih prava vanbračnim partnerima iz tih zajednica, jer bi se eliminisale tzv. tajne vanbračne zajednice i nasledna prava bi bila priznata samo partnerima iz tzv. javnih tj. registrovanih vanbračnih zajednica. Pored toga, registracija vanbračnih zajednica bi imala značajne posledice i u oblasti priznavanja prava na porodičnu penziju posle smrti vanbračnog partnera, jer bi mogao biti izjednačen za suprugu.

2. Imajući u vidu Ustav Republike Srbije, Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda koju je Srbija ratifikovala (3. marta 2004. g.), kao i praksu Evropskog suda za ljudska prava koja se odnosi na zaštitu prava transseksualaca, naša sekcija predlaže da se transseksualcima nakon promene pola prizna pravo na ispravku matičnih knjiga radi upisa podataka o novom polu, na osnovu odluke vanparničnog suda. Nakon unošenja podataka o novom polu u matične knjige transseksualcima treba priznati sva prava koja se priznaju licima onoga pola koji je transeksualac stekao nakon promene pola, bez diskriminacije. To se posebno odnosi na mogućnost sklapanje punovažnog braka sa licem suprotnog pola u odnosu na njihov novostečeni pol.

3. Priznavanje prava detetu koje je sposobno da formira svoje mišljenje da to mišljenje slobodno izrazi u svakom sudskom i upravnom postupku u kome se odlučuje o njegovim pravima je jedno od novijih prava deteta koje je dobilo svoje mesto u korpusu prava priznatih detetu na osnovu Konvencije UN o pravima deteta (1989. godine), Evropske konvencije o vršenju dečijih prava (1996. godine) i Porodičnog zakona Srbije (2005. godine). Ostvarivanje ovog prava podrazumeva i pravo deteta da blagovremeno dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna za formiranje svog mišljenja a ako je navršilo 10. godinu života može samo, odnosno preko nekog drugog lica ili ustanove, da se obrati sudu ili organu uprave i zatraži pomoć u ostvarivanju svog prava na slobodno izražavanje mišljenja.

4. U određenim slučajevima tj. u sporovima za zaštitu prava deteta i za vršenje odnosno lišenje roditeljskog prava sud može uskratiti pravo detetu da izrazi svoje mišljenje i ostala prava vezana za ostvarivanje tog prava ako oceni da bi to očigledno bilo u suprotnosti sa najboljim interesom deteta.

5. Slično je predviđeno i u slučaju da kolizijski staratelj ili privremeni zastupnik deteta, koji u sporu za zaštitu prava deteta ili u sporu za vršenje odnosno lišenje roditeljskog prava zastupa dete koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje, oceni (utvrdi) da bi pružanje te mogućnosti detetu očigledno bilo u suprotnosti sa njegovim najboljim interesom. I u ovom slučaju detetu treba priznati pravo na žalbu sudu višeg stepena ako se njegovu mišljenje o tome šta je u njegovom najboljem interesu razlikuje od mišljenja njegovog kolizijskog staratelja ili privremenog zastupnika.

6. Uloga i uticaj medija i savremenih elektronskih sredstva komunikacije (pre svega interneta i društvenih mreža) između ostalog i u formiranju mišljenja deteta i usvajanju određenih stavova i sistema vrednosti je danas mnogo veća nego što je to ikada bio slučaj u prošlosti. Usled toga se nameće mnogo veća odgovornost i države i porodice, pre svega roditelja, u kontroli sadržaja koji su dostupni detetu, kako bi dete bilo zaštićeno od primanja štetnih informacija koje bi nepovoljno delovale na njegov razvoj i formiranje ličnosti. Ovim pitanjima treba posvetiti mnogo više pažnje nego što je to sada slučaj, jer je porodica sama nedovoljna i nemoćna da se uspešno uhvati u koštac sa stihijom jeftinih TV sadržaja koji veličaju isprazne estradne i slične programe lišene svake vrednosti i kvaliteta. O ovim pitanjima treba otvoriti javnu raspravu sa mnogo više analitičnosti i ozbiljnosti.

3. Upravno-pravna zaštita slobode

*Prof. dr DRAGOLJUB KAVRAN,
Dr DOBROSAV MILOVANOVIĆ,
docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

1. Neophodno je preciznije određivanje pojma i obuhvata državnog i javnog službenika u skladu sa prirodom i opisom poslova i zadataka koje izvršavaju, te adekvatno ovome, uneti precizne i nedvosmislene formulacije u zakonima.

2. Osnovati zasebnu instituciju (ili u okviru neke postojeće) za specijalne obuke za državne službenike, i službenike zaposlene u javnoj upravi u širem smislu reči (zaposlene sa statusom javnih službenika), kako bi se na organizovani način obezbedilo utvrđivanje potreba za stručnim usavršavanjem programa i izvođača sa ciljem podizanja kvaliteta rada, ujednačavanja standarda u primeni prava i efektivnije harmozacije i primene evropskih propisa.

3. Izmeniti pravni stav Upravnog suda prema kome se odložno dejstvo iz čl. 23 Zakona o upravnim sporovima odnosi samo na obaveze utvrđene u upravnom postupku u odnosu na činidbu, prihvatanjem šireg tumačenja instituta odložnog dejstva tužbe, prema kome se pod odložnim dejstvom podrazumeva otklanjanje pravnog dejstva izvršnog upravnog akta.

4. Doslednije poštovati odredbu Zakona o upravnim sporovima koja se odnosi na održavanje usmene rasprave i utvrđivanje činjenica radi poštovanja načela usmene rasprave u upravnom sporu. Neophodna je stalna edukacija upravnih sudija o specifičnostima vođenja rasprave u upravnom sporu.

5. Povećati broj sudija Upravnog suda, i efikasnije obezbediti njihovu specijalizaciju, prema materiji i vrstama predmeta.

6. Podržava se inicijativa za izgradnju i implementaciju projekta za Jedinstveni elektronski građanski registar, punom integracijom baza podataka sa registrima o fizičkim i pravnim licima, imovinsko svojinskom bazom podataka i katastrom nekretnina, radi lakšeg ostvarivanja prava i obaveza građana i povećanja efikasnosti i ekonomičnosti rada javne uprave.

7. U izradi zakona neophodno je u većoj meri koristiti: konsultacije zainteresovanih strana i javnosti, analizu efekata propisa, i kroz prelazne i završne odredbe obezbediti postepeno prilagođavanje standardima Evropske unije, kako bi se uvažili realni društveni odnosi, osigurala pravna sigurnost i omogućilo građanima i pravnim licima da razumeju strateške pravce razvoja u odgovarajućoj oblasti društvenog života.

III – PRAVO NA IMOVINU

1. Kodifikacije

*Prof. dr SLOBODAN PEROVIĆ,
predsednik Udruženja Kopaoničke škole prirodnog prava*

*Prof. dr MIODRAG ORLIĆ,
počasni predsednik Udruženja pravnika Srbije*

*Dr OLIVER ANTIĆ,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

1. Pozitivno se ocenjuje dosadašnji rad Komisije na kodifikaciji Građanskog prava koja je do sada svoje rezultate rada prezentirala najširoj jav-

nosti putem objavljivanja četiri publikacije (o osnovnoj koncepciji i otvorenim pitanjima sadržaja budućeg Građanskog zakonika, o ugovornim i drugim obligacionim odnosima, o porodičnim odnosima i nasleđivanju), sa brojnim alternativama i varijantama.

2. Podržana je praksa Komisije da se navedeni normativni delovi budućeg Građanskog zakonika Republike Srbije, u vidu prednacrt, posebno prezentiraju stručnoj javnosti, a za podsticaj javnoj raspravi od značaja je izvršeno njihovo objavljivanje na sajtu Ministarstva pravde.

3. Ocenjeno je da će usvojena koncepcija Građanskog zakonika, kao zakonodavnog projekta od nacionalnog značaja doprineti unapređivanju pravnog sistema u Republike Srbiji, povećanju pravne sigurnosti i ukupnoj pravnoj kulturi, jer će u kodifikovanom aktu biti sadržan konzistentan korpus savremenih građanskih subjektivnih prava i obaveza svih fizičkih i pravnih lica, usklađen sa međunarodnim konvencijama i građanskim pravima u zemljama Evropske unije.

4. Imajući u vidu dosadašnje rezultate rada na kodifikaciji građanskog prava i dinamiku rada Komisije i njenih radnih tela, trebalo bi nastojati da se u toku 2013. godine do sledećeg 26. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava, na osnovu sugestija i predloga iz javne rasprave, objavi celovit i integralni tekst Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije.

2. Svojina i druga stvarna prava

1. Regulisanje prava stranaca na sticanje svojine na nekretninama treba uskladiti sa bezbedonosnim, ekonomskim i društvenim potrebama i nacionalnim interesima, kao i sa normama međunarodnog prava koje znatno ograničavaju zakonodavnu slobodu država članica Evropske unije. U svakom slučaju tradicionalno prisutan uslov uzajamnosti trebalo bi napustiti i zameniti ga uslovom postojanja prebivališta.

2. Pitanje sticanja poljoprivrednog zemljišta stranih lica, umesto paušalne zabrane, kao što je ona u Zakonu o poljoprivrednom zemljištu, treba izraditi jasne i detaljne odredbe, međusobno usklađene sa propisima o stranim ulaganjima i deviznom poslovanju kojima bi se predvidela nemogućnost većinskog stranog ulaganja u društva čiju pretežnu imovinu čine poljoprivredno, šumsko i vodno zemljište.

3. Restitucija i obeštećenje stranih lica za oduzetu imovinu posle Drugog svetskog rata su delikatna pitanja koja treba rešavati na osnovu sagle-

davanja svih relevantnih činjenica i podnetih dokaza, kao i slova i značenja bilateralnih međunarodnih ugovora zaključenih sa pojedinim državama u kojima je direktno ili indirektno rešeno i pitanje obeštećenja.

4. Podržava se inicijativa za ocenu ustavnosti odredbe člana 65. Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju uložena Ustavnom sudu Srbije kojom je izvršena protivustavna selektivna diskriminacija građana Republike Srbije čija je imovina na Kosovu i Metohiji oduzeta posle Drugog svet-skog rata, odlaganjem restitucije do neizvesnog i neoročenog odlaska među-narodnih snaga sa Kosova i Metohije.

5. Dosadašnja praksa i iskustvo u funkcionisanju katastra nepokretno-sti ponovo ukazuju na neophodnost uspostavljanja modernizovanih zemljiš-nih knjiga na celoj teritoriji Republike Srbije, na bazi sopstvene prakse, ali i uporedno-pravnih iskustava, pre svega u oblasti elektronskog vođenja i pu-blikovanja zemljišnih knjiga i koordinacije sa katastrom zemljišta.

6. Nema prepreka u pravnom sistemu Republike Srbije za konstituisa-nje ugovornog založnog prava na svim pravima intelektualne svojine, osim za oznake geografskog porekla. Založno pravo na pravima industrijske svo-jine može se zasnovati samo kao registrovano, u skladu sa odredbama Zako-na o založnom pravu na pokretnim stvarima upisanim u registar i posebnih zakona koji regulišu ovo pitanje – upisom u odgovarajući registar Zavoda za intelektualnu svojinu. Imovinska komponenta autorskog i srodnih prava mogla bi se zalagati u obliku registrovane zaloge, upisom u registar Agenci-je za privredne registre, ali i bez registracije, tj. na način na koji se i preno-si u skladu sa Zakonom o obligacionim odnosima i Zakonom o autorskom i srodnim pravima, po sopstvenom izboru zainteresovanih lica.

7. Zalaganje privrednog društva kao celine u pravu Republike Srbije nije regulisano. Taj način obezbeđivanja potraživanja je ipak moguć i dozvo-ljen u skladu sa načelom slobode ugovaranja, putem zaključenja ugovora o tzv. finansijskom restrukturiranju.

3. Svojina i nasleđe

1. Razmotriti mogućnost uvođenja jednomesečnog izdržavanja iz za-ostavštine, u kombinaciji sa pravom upotrebe stana i predmeta domaćin-stva, za ona lica koja su sa ostaviocem živela u zajedničkom domaćinstvu i koja je on izdržavao. Sloboda zaveštajnih raspolaganja, kada su u pitanju

ova lica, mora da pretrpi ograničenja sa ciljem obezbeđivanja minimuma njihovih egzistencijalnih potreba.

2. Kod tumačenja zaveštanja prioritet treba dati pravilu *favor testamenti* umesto tumačenja koje ide u prilog zakonskih naslednika.

3. Razlozi pravne sigurnosti i poštovanje ostaviočeve poslednje volje, izražene u zaveštanju, nalažu izmene i dopune važećih rešenja o opozivanju zaveštanja, u pravcu: normiranja odnosa više sačinjenih zaveštanja; dejstva kasnije sačinjenog nevažećeg zaveštanja na ranije sastavljeno punovažno zaveštanje i uticaja kasnije sačinjenog zaveštanja na ranije sastavljeno zaveštanje, u slučaju da zaveštajni naslednik iz docnije sačinjenog zaveštanja ne može ili ne želi da nasledi, kao i uticaja vraćanja u imovinsku masu dobra kojim se prethodno raspolagalo pravnim poslom *inter vivos*.

4. U toku javne diskusije povodom aktuelne kodifikacije građanskog prava trebalo bi oceniti potrebu da se još jednom razmotri domašaj zabrane fideikomisarne supstitucije, a samim tim preispita i vladajući koncept slobode zaveštajnog raspolaganja.

4. Ugovor i odgovornost za štetu

1. Neophodno je dosledno sprovesti Odluku Ustavnog suda Srbije iz 2012. godine kojom je onemogućeno dalje korišćenje konformnog metoda za obračun zakonske zatezne kamate kojom je kršena zabrana anatocizma primenom Zakona o visini stope zatezne kamate. Izmenom ovoga Zakona, trebalo bi uneti jasno i jednostavno rešenje o obračunu zakonske zatezne kamate čija visina treba da odgovara ekonomskim uslovima, s tim da se izričito normira visina stope zatezne kamate ne samo za potraživanja u dinarima, već i u stranoj valuti. Pri tome, trebalo bi imati u vidu dosadašnja iskustva, posebno odgovarajuću regulativu na regionalnom, evropskom i međunarodnom nivou.

2. Predloženim rešenjem u Prednacrtu Građanskog zakonika Republike Srbije kod ugovora o poklonu za slučaj smrti, opravdano se popunjava jedna pravna praznina u pravnom sistemu Republike Srbije. Pri regulisanju ovog pitanja trebalo bi precizirati da se on sačinjava u formi javne isprave, uz postojanje odložnog uslova da poklonoprimac mora nadživeti poklonodavca, jer se radi o pravnom poslu zaključenom *intuitu personae*. Poklonu za slučaj smrti treba dati svojstvo opozivosti. To znači da bi poklonodavac mogao slobodno da raspolaze predmetom poklona i da ga jedno-

stavno može opozvati po svojoj volji, uz ograničenje da se poklonodavac može odreći prava na opoziv poklona, bilo neposredno prilikom postizanja saglasnosti volja, bilo posredno, obezbeđujući poklonoprimčevo potraživanje. Takođe, bilo bi celishodno omogućiti poklonoprimcu pravo na naknadu štete ako poklonodavac, bez osnovnog razloga, opozove poklon i time nastupe štetne posledice u imovini poklonoprimca.

3. Dosadašnja sudska praksa, inače neujednačena i dosta restriktivna pri utvrđivanju novčane naknade za duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, ukazuje na potrebu usklađivanja kriterijuma za utvrđivanje iznosa pravične novčane naknade kod ove vrste nematerijalne štete. To bi se moglo postaviti, npr. utvrđivanjem respektabilnog minimalnog iznosa kojim bi se obezbedio ravnopravan i pravičan tretman oštećenih.

4. Pozitivno se ocenjuju izvršene značajne promene u Zakonu o parničnom postupku (usvojene krajem 2011), kojim se pruža potpunija i efikasnija zaštita u slučajevima ostvarivanja naknade nematerijalne štete zbog povrede prava ličnosti koja nastupi nepostupanjem državnih organa ili zbog njihovog nezakonitog i nepravilnog rada.

5. Porezi

*Dr ZORAN ISAILOVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta u Prištini,
Kosovska Mitrovica*

1. Radi ostvarenja optimalne poreske politike neophodna je izgradnja predvidivog poreskog sistema, zasnovanog na opštim pravilima, koja ne bi trebalo (izuzev u veoma specifičnim okolnostima) da favorizuju niti diskriminišu pojedine poreske obveznike.

2. Preispitati naše fiskalno zakonodavstvo i u cilju ostvarivanja optimalnih privrednih i socijalnih ciljeva ostvariti suštinske promene u skladu sa dostignućima moderne teorije i prakse. Potrebna je precizna klasifikacija svih fiskalnih formi koji postoje u sistemu. S tim u vezi, porezima se mora nazvati sve ono što ima karakter poreza, a ne karakter naknade i takse za određena dobra, usluge ili prava. Veliki je broj primera u našoj praksi da određeni nameti po svojoj prirodi predstavljaju klasične poreze za koje nema nikakve protivusluge, ili bar nema protivusluge za obveznika koji ih plaća. Mora se izvršiti jasna sistematizacija poreza, naknada, taksi, i svih dr-

gih nameta, i prestati sa praksom uvođenja različitih formi (i porez, i naknada ili taksa) za isto dobro, isti uslugu ili pravo. Pored toga, zalažemo se za eliminisanje hipertrofirane mogućnosti uvođenja fiskalnih prihoda od brojnih subjekata – države, lokalnih samouprava, nezavisnih agencija, regulatornih tela, direkcija, uprava, fondova i drugih. Umesto toga, potrebno je obezbediti da se najvažniji fiskalni prihodi uvodi zakonima Narodna skupština, uz pomoć praktične operacionalizacije primene propisa od strane Ministarstva finansija i privrede. U cilju transparentnosti i efikasne kontrole trošenja javnih sredstava neophodno je ta sredstva evidentirati i bilansirati u okviru budžeta.

3. Radi jačanja poreskog morala koji će omogućiti efikasniju i izdašniju naplatu poreza, neophodna je orijentacija poreske vlasti ka potrebama poreskih obveznika i uvažavanje njihovih psiholoških reakcija i stavova, što bie predstavljalo suštinu promena, od tradicionalnog ka kooperativnom pristupu u radu poreskih organa.

4. Pored nezakonitog izbegavanja poreza, na nedosledno ostvarivanje opštosti plaćanja poreza utiče i zakonodavac donošenjem propisa koji faktički utiču na nejednaki položaj poreskih obveznika. Zakonodavac greši kada donosi zakone o otpisu kamate na dospele obaveze po osnovu određenih poreza i doprinosa za obavezno socijalno osiguranje. Tim propisima se uređuju uslovi, obim i postupak otpisa obračunate i neplaćene kamate na obaveze koje su dospele za plaćanje. Pomenuti propisi su podsticajni za neuredno izvršavanje poreskih obaveza. Ohrabruju se neuredne platiše a kažnjavaju uredni. Zbog toga, u uslovima ekonomske krize neophodna je striktna primena propisa. Onemogućavanjem određenim poreskim obveznicima da se izuzmu od zakonskih obaveza preduprediće se neopravdana praksa donošenja propisa kojima se neosnovano otpisuju zakonske kamate na dospele obaveze po osnovu brojnih dažbina i tako zaštite poreski obveznici koji svoje obaveze ispunjavaju u rokovima i na način utvrđenim propisima.

5. Kod poreza na dodatu vrednost, radi ostvarivanja pravičnosti i efikasne upotrebe sredstava, neophodno je postepeno smanjivanje liste dobara koja se oporezuje sniženom poreskom stopom, a da se ostvareni dodatni budžetski prihodi iskoriste za povećanje programa socijalne pomoći (dečiji dodatak, materijalno obezbeđenje porodice) i za povećanje budžetskih rashoda za obrazovanje i zdravlstvo.

6. Akcizno opterećenje proizvoda u Srbiji koji su, u zdravstvenom smislu, najštetniji, daleko je ispod nivoa prihvaćenog u poreskoj regulativi članica Evropske unije, čime se ne daje doprinos naporima za smanjenjem njihove potrošnje. Po pitanju doslednosti u ostvarenju socijalnih ciljeva, trebalo bi

razmotriti i mogućnost proširenja zakonske liste akciznih proizvoda, kako bi se, na taj način, oporezovala potrošnja i drugih proizvoda koji su, u ekološkom i zdravstvenom smislu, u sličnoj meri štetni kao i aktuelno oporezovana dobra.

7. Bez odlaganja poreska vlast Republike treba jasno da se opredeli za poreski koncept koji nam je neophodan kod opterećenja dohotka u sadašnjim privrednim i društvenom uslovima. Rešavanje ovog pitanja je od izuzetnog značaja za ostvarivanje ustavnog načela plaćanja poreza pod jednakim uslovima i ekonomskoj snazi. Dosledno ostvarivanje pomenutog načela uveliko utiče na poreski moral poreskih obveznika izraženog kroz dobrovoljno plaćanje poreske obaveze.

8. Zbog simboličnog fiskalnog značaja, složenosti i komplikovanosti primene propisa kod poreza na kapitalnu dobit, trebalo bi eliminisati taj poreski oblik iz sistema oporezivanja dohotka građana Republike.

6. Privredna društva

Dr MIRKO VASILJEVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr DRAGIŠA SLIJEPCJEVIĆ,
predsednik Ustavnog suda Srbije

1. Osnovni prioriteti koje bi trebalo obezbediti kompanijskom zakonskom regulativom su: jednostavnost u osnivanju privrednih subjekata; smanjenje svih prepreka koje onemogućavaju ili otežavaju njihov razvoj i uspešno poslovanje; povećanje pravne sigurnosti i posebne zaštite investitora i drugih ulagača rada i kapitala.

2. Da bi se smanjio što veći broj prestanka privrednih društava putem stečaja, u aktuelnim uslovima otežanog poslovanja zbog nelikvidnosti i insolventnosti, neophodno je u praksi što doslednije poštovati zakonska načela postupka sporazumnog finansijskog restruktuiranja privrednih društava.

3. U eventualnoj budućoj inovaciji Zakona o privrednim društvima bilo bi poželjno, u skladu sa savremenim rešenjima u pravima Evropske unije, dopuniti važeću zakonsku odredbu (iz člana 376 st. 1. t. 5) o pravu na pobijanje odluke skupštine akcionara u slučaju zloupotrebe prava glasa učinjene sa namerom da se pribavi korist na štetu društva ili drugih akcionara.

4. Pitanje ravnopravnosti države kao akcionara postaje sve aktuelnije, jer je njen položaj često privilegovan u odnosu na druge akcionare na osnovu posebnih vrsta akcija koje su pratioci procesa privatizacije. Željeni stepen protekcionizma države kao akcionara može se obezbediti sistemskim rešenjima koja bi adekvatnije obezbedila zaštitu društveno opravdanih državnih interesa.

5. Pozitivno se ocenjuje zakonodavna aktivnost u vezi sa regulisanjem poslovne tajne, pre svega, zbog donošenja prvi put posebnog Zakona o zaštiti poslovne tajne, koji pored manjih nedostataka, ipak uspešno i potpuni je reguliše čitav niz pitanja u vezi sa zaštitom poslovne tajne.

6. Neophodno je reafirmisati realizaciju programa društveno odgovornog poslovanja kompanija, ne samo u oblasti zaštite životne sredine, već i šire u različitim socijalno-humanim aspektima društvenog života u sredinama u kojima obavljaju svoju korporativnu aktivnost.

7. Postojeću zakonsku koncepciju o poslovnim udruženjima iz Zakona o privrednim društvima trebalo bi prekomponovati na sledećim postavkama: poslovna udruženja treba da promene naziv u ekonomske (privredne, poslovne) interesne grupacije; na poslovne grupacije trebalo bi shodno da se primenjuju važeće zakonske odredbe o ortačkim društvima; predmet poslovanja poslovnog udruženja mora da bude povezan sa delatnostima članova, radi ostvarivanja što boljih poslovnih rezultata; poslovno udruženje treba da bude uređeno kao lukrativno pravno lice, ali koje dobit ne stiže za sebe, već za svoje članove; treba dozvoliti transformaciju poslovnog udruženja u privredno društvo, odnosno privrednog društva u poslovno udruženje; članovi poslovnog udruženja treba da odgovaraju celokupnom svojom imovinom za njegove obaveze.

8. Neophodno je afirmisati i podsticati javno-privatno partnerstvo u oblasti zajedničkih investicionih poduhvata od šireg značaja, na osnovu pozitivnih iskustava komparativne prakse u zemljama koje su sačuvale svoj dinamični ekonomski razvoj i u uslovima globalne ekonomske krize.

9. Zakonske odredbe o transparentnosti odnosa između povezanih privrednih subjekata nisu na zadovoljavajućem nivou, te adekvatnu regulativu o toj transparentnosti treba posebno uneti u Zakon o privrednim društvima.

10. Nesumnjiva je potreba kontinuiranog unapređivanja zakonske regulative, a posebno sudske prakse u primeni instituta iz Zakona o privrednim društvima o "pobijanju pravne ličnosti", radi izgradnje odgovarajućih i jasnih standarda, kao i usavršavanja postojećih.

7. Međunarodni privredni ugovori, Arbitraža

Dr JELENA PEROVIĆ,

profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr THOMAS MEYER,

*rukovodilac Otvorenog regionalnog fonda
za jugoistočnu Evropu – Pravna reforma*

1. U kontekstu unifikacije i harmonizacije ugovornog prava, posebno su značajna tri međunarodna dokumenta: Konvencija UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe iz 1980 (Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji – CISG), UNIDROIT Principi za međunarodne trgovinske ugovore i Principi evropskog ugovornog prava. Kad je reč o ugovornom pravu EU, potrebno je imati u vidu nacrt Zajedničkog okvira (Draft Common Frame of Reference), principa, definicija i model pravila evropskog privatnog prava, izrađen na predlog Evropske komisije. U oblasti prava prodaje EU, Evropska komisija je 2011. godine publikovala nacrt Uredbe o Zajedničkom evropskom pravu prodaje (Common European Sales Law – CESL), čija su rešenja predmet žive diskusije i oštih kritika u doktrini prava međunarodne prodaje.

2. Jednoobraznost carinskih propisa i propisa o otklanjanju necarinskih mera zaštite predstavlja jedan od osnovnih preduslova liberalizacije i razvoja međunarodne trgovine. Svetska trgovinska organizacija (STO) je dala značajan doprinos ujednačavanju pravila u ovoj oblasti. Međutim, ujednačavanje propisa samo po sebi nije dovoljno za uklanjanje prepreka međunarodnoj trgovini, već je za postizanje unifikacije od suštinskog značaja i njihova jednoobrazna primena. Na osnovu analize prakse Tela za rešavanje sporova STO dolazi se do dva najznačajnija zaključka. Prvo, propisi koji se odnose na slobodu prekograničnog prometa robe, po pravilu, nisu formulisani tako precizno da ne ostavljaju mesta za njihovo različito tumačenje u praksi. Drugo, države članice u određenim slučajevima, u cilju postizanja određenih trgovinskih ciljeva suprotnih duhu i ideji carinske harmonizacije, pribegavaju “kreativnom” tumačenju carinskih propisa, čime menjaju njihov cilj i svrhu. Delatnost Tela za rešavanje sporova STO time dobija presudan značaj za efikasno sprečavanje povreda principa liberalizacije međunarodne trgovine. Kad je reč o srpskom zakonodavstvu u oblasti spoljne trgovine, potrebno je notirati da novi srpski Zakon o spoljnotrgovinskom poslovanju predviđa da su trgovinski odnosi sa inovstranstvom slobodni i da se mogu ograničiti samo u skladu sa odredbama ovog Zakona,

koji je usaglašen sa međunarodno-pravnim režimom zasnovanim na pravu STO i drugim međunarodnim izvorima prava, posebno sa pravom EU. Postupci preduzeti u skladu sa pravilima Zakona ne mogu se sprovoditi na način koji bi ograničavao spoljnu trgovinu ili predstavljao prikrivenu zaštitu domaćih proizvoda.

3. Nacrtom srpskog Građanskog zakonika predloženo je uređenje ugovora o distribuciji, ugovora o franšizingu i ugovora o faktoringu, kao modernih ugovora poslovnog prometa koji do sada nisu bili zakonski regulisani u srpskom pravnom sistemu. Nacrt sadrži i predlog odredaba za ugovor o lizingu, dok je finansijski lizing regulisan posebnim zakonom. Pravila Nacrta koja se odnose na pomenute ugovore uglavnom su dispozitivnog karaktera, čime se, na osnovu načela autonomije volje, ugovornim stranama ostavlja široka sloboda da svoje ugovorne odnose urede saglasnošću volja. Pojedina rešenja Nacrta, a posebno ona koja se odnose na određena prava i obaveze ugovornih strana, osnov za raskid ugovora i pravne posledice raskida ugovora, zahtevaju široku diskusiju i dalju komparativnopravnu analizu. Prilikom dalje razrade pravila Nacrta, potrebno imati u vidu odgovarajuće model ugovore i standardne klauzule, kao i ostale izvore uniformnog ugovornog prava.

4. Da bi arbitražna klauzula proizvodila pravna dejstva, ugovorne strane moraju postići saglasnost o njenim bitnim elementima. Bitnim elementima arbitražne klauzule smatraju se konstituisanje nadležnosti arbitraže i označenje spora ili sporova za koja je arbitraža nadležna. Pored bitnih elemenata, arbitražne klauzule najčešće sadrže i druge elemente koji, iako nisu neophodni, značajno doprinose potpunosti i preciznosti arbitražne klauzule. Oni se mogu odnositi na mesto arbitraže, broj arbitara, merodavno pravo, jezik postupka, svojstva i kvalifikacije arbitara i ovlašćenika za imenovanje. Svi elementi arbitražne klauzule su uzajamno povezani, zbog čega ih je, u svakom konkretnom slučaju, potrebno pažljivo formulirati, kombinovati i uklopiti tako da predstavljaju jednu logičnu celinu "kreiranu" po meri ugovornih strana. Standardne arbitražne klauzule međunarodnih institucionalnih arbitraža i model klauzule o ugovaranju ad hoc arbitraže izrađene od strane međunarodnih organizacija, izraz su onoga što se na međunarodnom nivou smatra rešenjem koje treba preporučiti. Iz tih razloga, standardne i model klauzule o arbitraži pokazuju se optimalnim rešenjem koje treba imati u vidu prilikom formulisanja arbitražne klauzule u međunarodnim privrednim ugovorima.

8. Osiguranje

*Prof. dr PREDRAG ŠULEJIĆ,
Dr ZORAN RADOVIĆ,
naučni saradnik Instituta za uporedno pravo,
Beograd*

1. Donošenje Građanskog zakonika Republike Srbije zahteva odgovor na pitanja imperativnih i dispozitivnih normi. Uvidom u rešenja drugih zemalja ne nailazi se na jedinstveni odgovor. Najprihvatljivije rešenje jeste sledeće: formulisati u jednoj normi odredbe zakona koje se uopšte ne mogu menjati sporazumom ugovornih strana. U pitanju su odredbe kojima se štiti osnovna ustanova osiguranja. Opštom normom predvideti da se od svih ostalih zakonskih odredbi ugovorom može odstupiti ukoliko to nije na štetu ugovorača osiguranja, osiguranika i korisnika osiguranja. U konkretnim normama može se predvideti zabrana suprotnog ugovaranja kao i dopuštenost odstupanja u korist bilo koje ugovorne strane. Postiglo bi se sledeće: prvo, očuvalo bi se načelo imperativnosti i drugo, sačuvala bi se zaštita osiguranika kao slabije ugovorne strane.

2. Posrednici u osiguranju imaju tradicionalno važnu ulogu u delatnosti osiguranja. Njihova uloga je često nailazila na nerazumevanje. Situacija se u Evropskoj uniji popravlja donošenjem Direktive o posrednicima. U zemljama EU sporno je pitanje ko plaća proviziju osiguranja. Tradicionalno rešenje je da proviziju plaća osiguravač kao deo premije. Mogao bi se postignuti dogovor o jedinstvenoj proviziji u Srbiji. Međutim, da li je to dozvoljeno sa aspekta tržišne utakmice odnosno konkurencije. Pružanjem kvalitetnih usluga posrednici obezbeđuju veću zaštitu osiguranika. Plaćanje provizije posrednicima za pružene usluge treba učiniti transparentnim.

3. Načelo dobre vere i načelo obeštećenja ugrađeni su u delatnost osiguranja. Načelo obeštećenja u imovinskom osiguranju je bitno za obavljanje delatnosti osiguranja. Bez primene ovog načela dobili bismo ugovor na sreću. Osiguranik može biti samo lice koje će imati materijalni interes da osigurani slučaj ne nastupi. Prilikom podnošenja odštetnog zahteva osiguranik mora dokazati postojanje svog materijalnog interesa. Sam osigurljiv interes ne predstavlja bitan element ugovora o osiguranju već preduslov za valjanost ugovora. Primena načela dobre vere i načela obeštećenja u osiguranju obezbeđuje siguran napredak privredne grane osiguranja u ovom veku.

4. Pravilo poslovne procene, kao i osiguranje od odgovornosti direktora predstavljaju institute kojima je zajedničko obeležje zaštita direktora

od lične odgovornosti. Pravilo poslovne procene može pružiti zaštitu samo onim direktorima koji su bili u zabludi a ne i direktorima koji su usled nedostatka dužne pažnje doneli loše poslovne odluke. Obaveza direktora jeste da se ponaša pažnjom dobrog privrednika. Osiguranje od odgovornosti direktora, pruža im zaštitu samo u slučajevima koji se mogu podvesti pod pojam osiguranog slučaja. Osiguranje direktora od odgovornosti još nije dovoljno razvijeno u Srbiji.

5. Zakonom o stečajnom postupku uvedeno je dobrovoljno osiguranje imovine stečajnog dužnika u stečajni postupak. Zakonodavac Srbije se suprostavio zahtevima da se odmah uvede obavezno osiguranje u stečajni postupak, bilo u vidu obaveznog osiguranja imovine stečajnog dužnika, bilo u vidu obaveznog osiguranja od odgovornosti iz delatnosti stečajnog upravnika ili obaveznog osiguranja od profesionalne odgovornosti stečajnog upravnika.

9. Radni odnosi

Dr BRANKO LUBARDA,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
BORISLAV ČOLIĆ,
sudija Vrhovnog suda Srbije, u penziji

1. U cilju eliminacije protivrečne sudske prakse u radnim sporovima i stvaranja mehanizma za njeno uklanjanje (zahtev Evropskog suda za ljudska prava), nužno je dopuniti Zakon o parničnom postupku novim razlogom za ponavljanje pravosnažnog okončanog postupka u slučaju kada se kasnije izmeni sudska praksa u korist zaposlenih.

2. Polazeći od Ustava Republike Srbije (čl. 62, st 5) i Porodičnog zakona (čl. 4) priznati pravo vanbračnom partneru na porodičnu penziju u slučajevima kada je vanbračna zajednica dugo trajala i kada se može upodobiti bračnoj zajednici.

3. Radi efikasnije zaštite prava (ne)zaposlenih, a naročito eliminacije rada na crno nužno je doneti Zakon o inspekciji rada, čiji je radni tekst završen.

4. Zbog uočenih pojava instituta “rada na određeno vreme” zaključivanjem sukcesivnih ugovora u trajanju koje prelazi zakoski maksimum (12 meseci) nužno je izmeniti čl. 37. Zakona o radu, propisivanjem dužeg roka

rada na određeno vreme (najmanje tri godine) i jasnijeg definisanja slučaja prerastanja radnog odnosa na neodređeno vreme.

5. Zbog nejasnoća u tumačenju pravila o isplati otpremnine u slučaju otkaza ugovora o radu usled tzv. tehnološkog viška i pojave u praksi da zaposleni po više puta ostvare pravo na otpremninu nužno je izmeniti i dopuniti Zakon o radu u tom delu, kako bi se onemogućilo višestruko ostvarivanje prava na otpremninu.

10. Banke i bankarski poslovi

*Prof. dr STOJAN DABIĆ,
Međunarodni centar za razvoj
finansijskog tržišta, Beograd*

1. Država bi, zajedno sa Narodnom bankom Srbije, hitno morala, radi zaštite deviznih rezervi i sprečavanja porasta spoljnotrgovinskog deficita, da uvede meru vezivanja uvoza za izvoz. Ovo zapravo znači da se uvozom robe široke potrošnje mogu baviti samo ona pravna lica koja imaju priliv deviza po osnovu izvoza roba i usluga.

2. Narodna banka Srbije u okviru mera Kreditno-monetarne politike mora da, u cilju konkretne podrške proizvodnji namenjenoj izvozu i podrške samom izvozu, uvede sistem reeskontnih kredita. Ovo znači da bi Narodna banka Srbije unapred definisala uslove pod kojim bi poslovne banke odobravale kredite za proizvodnju roba za izvoz i sam izvoz, kao i za podršku razvoja poljoprivredne i prerađivačke industrije sposobne za povećanje izvoza. Odobrene kredite pod tim uslovima banke bi mogle da reeskontuju kod Narodne banke Srbije.

3. Što se tiče budžetskog deficita sasvim je sigurno da se on ne može rešiti samo merama štednje kroz smanjenje zaposlenih i drugih davanja, jer je učešće ušteda stvorenih na ovaj način znatno ispod budžetnog deficita. Trajno rešenje budžetskog deficita moguće je ostvariti, pored mera štednje, jedino povećanjem privredne aktivnosti koja će generisati i veće budžetske prihode.

4. Postojeće banke ne raspolažu sa kadrovima osposobljenim za praćenje razvojnih programa, jer su oni, na osnovu zahteva njihovih osnivača, uglavnom, obučeni za odobravanje kratkoročnih kredita putem kojih se dobija najveći profit. Upravo zbog tako definisane poslovne politike i jedno-

strano obučeni kadrova ove banke nisu podesne da se koriste za razvojne poslove.

5. Za sprovođenje razvojne politike zemlje neophodno je, po uzoru na modele prethodnika, da se formira investiciona državna banka u koju bi unela sva svoja sredstva koja se nalaze u depozitima kod brojnih banaka, kao i sredstva namenjena za razvoj privrede. Ova banka bi morala da bude obezbeđena sa iskusnim kadrovima kako iz klasičnog bankarskog poslovanja tako i iz projektnih bankarskih poslova. Oni bi morali da budu osposobljeni da prepoznaju dobar projekat, da ga ocene i da ga prate kroz izgradnju i eksploataciju sve do otplate korišćenog kredita. Ta banka ne bi smela da klasično kreditira privredne organizacije za pokriće globalno nedostajućih obrtnih sredstava. Ona bi kroz praćenje realizacije posla koji je kreditirala morala da obezbedi da se iz njegovih prihoda vrši uredno vraćanje odobrenog kredita.

IV – PRAVO NA INTELEKTUALNU TVOREVINU

Dr MILENKO MANIGODIĆ,
advokat u Beogradu

DIMITRIJE MILIĆ,
advokat u Beogradu

1. Pravo intelektualne svojine podstiče tehničko-tehnološki i privredni razvoj. Doslednom pravnom zaštitom intelektualne svojine doprinosi se privrednoj i ekonomskoj sigurnosti i zakonitom iskorišćavanju proizvoda ljudskog uma u oblasti neuke, tehnike, industrije, književnosti, umetnosti i svih oblika stvaralaštva. Interesi svakog društva nalažu da se podstakne ulaganje u informatiku, komunikacije, elektroniku, stvaranje i transfer novih znanja i razvoj softverske industrije i novih tehnologija. To bi doprinosilo većem zapošljavanju i izvozu i smanjenju odlaska talenata i visokoobrazovanih stručnjaka na rad u inostranstvo.

2. Rasprostranjenost interneta, njegovo korišćenje i dostupnost tehničkih sredstava olakšava razmenu intelektualnih dobara i mogućnosti povreda subjektivnih prava intelektualne svojine. Sve to postavlja brojne izazove pred organe koji donose propise i koji ih primenjuju, kao i autore i nosioce prava. Korišćenje interneta može dovesti do povrede prava intelektualne svojine i neovlašćenog preuzimanja tuđih intelektualnih tvorevina.

Veliki broj pitanja iz ove oblasti zakonski nisu uređena ili se to čini na nepotpun način, pa je potrebno ta pitanja pravno regulisati na nacionalnom planu u okviru međunarodne zajednice. Svaki vid iskorišćavanja preko interneta mora štiti imovinska i moralna prava autora, odnosno nosioca autorskih prava.

3. Tržište farmaceutskih proizvoda postala je jedno od najvećih u svetu. Ta industrija je naučno i potrošački orjentisana na biznis i reklamiranje farmaceutskih proizvoda. To se mora odvijati u okviru zakonskih propisa i etike zbog ustavom i zakonima zagaranovanim pravima na život i zdravlje.

4. Postojeći sistem zaštite intelektualne svojine nije potpun, efikasan u postupku pred sudom. Radi bolje, kvalitetnije i potpunije zaštite intelektualne svojine u postupku pred sudom potrebno je izmeniti Zakon o uređenju sudova i procesne zakone u ovoj oblasti. Za sudije koji će suditi ovu vrstu sporova zakonom predvideti da moraju prethodno proći potrebnu edukaciju, što se na odgovarajući način odnosi i na ostale koji učestvuju u donošenju odluka. U tom cilju potrebno je podržati aktivnosti Zavoda za intelektualnu svojinu i Pravosudne akademije. U okviru tih aktivnosti potrebno je uključiti praktičare iz ove oblasti.

5. Reviziju kao vanredni pravni lek treba ugraditi u zakon i dozvoliti reviziju u svim sporovima intelektualne tvorevine.

V – PRAVO NA PRAVDU

1. Sud u koneksitetu pravde

*Dr GORDANA STANKOVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu*

1. Reforma sudskog sistema u Republici Srbiji još uvek ima status prvorazrednog pravnog, političkog, i uopšte društvenog značaja. Počinje da se nazire kraj dugogodišnje kvazi reforme sudstva koja nije obezbedila, ni vladavinu prava zasnovanu na nezavisnom, efikasnom i dostupnom sudu, ni poverenje građana u pravosuđe. Krajnji cilj reforme pravosuđa treba videti u kvalitetnom funkcionisanju pravosuđa, kao pretpostavku za ostvarivanje političkih i pravnih ideala na kojima je zasnivana pravna država i vladavina prava.

2. Prestati sa prikrivenim i otvorenim pritiscima na pravosuđe radi donošenja politički „podobnih“ odluka. Nezavisnost sudstva je atribut pravne države.

3. Eliminisanje dugotrajne klime nesigurnosti i ugroženosti u sudijskim redovima i sprovođenje kadrovske politike koja je često vodila odlivu kvalitetnih sudijskih kadrova.

4. Javni beležnici treba definitivno da započnu svoju funkciju.

2. Međunarodni odnosi i pravda

a) Međunarodno pravo – elementi inostranosti

*Dr RODOLJUB ETINSKI,
profesor Pravnog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu*

1. Međunarodna zajednica je više politička, a manje pravna zajednica. Odnosi unutar te zajednice uređeni su više odnosima moći, a manje pravom. Pozivanje na moral često je više u službi ostvarivanja nacionalnih interesa, a ne univerzalnog dobra. Pitanje je da li je uopšte moguće ostvariti vladavinu prava u zajednici suverenih država.

2. Države su, međutim, pokazale sposobnost da se odreknu nekih suverenih prerogativa zbog opšteg dobra. Briand-Kellog-ovim paktom 1928. godine, gotovo sve države tadašnje međunarodne zajednice odrekle su se prava na rat, odrekle su se onog što su do tada smatrale najvišim izrazom suvereniteta. Posle Drugog svetskog rata države su prihvatile različite oblike međunarodne kontrole nad ljudskim pravima, iako su do Drugog svetskog rata smatrale da su ljudska prava unutrašnja stvar država.

3. Bečkom konvencijom o pravu ugovora iz 1969. godine države su prihvatile postojanje *ius cogens*-a kao prava zajednice koje je iznad suvereniteta svake države. Uprkos ovim i drugim značajnim promenama u međunarodnom poretku, međunarodna zajednica je i dalje više politička nego pravna zajednica zbog nedovršenosti međunarodnopravnog poretka.

4. Koncept *ius cogens* pravnih pravila trebalo bi dopuniti procesnom komponentom, što bi zaista suštinski reformisalo međunarodnu zajednicu.

5. Ugovornice Konvencije UN o promeni klime, prilikom pregovora o novom aranžmanu koji treba da zameni Kjoto protokol, kada budu računale

svoje nacionalne dobitke i troškove, trebalo bi da u dobitke uračunaju međunarodnu stabilnost i globalni razvoj koji proistekne iz novog aranžmana.

6. Neophodno je da se evropski sistem zaštite ljudskih prava dopuni pravom na zdravu životnu sredinu.

7. Usaglasiti propise Republike Srbije sa propisima Evropske unije u pogledu prećutnog prorogiranja međunarodne sudske nadležnosti.

b) Pravo Evropske unije

*Prof. dr RADOVAN VUKADINOVIĆ,
direktor Centra za pravo EU*

1. Evropska unija se nalazi u najvećoj krizi od osnivanja, čiji se kraj ni posledice ne mogu još uvek precizno sagledati, ni odrediti. Pored ekonomske krize koja je izazvana visokom prezaduženošću pojedinih država članica, prisutna je i politička kriza koja se manifestuje kroz porast međusobnog nepoverenja država članica i nedostatak saglasnosti oko jasne vizije buduće Unije. U takvoj situaciji koja praktično traje od vremena neuspelog Ustava za Evropu, teško je predvideti dalji razvoj Evropske unije. Prvi put se dovodi u pitanje opstanak ne samo Evrozone, već i same Evropske unije.

2. Kriza Evropske unije se preliva i na treće države nečlanice, posebno one koje sa Evropskom unijom imaju sporazume kojima su prihvatili obavezu implementiranja komunitarnih tekovina u svoj pravni i politički sistem. U takvoj situaciji se nalazi i Srbija koja sprovodi Prelazni trgovinski sporazum i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Sprovođenje ukupnih reformi je često opravdavano zahtevima Evropske unije kako bi se što pre i u većoj meri ispunili uslovi za otvaranje pregovora o članstvu, sa krajnjim ciljem da u skorije vreme bude primljena u Evropsku uniju.

3. S obzirom da je postojeća kriza dovela u pitanje racionalnost daljeg širenja Evropske unije pre nego što se reše postojeći problemi, može se postaviti pitanje opravdanosti ulaska u takvu zajednicu, čime su dovedeni u pitanje i razlozi zbog kojih su vršene značajne reforme u trećim pridruženim državama. U takvoj situaciji, kad se o novom proširenju Evropske unije ne može govoriti sa izvesnošću, posebno u pogledu vremenskog roka kada će biti novo širenje, potrebno je da i pridružene države u procesu daljeg prihvatanja komunitarnih tekovina (*acquis communautaire*) prvenstveno vode računa o sopstvenim interesima.

VI – PRAVO NA PRAVNU DRŽAVU

*Dr GORDANA VUKADINOVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu*
*Dr MILOŠ MARJANOVIĆ,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu*
*Dr ĐURICA KRSTIĆ,
ekspert UN, Beograd*

1. Po novijim prirodnopravnim shvatanjima, pravo i moral su odvojene sfere normativne regulacije ili društvene kontrole, ali one su međusobno u bliskoj vezi. Ove dve autonomne sfere se uzajamno presecaju, dodiruju, dopunjuju ali i suprotstavljaju. One imaju svoj osobeni diskurs i tehničku elaboraciju, kao samostalni sistemi regulacije, ali i zajednički delokrug i cilj, jer se u njihovoj latentnoj pozadini nalaze zajedničke vrednosti, pre svega pravda i sloboda. Temeljne odrednice ljudske prirode i ljudskog društva su osnovne pretpostavke kako prava tako i morala, a mnoge pravne norme u okviru pravnog poretka počivaju na istim racionalnim osnovama kao i moralne norme.

2. Odnos prava i morala je glavno obeležje ali i najveća teškoća čitave teorije prirodnog prava. Etički savršen, idealan sadržaj prirodnog prava izražen je kao pravda ili opšte dobro. Ako pravne norme ne sadrže ni minimum moralnosti, ne mogu biti ni delotvorne, pa ne zaslužuju ni taj naziv. Zakoni moralno obavezuju pod uslovom da štite i unapređuju opšte dobro. Pravo je, zapravo, veština ili umeće traganja za pravdom ali ono treba da bude i više od toga – oživotvorena pravda, pravedna stvarnost. Konceptija unutrašnje moralnosti prava koja ga čini mogućnim je varijanta proceduralne prirodnopravne teorije. Principi te moralnosti predstavljaju proceduralne i institucionalne standarde stvaranja i praktične primene prava i imaju izuzetnu važnost za vladavinu prava. Realizacija unutrašnje moralnosti prava, kao nužan ali ne i dovoljan uslov za ostvarenje pravednog pravnog sistema, doprinosi istovremenoj realizaciji spoljašnje (supstancijalne) moralnosti prava. Unutrašnja moralnost prava i pravni sistem koji ostvaruje njene principe teže pravdi i ljudskom dostojanstvu. Uslov važenja ili kriterijum validnosti prava mora biti, pored autoriteta njegovog izvora, i kvalitet njegovog sadržaja, odnosno njegova usklađenost sa moralom. Samo pravo koje je usklađeno sa moralom, koje ispunjava moralne principe, može biti vaļjana pretpostavka za realizaciju dobrog pravnog sistema i vladavinu prava.

3. Uticaj morala na pravni poredak ostvaruje se na tri nivoa – u zakonodavstvu, primeni i tumačenju prava. Osnovu pravnog poretka čine konkretne temeljne i opšteprihvaćene norme kojima se utvrđuje postupak donošenja zakona. Osnovne norme su po svojoj prirodi moralne jer svoju delotvornost izvide iz poopštenosti (opšteg prihvatanja) koje počiva na uverenju da su ispravne i neophodne. U ovim normama se susstiču i na osoben način spajaju moral i pravo. U nekim koncepcijama, ova veza morala i prava ne samo da je nužna nego je i centralna u pokušaju da se analizira sam pojam prava. Sa stanovišta primene prava, odnos između morala i prava se uspostavlja posredstvom pravde kao univerzalne ali i ključne pravne vrednosti. Sloboda sudijskog rada je, pak, nužnost procesa izricanja pravde i praktično najvažniji kanon tumačenja prava. Sadržinska neodređenost temeljnih vrednosnih načela (moralno-pravnih principa) pravnog poretka, namerna nedovršenost ili otvoreni sadržaj zakona upotpunjavaju se tek u odnosu na činjenično stanje datog slučaja. Time se uspostavlja pravičnost ali i stvara nepouzdanost kanona tumačenja što otvara prostor slobode u tumačenju koja najviše dolazi do izražaja u postupku primene prava. Sudska odluka se uspostavlja posredstvom pravde i slobode u procesima tumačenja i primene prava. Ta sloboda se može kanalisati i metodizovati preko topičkog mišljenja (topičke jurisprudencije) kao veštine problemskog mišljenja i tehnike prenošenja i korišćenja argumenata na osnovu pravde kao date tačke gledišta.

4. U Bogišićevoj kodifikaciji (Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru, 1888) pravda, kao stožerna vrlina prava, je zlatna nit od koje je izatkana. U ovoj kodifikaciji pravda ima više značenja od kojih neka mogu biti inspirativna i za savremene pravnike, posebno za one koji se bave imovinskim pravom i njegovom primenom. Valtazar Bogišić je jedan od osnivača (empirijske) sociologije prava u svetskim razmerama. Njegove ideje, metod rada i jezička kultura vidno su uticali i na neke naše najistaknutije civiliste – Mihaila Konstantinovića, Slobodana Perovića, Miodraga Orlića.

5. Pravna norma je suština pravnog fenomena i predstavlja istinski predmet proučavanja moderne pravne nauke. Ona je, kao tipična logičko-jezička tvorevina, istovremeno i komunikacijska (društvena) pojava, jer se mora uvek blagovremeno i uredno saopštiti onima kojima su upućene. Kao specifični oblik komuniciranja (a jezik je drugo ime za komunikaciju) ona je poprilično zapostavljena u pravnoj nauci. Istraživanje komunikacijske dimenzije pravne norme ima veliki značaj za sticanje novih, širih i dubljih

uvida u prirodu pravne pojave i izgradnju egzaktnijih metoda na području prava.

Ustavno pravna pitanja

Dr VLADAN PETROV,
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr MILE DMIČIĆ,
profesor Pravnog fakulteta u Banjaluci

1. Dosadašnja sudska praksa kad je reč o zabrani političkih i drugih udruženja pokazuje da ova nadležnost, široko definisana u Ustavu, Ustavnom sudu ne pristaje; u nekoj budućoj promeni Ustava, trebalo bi je sveći na pravu meru: na odlučivanje o zabrani političkih stranaka, a zabranu ostalih udruženja poveriti drugim državnim organima.

2. Odluka Ustavnog suda o neustavnosti odredaba Zakona o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine od jula 2012. godine, i pored izvesnih slabosti obrazloženja, mogla bi biti nagoveštaj zaokreta Ustavnog suda ka hrabrijem i doslednijem postupanju u rešavanju ustavnih sporova s izraženom političkom dimenzijom.

3. Odluke Ustavnog suda o žalbama nosilaca pravosudnih funkcija moraju se u potpunosti ispoštovati; ne treba vršiti "reformu" reforme pravosuđa nego u primerenom roku ispraviti greške učinjene tokom neuspele reforme.

4. Insistirati na obuci, etičkoj i disciplinskoj odgovornosti vrednovanju rada sudija, kao i obezbeđivanju nezavisnosti sudijske funkcije; u tom smislu, podići odgovornost i kvalitet sudijskog kadra na znatno viši nivo.

5. Utvrditi i poštovati jasne kriterijume za izbor nosilaca pravosudnih funkcija i uspostaviti sistem periodičnog vrednovanja njihovog rada i disciplinske odgovornosti.

6. Vladavina prava u praksi je nedovoljno ostvarena, dok se teorijski pojam vladavine prava često koristi kao mantra, ispunjava proizvoljnom, politički motivisanom sadržinom; posebno treba jačati garantije i mehanizme nezavisnosti Ustavnog suda; u tom smisu, od ključnog je značaja insistirati na doslednom sprovođenju odluka Ustavnog suda.

7. U nekoj budućoj ustavnoj reformi, treba razmišljati o jačem pozicioniranju zakona o Ustavnom sudu, koji bi mogao postati i ustavni zakon; insistirati na preciznijem definisanju odnosa između različitih izvora prava

iz oblasti ustavnog sudstva, a naročito na sveobuhvatnoj i doslednoj regulativi položaja Stručne službe Ustavnog suda.

8. Pravni okvir slobode udruživanja kao jednog od osnovnih političkih prava u Republici Srbiji zaslužuje pozitivnu ocenu i stvara solidne normativne pretpostavke za ostvarivanje ove slobode u skladu s evropskim standardima; ipak, ovom okviru svojstvene su i određene mane koje mogu otežati zaštitu ove slobode u praksi.

9. Ustavni moral sastoji se od dve komponente: subjektivne i objektivne; subjektivna komponenta podrazumeva svest nosilaca političkih vlasti o samoograničenju, kao i svest građana da se moraju poštovati najviše, ustavne vrednosti (podela vlasti, vladavina prava, ljudska i manjinska prava); objektivna komponenta se odnosi na nepisana pravila koja pomažu ustavnom tekstu da postane fleksibilniji i trajniji; to su ustavni običaji ili ustavne konvencije; u Republici Srbiji, ustavni moral ne postoji; Ustavni sud u saradnji sa pravnom naukom trebalo bi da postavi temelje ustavnog morala, ali i ustavnoj pravdi na preseku prava i morala.

10. Ideal da pravo bude merilo valjanosti politike, a da pravna moralnost bude merilo važećeg prava nepresušno je izvorište sa kojeg se četvrt veka napaja Kopaonička škola prirodnog prava kako bi svojim porukama oplemenila pravničku, i širu javnost.

INTERVJUI

Dr RODOLFO SACCO,
profesor emeritus Pravnog fakulteta u Torinu,
član Akademije nauka Italije

Hteo bih, najpre, da iskažem veliko zadovoljstvo i čast, što učestvujem u radu velike porodice učesnika Kopaoničke škole prirodnog prava. Ona ove godine puni Dvadeset pet godina svog uspešnog rada koji je dao brojne naučne rezultate publikovane u više desetina tomova Zbornika radova čiji su autori iz različitih evropskih i vanevropskih zemalja. Sve to Školi daje jedan međunarodni ugled koji se nalazi pod moralnim pokroviteljstvom Organizacije Ujedinjenih nacija za edukaciju, nauku i kulturu (UNESCO).

Pošto dolazim iz Italije, slobodan sam da kažem da pravnički svet Italije neguje komparativne poglede zakonodavnih rešenja drugih zemalja, gde sigurno dolazi i pravni sistem Srbije, tim pre, što on pripada familiji evropske pravne tradicije zasnovane u mnogim oblastima na antičkom rimskom pravu.

Kopaonička škola, vođena koncepcijom racionalnog prirodnog prava ili kako se danas nazivaju *ljudskim pravima*, uspela je u dosadašnjem radu da pruži jednu naučnu sintezu teorije i prakse Pravednog prava koja treba da odgovori savremenim tekovinama ljudskih prava koja su proklamovana u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i drugim miroljubivim organizacijama. Kopaonička škola u tom pogledu pruža argumentovane zaključke, naročito u pogledu prava na život i slobodu ljudi u smislu Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948), kao i mnogim drugim međunarodnim dokumentima koji se odnose na savremenu koncepciju o ljudskim pravima.

Kada je reč o mom utisku o radu Kopaoničke škole prirodnog prava, slobodan sam da kažem da nikad nisam video jedan kulturni događaj ove

Intervjue vodili saradnici novinari Studija B.

vrste i na ovom nivou u zemlji i svetu. I kad god budem mogao vratiću se na Kopaonik da podstičem i podržavam pravnike Srbije.

Rezultati ovogodišnjeg jubilarnog skupa dobili su veliki značaj, posebno kada je u pitanju odnos *prava i morala*. Komunikacija pravnika iz celog sveta koji učestvuju u radu Škole odvija se zahvaljujući profesoru Slobodanu Peroviću, osnivaču Kopaoničke škole prirodnog prava, kao i svim ljudima koji sa njim rade u organizaciji Kopaoničke škole prirodnog prava.

*Dr JELENA PEROVIĆ,
profesor Ekonomskog fakulteta
Univerziteta u Beogradu*

Kopaonička škola prirodnog prava, prema mnogim procenama, predstavlja najveći skup pravnika u zemlji i regionu. Već 25 godina ona okuplja oko 2.000 eminentnih pravnika, kako domaćih tako i iz mnogih evropskih i vanevropskih zemalja. Tu su pravници zemalja iz okruženja, ali isto tako i iz Francuske, Italije, Nemačke, Švajcarske, Španije, Portugala, Velike Britanije, kao i pravnici iz SAD, Brazila, Indije, Australije, Rusije, Kine, ukupno preko 30 zemalja sveta. To je međunarodni skup koji je značajan ne samo po temama koje obrađuje i broju učesnika, već i po tome što su učesnici poznati pravnici pravne nauke i pravne prakse. Škola je od 2005. godine, pod moralnim pokroviteljstvom UNESCO.

Škola se kontinuirano bavi najaktuelnijim pitanjima iz oblasti prava uopšte, a naročito ljudskih (prirodnih) prava proklamovanih u mnogobrojnim međunarodnim dokumentima. U organizacionom smislu, rad Škole je podeljen shodno Heksagonu Kopaoničke škole na šest katedri: pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na pravdu i pravo na pravnu državu. U okviru tih šest katedri rad se odvija kroz 23 sekcije gde se raspravlja o najaktuelnijim pitanjima iz odgovarajućih oblasti. Na kraju, u plenarnom sastavu, posle izveštaja pojedinih katedri i sekcija, Škola usvaja i publikuje Završni dokument, na domaćem i stranim jezicima, gde se u smislu kraćih izlaganja formulišu zaključci, poruke i preporuke upućene širokoj pravničkoj javnosti u zemlji i inostranstvu.

Svake godine, mnogi učesnici iz inostranstva, prvi put dolaze u Srbiju, i nose dobre utiske o visokom stepenu naučnih dostignuća, kao i ukupnom

atmosferom i prirodnom okruženju podnožja Pančičevog vrha na Kopaoniku, što sve doprinosi njihovoj rešenosti da ponovo dođu na tradicionalne decembarske dane Kopaoničke škole prirodnog prava.

Razume se, da učesnike Škole pre svega privlače godišnje opšte teme (200-300 referata kompetentnih autora iz teorije i prakse) koje su sa staništa ljudskih prava uvek aktuelne. Tako proteklih nekoliko godina teme su bile: Pravo i sloboda; Pravo i vreme; Pravo i prostor; Pravo i odgovornost, a ovogodišnja tema *Pravo i moral* privukla je osobitu pažnju svih učesnika Kopaoničke škole prirodnog prava.

Kopaonička škola je uvek bila iznad i izvan dnevne politike i bilo koje političke partije. Ona govori snagom naučnog argumenta. Ono što je važno, Kopaonička škola okuplja pravnike različitih poziva iz oblasti pravne nauke i pravne prakse: pravnike sa univerziteta, akademija nauka, naučnih institucija, sudova, advokature i drugih pravosudnih organizacija, upravnih organa i javnih službi, udruženja građana, nevladinih organizacija, privrednih društava i asocijacija, bankarskih i osiguravajućih organizacija, kao i drugih društvenih institucija. To je mesto na kome se izlažu i analiziraju mnoga pravna pitanja iz različitih disciplina, sve do opšteg pravnog sistema i njegove usklađenosti sa aktuelnim potrebama i međunarodnim standardima.

U tom smislu potrebno je, dakle, izgraditi jednu opštu koncepciju Pravednog prava koja bi obezbedila ostvarenje visokog stepena pravne sigurnosti. Dosadašnji rad i naučni i stručni rezultati Kopaoničke škole prirodnog prava govore u prilog izgradnje jedne takve opšte koncepcije.

*Dr DANICA MILADINOVIĆ,
izvršni direktor Udruženja pravnika
Republike Makedonije*

Prvi put sam učesnik Kopaoničke škole prirodnog prava i to na njen jubilej. Mislim da je Škola izvanredna simbioza teorije i prakse jer se radi o najvećem skupu ovakvog tipa u regionu. Impresije su sjajne jer slušati u isto vreme krem akademske zajednice u Srbiji – sudije, advokati i praktičari, bila je isključiva čast i zadovoljstvo. Odlazim sa ovog skupa bogatija sa znanjem jer Škola prirodnog prava je fantastična simbioza teorije i prakse.

*Mr BRANKA KOLAR MIJATOVIĆ,
Savet ministara Bosne i Hercegovine*

Ove godine sam imala zadovoljstvo da prisustvujem Kopaoničkoj školi prirodnog prava i da budem jedan od onih članova ove velike porodice koja je proslavila veliki jubilej. Bilo mi je drago čuti sve bardove prava, biti prisutna na katedrama. Ono što je zajedničko za sve ovde jeste ljubav koja je spajala učesnike, i one koji su govorili i one koji su slušali. Kada razmišljate o 25 godina nečijeg života, onda se sjetite da je on podobro punoljetan da bi trebao mnogo toga da zna da uradi i da čini. Posle 25 godina Kopaoničke škole prirodnog prava imate osjećaj da je ona još uvek tu takva kakva jeste ali sa tendencijom da tek treba puno da govori, da govori u perspektivi, u budućnosti, jer sve ono što je dosad rečeno je pomoglo i potstaklo mnoge da pišu, da rade, da delaju. Iza svega toga, po mom mišljenju, stoje velika ljubav. Kako se učesnici završne sesije rekli – potrebna je vjera u ono što radite jer iz te vjere se rađa rad, iz rada se rađa akcija.

Dakle, Kopaonička škola prirodnog prava potstiče na akciju. Želim da kažem da se ne samo zaključci nego i duh i dah Kopaoničke škole prava prošire i na Republiku Srpsku, i Bosnu i Hercegovinu, na sve zemlje nastale raspadom bivše Jugoslavije, jer smo mi velika simbioza i kao takva moramo da nastavimo raditi i sarađivati, a Kopaonička škola prirodnog prava treba da bude ta veza i ta spona, ta arterija kroz koju teče pozitivna i najčistija krv koja bi mogla da bude spona.

Zahvaljujem se organizatorima Kopaoničke škole prirodnog prava, njenim tvorcima, akademiku Slobodanu Peroviću, profesoru Orliču i svim onim divnim ljudima koji su pre 25 godina skupili snage da osnuju Kopaoničku školu prirodnog prava.

AUTORI
I
NASLOVI REFERATA

*pripremljeni za XXV SUSRET
KOPAONIČKE ŠKOLE PRIRODNOG PRAVA
(13–17. decembar 2012. god.),
publikovani u četiri toma
časopisa “PRAVNI ŽIVOT”, br. 9–12, 2012. god.*

OSNOVNI REFERAT

Prirodno pravo i moral

Prof. Dr Slobodan Perović

Predsednik Udruženja Kopaoničke škole
prirodnog prava – *Universitas iuris naturalis Copaonici*

Prva katedra

PRAVO NA ŽIVOT

1. Život

1. **Ubistvo člana porodice** – dr Đorđe Đorđević, profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
2. **Dvadeset godina Haškog tribunala** – dr Jovan Ćirić, Institut za uporedno pravo, Beograd.
3. **Krivično delo nasilničkog ponašanja (čl. 344. KZS)** – dr Nataša Delić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
4. **Ubistvo iz niskih pobuda učinioca** – dr Dragan Jovašević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
5. **Zločin protiv čovječnosti u Krivičnom zakoniku Crne Gore** – dr Branko Vučković, predsednik Osnovnog suda u Kotoru i Vesna Vučković, sudija Upravnog suda Crne Gore.

6. **Pravo na život i subverzivna dejstva obaveštajnih službi** – dr Saša Mijalković, profesor i dr Darko Marinković, profesor, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
7. **Biće krivičnog dela ubistva** – dr Dragana Kolarić, profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
8. **Samoubistvo kao negacija prirodnog prava na život** – dr Nikola Memedović, advokat u Beogradu.
9. **Primjena blažeg zakona za krivična djela ratnih zločina u BiH** – dr Veljko Ikanović, sudija Vrhovnog suda Republike Srpske.
10. **Pristanak povređenog** – dr Radosav Risimović, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
11. **Krivično delo nepružanja pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi** – mr Dragan Obradović, Nacionalni pravni i forenzički ekspertski centar Beograd.
12. **Upotreba vatrenog oružja pri policijskim intervencijama i zaštita prava na život** – dr Željko Nikač, profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
13. **Ubistvo na mah** – Natalija Lukić, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
14. **Pravo na život u senci policijskih ubistava** – mr Zoran Kesić, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
15. **Dozvoljeno ubistvo u crnogorskom pravu** – Sanja Gligić, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Urednici: Prof. dr Miroslav Đorđević; dr Đorđe Đorđević, profesor Kriminalističko-policijske akademije u Beogradu.

2. Zdravlje

1. **Pravni aspekti rada Agencije za lekove i medicinska sredstva i značaj za sigurnost lekova** – dr Hajrija Mujović-Zornić, viši naučni saradnik Instituta društvenih nauka, Beograd i Marko Milenković, istraživač saradnik Instituta društvenih nauka, Beograd.
2. **Ispunjenje etičkih zahteva kao uslov za pravnu dopustivost biomedicinskih istraživanja i kliničkih oglada na ljudima** – dr Vesna Klajn-Tatić, viši naučni saradnik Instituta društvenih nauka, Beograd i Milan Marković, istraživač saradnik Instituta društvenih nauka, Beograd.
3. **KPravni promet ljudskim organima** – Blanka Ivančić-Kačer, asistent Pomorskog fakulteta Sveučilišta u Splitu.
4. **Kako ostvariti pravo pacijenta na transplantaciju organa koji su mu potrebni** – dr Ljubomir Kecman, lekar kardiolog i pravnik, član Udruženja za medicinsko pravo, Beograd.
5. **Karakteristike postupka za naknadu štete nastale lekarskom greškom** – Dragana Marčetić, sudija Prvog osnovnog suda u Beogradu.
6. **Pravo pacijenta na drugo mišljenje** – dr Ivana Stojanović, specijalista cito-patolog, Klinički centar Niš.

7. **Iskustva u primeni međunarodnog zdravstvenog pravilnika** – dr Marta Sjeničić, naučni saradnik Instituta društvenih nauka, Beograd i mr Wolfgang Tiede, pravni ekspert EU i Saveta Evrope.
8. **Moralna neprihvatljivost razlikovanja aktivne i pasivne eutanazije** – Veljko Turanja-
nin, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
9. **Pravno-organizacioni aspekti unapređenja zaštite mentalnog zdravlja u Srbiji** – dr
Periša Simonović, državni sekretar Ministarstva zdravlja Vlade Republike Srbije i dr Mi-
hajlo Rabrenović, docent Fakulteta za poslovne studije Megatrend Univerziteta, Beo-
grad.
10. **Etičke dileme globalizacije kliničkih ispitivanja** – dr Dragica Živojinović, profesor
Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
11. **Poštovanje principa pravednosti u izvođenju medicinskih ogleda na ljudima** – mr
Dragana Maletić, specijalista zdravstvenog prava Kliničkog centra Srbije, Beograd.
12. **Odnos radnje krivičnog dela neukazivanja lekarske pomoći i radnje krivičnog dela
nesavesnog pružanja lekarske pomoći nečinjenjem** – prof. dr Miodrag Savović, Cen-
tar za javnu upravu i javnu politiku i mr Danica Stepić, sudijski pomoćnik Prvog op-
štinskog suda u Beogradu.

Urednici: Prof. dr Jakov Radišić, dr Hajrija Mujović-Zornič, viši naučni saradnik Instituta društvenih nauka u Beogradu.

3. Ekologija

1. **EKOCID**– mr Gordana Petković, viši savetnik Ministarstva energetike, razvoja i zaštite
životne sredine Republike Srbije, Beograd.
2. **Novi koncept ekološkog prava** – mr Slobodan Prošić, ministar savetnik u Sektoru za
EU u Ministarstvu spoljnih poslova Republike Srbije.
3. **Pravo na zdravu životnu sredinu** – dr Ljiljana Slavnić, profesor Pravnog fakulteta za
privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad.
4. **Osnove institucionalnog okvira zaštite životne sredine u Republici Srbiji** – Anđelka
Plavšić-Nešić, pravnik, viši savetnik u državnoj upravi, u penziji.
5. **Zaštita životne sredine u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava**– dr Ivana
Krstić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
6. **Razvoj pravne regulative od značaja za proizvodnju i promet hemikalija** – dr Vladan
Joldžić, naučni savetnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
7. **Pravo na pristup informacijama o uticaju GMO na zdravlje ljudi** – dr Mirjana Dre-
novak-Ivanović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
8. **Buka i vibracije kao izvori zagađivanja životne sredine** – Dragiša Gajić, viši savetnik
za zakonodavno-pravne poslove u bivšem Savznog sekretarijatu za rad, zdravstvo i soci-
jalno staranje.

9. **Pravni okvir bezbednosti hrane Evropske unije** – dr Dušan Dabović, viši savetnik Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

Urednik: mr Gordana Petković, viši savetnik Ministarstva životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja Republike Srbije.

4. Sport

1. **Dva sporna slučaja međunarodnog sportskog prava ili quo vadis međunarodno sportsko pravo** – dr Hrvoje Kačer, profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, predsednik Hrvatskog društva za športsko pravo.
2. **Istorija sporta, sportskog prava i kažnjavanja u sportu** – dr Dejan Šuput, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
3. **Viktimoški aspekti nasilja na sportskim priredbama** – mr Božidar Otašević, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije; dr Dane Subošić, profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd; dr Slaviša Vuković, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
4. **Ambush marketing** – mr Miroslav Sever, advokat u Beogradu.

Urednik: Prof. dr Edita Kastratović, član Uređivačkog odbora

Druga katedra

PRAVO NA SLOBODU

1. Krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti

1. **Protivustavni karakter novog Zakonika o krivičnom postupku** – dr Milan Škulić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
2. **Sistem kontrole optužbe u reformisanom krivičnom postupku Srbije** – dr Vojislav Đurđić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
3. **Istina, izvesnost i Zakonik o krivičnom postupku Srbije iz 2011. g.** – dr Branislav Simonović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
4. **Zatvori i kazneni populizam** – dr Snežana Soković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
5. **Amerikanizacija dokaznog postupka** – mr Vanja Bajović, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
6. **Princip istine u novom ZKP od 2011.** – prof. dr Nedeljko Jovančević, advokat u Beogradu.

7. **Zaštita ličnosti od omogućavanja uživanja opojnih droga** – mr Veljko Delibašić, advokat u Beogradu.
8. **Savremeni razvoj krivičnog procesnog prava u Republici Srpskoj** – dr Miodrag Simović, profesor Pravnog fakulteta u Banjaluci, potpredsednik Ustavnog suda BiH i dr Vladimir Simović, docent Fakulteta za bezbednost i zaštitu u Banjaluci.
9. **Novi ZKP – adverzijalni krivični postupak** – dr Žarko Sindelić, policijski inspektor MUP RS, savetnik Tužilaštva za organizovani kriminal.
10. **Tajno fotografisanje i vizuelno snimanje u krivičnom postupku i zaštita prava na privatnost** – dr Velimir Rakočević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore, Podgorica.
11. **Pogled na novi zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku Crne Gore** – dr Darko Radulović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore, Podgorica.
12. **Obaveznost krivičnog gonjenja** – dr Saša Knežević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

Urednici: dr Milan Škulić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

2. Sloboda ličnosti

1. **Dodatna zaštita deteta prema opcionim protokolima na Konvenciju o pravima deteta** – dr Olga Cvejić-Jančić, profesor Univerziteta Singidunum – Beograd, Fakultet za evropske pravno-političke studije.
2. **Pravičnost u porodičnom pravu** – dr Zoran Ponjavić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
3. **The assisted human reproduction and familiar planning in Brazil** – Lydia Neves Bastos Telles Nunes, professor Faculty of Law of Ribeirao Preto, USP, Brazil.
4. **Changes in the property relations of spouses according to the bill of the new Hungarian Civil Code** – dr Szeibert Orsolya, professor, Faculty of Law Eotvos Lorand University.
5. **The definition of “legal family” and its evolution in a comparative perspective** – dr Federica Giardini, professor School of Law, University of Padua, Italija.
6. **Traditional Chinese matrimony in Macao** – dr Paula Nunes Correia, professor, Faculty of Law, University of Macau, China.
7. **Aspekte des haager protokolls uber das auf unterhaltspflichten anwendbare recht von 2007** – dr Marco Levante, attorney at law, Lausanne, Switzerland.
8. **Uparedno pravna analiza zakonodavstva u oblasti borbe protiv seksualnog uznemiravanja** – dr Nikola Tupančeski, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje i mr Dragana Kiprijanovska, saradnik Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje.

9. **Bračni ugovor u makedonskom i uporednom pravu** – dr Dejan Micković, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje i dr Angel Ristov, asistent Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje.
10. **Uticaj promene položaja deteta u porodici na njegov položaj i prava u sudskim postupcima u vezi sa porodičnim odnosima** – Ranka Vujović, pomoćnik direktora Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo, Beograd.
11. **Odvajanje deteta od roditelja kao mera porodičnopravne zaštite** – dr Olga Jović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica.
12. **Registracija vanbračne zajednice** – dr Balša Kaščelan, docent Univerziteta Slobomir P, Bijeljina
13. **Položaj djeteta kao pacijenta u pravu BiH**– dr Maja Čolaković, docent Pravnog fakulteta Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, Bosna i Hercegovina.
14. **Kolizionopravna autonomija za razvod braka** – dr Anita Duraković, docent Pravnog fakulteta Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, Bosna i Hercegovina.
15. **Incest u porodici** – dr Nadežda Ljubojev, docent Univerziteta u Novom Sadu, Tehnički fakultet “Mihajlo Pupin”, Zrenjanin.
16. **Pravo deteta na pristup i razmenu informacija i zaštita deteta od štetnih informacija** – mr Uroš Novaković, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Urednik: dr Olga Cvejić-Jančić, profesor Univerziteta Singidunum – Beograd, Fakultet za evropske pravno-političke studije.

3. Upravno-pravna zaštita slobode

1. **Položaj uprave u demokratskoj pravnoj državi** – dr Dobrosav Milovanović, profesort Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i dr Dragan Vasiljević, profesor Krimi-nalističko-policijske akademije, Beograd.
2. **Administration and morality** – prof. dr Zehra Odyakmaz, dean, Faculty of Law, Mevlâna University and Oğuzhan Güzel, research assistant, Faculty of Law, Mevlâna University, Turska.
3. **Odložno dejstvo tužbe i održavanje usmene rasprave u upravnom sporu** – Ljubodrag Pljakić, dugogodišnji sudija Vrhovnog suda Srbije.
4. **Odlaganje izvršenja upravnog akta u upravnom sporu** – dr Zoran Lončar, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
5. **Pravna regulacija uloge medija u demokratizaciji lokalne samouprave** – dr Srećko Devjak, profesor Fakulteta za upravu, Ljubljana; dr Mirjana Drakulić, profesor FON Univerziteta, Beograd; Milena Kalacun-Lapajne, urednik Slovenske novice online, Ljubljana i mr Ratimir Drakulić, asistent FON Univerziteta, Beograd.
6. **Položaj administrativnog službenika u novoj legislativi Republike Makedonije** – dr Borče Davitkovski, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I” Skoplje; Elena Davitkovska,

docent Univerziteta American Colledge, Skoplje i mr Dragan Gocevski, asistent Pravnog fakulteta "Justinijan I", Skoplje.

7. **(De)politizacija državne uprave u zemljama bivše Jugoslavije** – dr Aleksandra Rabrenović, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
8. **Evropski principi zapošljavanja javnih službenika** – dr Zorica Vukašinović-Radojičić, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
9. **Borbena demokratija** – mr Stojan Mićović, (Heidelberg), doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, pripravnik Višeg suda u Beogradu.
10. **Pravni karakter obaveštenja kod vanrednih pravnih sredstava u upravnom postupku** – Jelena Ivanović, sudija Upravnog suda.
11. **U susret novom Zakonu o službenicima u jedinicama lokalne samouprave** – dr Igor Vukonjanski, docent Vojne akademije Univerziteta odbrane u Beogradu.
12. **Regulatorna tela u Srbiji** – Bogdan Lekić, poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd.
13. **Rimske "popularne tužbe" (actiones populares) u svetlu današnje institucije "ombudsmana" (zaštitnika građana)** – dr Nataša Deretić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
14. **Registar građana kao temelj razvoja e-uprave u Republici Srbiji** – dr Marko Davinić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i mr Igor Todoroski, načelnik Odeljenja za e-upravu Ministarstva pravde i državne uprave.
15. **Decentralizacija i komunalna policija** – Zorica Urošević, Gradska uprava za inspekcijske poslove Grada Novog Sada.
16. **The legal consequences of conducting a lustration: the case of Macedonia** – dr Ana Pavlovska-Daneva, profesor Pravnog fakulteta "Justinijan I", Skoplje i mr Timco Mucunski, saradnik Pravnog fakulteta "Justinijan Prvi", Skoplje.

Urednici: Prof. dr Dragoljub Kavran; dr Dobrosav Milovanović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Treća katedra

PRAVO NA IMOVINU

A. Opšta pitanja – kodifikacije

1. **Moralna i pravna odgovornost** – dr Miodrag Orlić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

2. **Moral u svetlu obligacionog prava** – dr Gale Galev, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skoplje; dr Jadranka Dabović-Anastasovska, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skoplje.
3. **Običaj kao izvor obligacionog prava** – dr Nenad Gavrilović, docent Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje i dr Neda Zdraveva, docent Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje.
4. **Običaj i naše obligaciono pravo** – dr Mirko Bartulović, član Udruženja pravnika Srbije.
5. **Prestanak obligacija putem kompenzacije**– Marko Perović, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
6. **Zastarelost zatezne kamate** – dr Đorđe Nikolić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
7. **Posledice delovanja koja označuju zloupotrebu prava i pravne posledice izvršene zloupotrebom prava** – mr Vladimir Bangievski, advokat u Skoplju, Makedonija.

B. Svojina

1.a. Svojina i druga stvarna prava

1. **Stranac kao sticalac prava svojine na nekretninama u Srbiji** – dr Maja Stanivuković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
2. **Restitucija i obeštećenje stranih lica** – Vladimir Todorović, i Danijela Kožul, Agencija za restituciju Republike Srbije.
3. **Uticaj zakona o nacionalizaciji na društveni moral** – Đurđe Ninković, advokat u Beogradu.
4. **Neppravna i nemoralna selektivnosst Zakona o vraćanju imovine i obeštećenju** – Marko Radović, doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
5. **Zemljišne knjige i restitucija oduzete imovine** – mr Siniša Rajić, Agencija za restituciju.
6. **Konstituisanje ugovornog založnog prava na pravima intelektualne svojine** – dr Nina Planojević, docent, i dr Siniša Varga, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
7. **Rezultati pravne transplantacije u reformi našeg založnog prava na pokretnim stvarima** – Srđan Stojilković, sudijski saradnik Privrednog suda u Požarevcu.
8. **Stvarna službenost ili urbanistički plan** – Mirjana Vulić, načelnik Gradske uprave za imovinu grada Kragujevca.
9. **Realni (stvarni) tereti** – dr Ilija Babić, profesor Fakulteta za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu.
10. **Nacrt zakonskog teksta o svojini** – dr Miodrag Orlić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Urednici: Prof. dr Slobodan Perović, predsednik Udruženja Kopaoničke škole prirodnog prava; prof. dr Miodrag Orlić; dr Oliver Antić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

1.b. Svojina i nasleđe

1. **Državina nasljednika u pravu Republike Srpske** – prof. dr Duško Medić, sudija Ustavnog suda Republike Srpske.
2. **Gde su granice slobode zaveštajnih raspolaganja** – dr Nataša Stojanović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
3. **Fideikomisarna supstitucija i sloboda zaveštajnog raspolaganja** – Tamara Đurđić, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.

Urednik: dr Oliver Antić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

2. Ugovor i odgovornost za štetu

1. **O moralnosti ugovornog prava** – dr Branko Morait, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci.
2. **Sporazumni raskid ugovora** – Katarina Dolović, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
3. **Poklon za slučaj smrti u srpskom pravu** – Dragan Pantić, advokat u Velikom Gradištu.
4. **Odgovornost po osnovu krivice** – dr Igor Vujović, docent Pravnog fakulteta Slobomir P Univerziteta, Bijeljina.
5. **Pitanje uzročnosti u azbestnim predmetima** – Mišo Mudrić, asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
6. **Novčana naknada za duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti** – Samir Manić, asistent državnog univerziteta u Novom Pazaru.
7. **Sporni vid nematerijalne štete prema državi zbog povrede prava ličnosti** – Jelena Borovac, sudija Vrhovnog kasacionog suda.
8. **Nematerijalna šteta prouzrokovana objavljivanjem informacija u javnim glasilima** – Ivan Stanković, Milica Golubović i Milena Kašiković, sudijski pripravnici Višeg suda u Beogradu.

Urednici: Prof. dr Slobodan Perović; prof. dr Miodrag Orlić; prof. dr Oliver Antić.

3. Porezi

1. **Plaćanje fiskalnih prihoda u savremenim uslovima** – dr Zoran Isailović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini.
2. **Socio-ekonomske funkcije akciza u Republici Srbiji i normativni nedostaci njihove primene** – dr Predrag Stojanović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu i Milivoje Lapčević, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.

3. **Uloga poreske kontrole u otkrivanju i sprečavanju poreskih krivičnih dela i prekršaja** – dr Snežana Stojanović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
4. **Uticaj poreskog morala na poštovanj poreskih propisa** – dr Mileva Anđelković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
5. **Poreski treman statusnih promena privrednog društva** – dr Hasiba Hrustić, direktor Centra za pravna i finansijska istraživanja, Beograd.
6. **Oporezivanje prihoda fizičkih lica od kapitalnog dobitka** – mr Momo Kijanović, poreski konsultant ALTIS CAPITAL d.o.o. Beograd.
7. **Opšti osvrt na fenomen poreske saglasnosti obveznika** – dr Marina Dimitrijević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
8. **Pravičnost i moral kao standardi oporezivanja** – dr Radica Šipovac, docent Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe, Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad.
7. **Zaštita prava privatnosti poreskih obveznika** – dr Vesna Pendovska, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje i dr Sejdefa Džafče, docent Pravnog fakulteta FON Univerziteta, Skoplje.

Urednik: dr Zoran Isailović, profesor Pravnog fakulteta u Prištini.

4. Privredna društva

1. **Načela sporazumnog finansijskog restrukturiranja** – prof. dr Miroslav Vrhovšek, prof. emeritus, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija Novi Sad.
2. **Vršenje prava glasa akcionara na štetu akcionarskog društva ili drugih akcionara** – dr Zoran Arsić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu (LL.M. Columbia University).
3. **Načelo lojalnosti i poslovna tajna** – dr Miodrag Mićović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
4. **Mogućnost korišćenja izveštaja kreditnih rejting agencija od strane makedonskih trgovačkih subjekata** – dr Goran Koevski, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I” i mr Darko Spasevski, asistent Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skopolje.
5. **Društveno odgovorno poslovanje kompanija** – dr Nada Todorović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
6. **Povratak poslovnog udruženja** – dr Vuk Radović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
7. **Neki problemi zaštite investitora u EU** – dr Jasmina Labudović-Stanković, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.

8. **Nužnost reforme kompanijskog zakonodavstva kao pretpostavka unapređenja konkurentnosti privrede Crne Gore** – dr Mijat Jocović, docent Ekonomskog fakulteta u Podgorici.
9. **O ravnopravnosti države kao akcionara u nekim formama kapital učesća** – Jelena Lepetić, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
10. **Povreda prava na imovinu kao posledica primene stečajnih propisa** – Marko Marjanović, pravni savetnik Agencije za privatizaciju, Beograd.
11. **Vremenski sukob zakona u pravu konkurencije** – dr Dijana Marković-Bajalović, profesor Pravnog fakulteta u Srpskom Sarajevu, Pale.
12. **Transparentnost odnosa kontrole kao sredstvo zaštite podređenog društva** – Milja Marić, advokat u Beogradu.
13. **Javno-privatno partnerstvo – Kanadski prilaz** – dr Borislav Grahovac, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
14. **Primena instituta “probijanja pravne ličnosti” kod transnacionalnih kompanija** – mr Ivana Ljutić, stručni saradnik Beogradske Bankarske Akademije, Univerzitet Union, Beograd.

Urednici: Dr Mirko Vasiljević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu; dr Dragiša Slijepčević, predsednik Ustavnog suda Srbije.

5. Međunarodni privredni ugovori, Arbitraža

1. **Formulisanje klauzule o arbitraži u međunarodnim privrednim ugovorima** – dr Jelena Perović, profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
2. **The common European sales law and the CISG** – dr Thomas Meyer, rukovodilac Projekta, Otvoreni regionalni fond za Jugoistočnu Evropu, Pravna reforma.
3. **Neki aspekti sporazuma o sukcesiji imovine bivše SFRJ** – dr Vitimir Popović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci.
4. **Međunarodno-pravni režim i pravo STO kao elementi nacionalnog spoljno-trgovinskog zakonodavstva** – dr Aleksandar Ćirić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
5. **Sporazum STO o javnim nabavkama** – dr Predrag Cvetković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu i dr Srđan Golubović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
6. **Rešenje problema kvalifikacije** – dr Marija Krvavac, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica.
7. **O odnosu normativnog i stvarnog u jednom institutu međunarodnog privatnog prava Crne Gore i zemljama regiona** – dr Maja Kostić-Mandić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore.
8. **Prijava restriktivnog sporazumevanja** – dr Sanja Danković-Stepanović, profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

9. **Višestranačke arbitraže u SAD** – dr Dejan Janićijević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu i mr Aleksandar Mojašević, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
10. **Unifikacija prava međunarodne trgovine pod okriljem STO** – dr Milena Đorđević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Marko Jovanović, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
11. **Faze u rješavanju sporova u okviru STO** – mr Aleksandar Popović, advokat u Banjaluci.
12. **Zahtev za sniženje cene kod Ugovora o međunarodnoj prodaji robe** – dr Katarina Jovičić, istraživač saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
13. **Neke karakteristike ugovora o franšizingu u uporednom pravu i u prednacrtu Srpskog građanskog zakonika** – mr Jelena Vukadinović, istraživač saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.

Urednici: Dr Jelena Perović, profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; dr Thomas Meyer, rukovodilac Projekta, Otvoreni Regionalni Fonda za Jugoistočnu Evropu – Pravna reforma.

6. Osiguranje

1. **Metod regulisanja zakonskih normi koje se odnose na ugovor o osiguranju** – prof. dr Predrag Šulejić, član Predsedništva Udruženja pravnika Srbije.
2. **Pravni odnos između posrednika u osiguranju i društva za osiguranje** – dr Šime Ivanjko, profesor emeritus, Pravni fakultet Univerziteta u Mariboru.
3. **Načelo dobre vere i načelo obeštećenja u osiguranju** – dr Zoran Radović, naučni savetnik Instituta za uporedno pravo, Beograd, u penziji.
4. **Odnos osiguranja od odgovornosti direktora i pravila poslovne procene** – dr Nataša Petrović-Tomić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
5. **Uvođenje prava osiguranja u stečajni postupak Republike Srbije** – mr Slobodan Ilijić, član Predsedništva Udruženja pravnika Srbije.
6. **Osiguranje života za slučaj smrti korisnika kredita** – Nebojša Stevanović, Kompanija “Dunav osiguranje” ado Beograd, GF Valjevo.

Urednici: Prof. dr Predrag Šulejić, član Predsedništva Udruženja pravnika Srbije; prof. dr Jovan Slavnić, predsednik Udruženja za pravo osiguranja Srbije.

7. Radni odnosi

1. **Savet zaposlenih – domaće, uporedno i evropsko pravo** – dr Branko Lubarda, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

2. **Pravično suđenje u radnim sporovima** – Predrag Trifunović, sudija Vrhovnog kasacionog suda.
3. **Participacija radnika u savremenim industrijskim odnosima** – dr Todor Kalantiev, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje i mr Aleksandar Ristovski, asistent Pravnog fakulteta “Justinijan Prvi”, Skoplje.
4. **Pravo zaposlenih na rad, nadzor i zaštita u slučaju povrede prava iz radnog odnosa** – Borisav Čolić, sudija Vrhovnog suda Srbije, u penziji.
5. **Koncept socijalnih davanja preživelih (van)bračnih partnera** – Filip Bojić, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
6. **Mobing kao oblik diskriminacije** – Mirjana Popović, savetnik Vrhovnog kasacionog suda.
7. **Specifičnosti privremenog udaljenja sa rada policijskih službenika** – Vesna Nikolić, advokat u Beogradu.
8. **Procena radne sposobnosti i mogućnosti zaposlenja ili održavanja zaposlenja osoba sa invaliditetom** – Tatjana Prijić, rukovodilac u Sektoru za zapošljavanje – Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Beograd.
9. **Pravo na život kroz prizmu radnih i socijalnih prava** – Gordan Stefanović, direktor sektora pravnih poslova DELTA SPORT.

Urednik: dr Branko Lubarda, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

8. Banke i bankarski poslovi

1. **Uloga poslovnih banaka u razvoju privrede** – prof. dr Stojan Dabić, Međunarodni centar za razvoj finansijskog tržišta.
2. **Centralna banka i razvoj finansijskog tržišta** – dr Marijana Dukić-Mijatović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad.
3. **Ugovor o okvirnom - overdraft kreditu kao finansijska usluga banke** – Nikola Cicmil, pravni savetnik Agencije “Medo”, Beograd.
4. **Odgovornost iz ugovora o kreditu** – mr Zoran Vasiljević, viši asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci.
5. **Pravni aspekti zabrane kamate u poslovima islamskih banaka** – dr Tamara Milenković-Kerković, profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Vladimir Dinić, student master studija Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Nišu.

Urednik: Prof. dr Stojan Dabić, Međunarodni centar za razvoj finansijskog tržišta, Beograd.

PRAVO NA INTELEKTUALNU TVOREVINU

1. **Građanskopravna zaštita patentnog prava** – Dimitrije Milić, dugogodišnji sudija Vrhovnog suda Srbije, advokat u Beogradu.
2. **QUID član 6 bis Pariske konvencije za zaštitu industrijske svojine** – dr Milenko Manigodić i Đuro Manigodić, advokati u Beogradu i patentni zastupnici.
3. **Konvencija o evropskom patentu (KEP)** – Pavle Tijanić, sudija Višeg trgovinskog suda, u penziji.
4. **Pojam sličnih proizvoda u odlukama Evropskog suda pravde i u praksi nemačkih saveznih sudova** – dr Božin Vlašković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
5. **Sadržina patentne prijave** – dr Zoran Miladinović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu i dr Siniša Varga, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
6. **Zaštita prava intelektualne svojine na Internetu** – mr Dijana Janković, sudija Višeg suda u Nišu.
7. **The role of intellectual property rights in advertising of pharmaceuticals** – dr Katerina Ancevska-Netkovska, profesor Farmaceutskog fakulteta u Skoplju i dr Aleksandra Grozdanova, profesor Farmaceutskog fakulteta u Skoplju.
8. **Harmonizacija patentnih pravila** – Gordana Damjanović, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica
9. **Povrede autorskog prava i srodnih prava na sajtovima za razmenu audio i video zapisa** – dr Dušan Popović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
10. **Posebna naknada kao osporavana kategorija u kolektivnoj zaštiti autorskih prava** – dr Janko Veselinović, docent Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
11. **Ovlašćenje autora na naknadu od prodaje uređaja i sredstava podobnih za umnožavanje autorskih dela** – Ksenija Vlašković, doktorand Pravnog fakulteta univerziteta u Kragujevcu.

Urednici: dr Milenko Manigodić, advokat u Beogradu; Dimitrije Milić, advokat u Beogradu.

PRAVO NA PRAVDU

1. Sud u koneksitetu pravde

1. **Postupak za mirno rešavanje spora obaveznim pregovaranjem potencijalnih strana-ka pre parnice** – dr Gordana Stanković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

2. **Pravo umješača na pravni lijek u tuđoj parnici** – dr Ranka Račić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Pravni fakultet Univerziteta u Banjaluci.
3. **Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece** – dr Dušica Palačković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
4. **Zastupanje pravnih lica u parničnom postupku** – dr Vladimir Kozar, docent Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad.
5. **Posebna revizija** – Vukašin Ristić, predsednik udruženja pravnika Beograda.
6. **Procesni položaj poverenika za zaštitu ravnopravnosti u antidiskriminacionim parnicama** – dr Nevena Petrušić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
7. **Pravna priroda i dejstvo Sporazuma o mirnom rešavanju spora - čl. 193. Zakona o parničnom postupku** – Olja Mandić, savetnik u Republičkom javnom pravobranilaštvu.
8. **Izlučna tužba - nedelotvorno pravno sredstvo u Zakonu o izvršenju i obezbeđenju** – dr Nikola Bodiroga, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
9. **Specifičnosti postupka za dobijanje izjave o imovini izvršnog dužnika** – dr Vladimir Boranija šević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica.
10. **Princip kontradiktornosti u parničnom postupku** – mr Milka Rakočević, asistent Pravnog Fakulteta “Justinijan Prvi” u Skoplju.
11. **Državinski prigovori** – dr Dragoljub Lazarević, bivši predsednik Opštinskog suda u Žagubici.
12. **Da li je strano pravo ili pravo činjenica kad se primenjuje temeljem kolizione norme** – mr Đorđe Sarapa, advokat u Beogradu.
13. **Kolektivizacija sudske zaštite protiv diskriminacije** – Branka Babović, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
14. **Međunarodnopravno uređenje dostave u parničnom postupku** – dr Dinka Šago, asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu.

Notarsko pravo

16. **Notar kao poverenik suda u postupku za raspravljanje zaostavštine** – dr Arsen Janevski, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skoplje.
17. **Izvršno i javno beležničko (notarsko) pravo** – dr Nebojša Šarkić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu i dr Milan Počuča, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Privredna akademija Novi Sad.
18. **Položaj lica sa posebnim potrebama u notarskom postupku** – dr Dejan Đurđević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
19. **Latinski notarijat: temelji i izgradnja** – dr Vladimir Vuletić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
20. **Zakon o javnom beležništvu Srbije i potreba za usklađivanjem sa drugim zakonima** – dr Milena Trgovčević-Prokić, sudija Prvog osnovnog suda u Beogradu.

21. **Načini vršenja javnobeležničke delatnosti** – dr Dragana Knežić-Popović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu.
22. **Notarski zapis ugovora o hipoteci** – mr Velibor Korać, saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Medijacija

23. **Medijacija i mirno rešavanje radnih sporova** – dr Osman Kadriu, profesor Univerziteta FON u Skoplju.
24. **Perspektive razvoja postupka medijacije u Srbiji** – dr Monika Milošević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu.
25. **E-medijacija** – dr Aneta Spaić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore.
26. **Medijacija – u poreskoj oblasti** – Dragana Aleksić, samostalni poreski inspektor Ministarstva finansija i privrede Republike Srbije, Poreska uprava – Regionalni centar Beograd.

Urednik: dr Gordana Stanković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.

2. Međunarodni odnosi i pravda

a) Međunarodno pravo – elementi inostranosti

1. **Upporedna analiza međunarodnih režima zaštite ozonskog omotača i promene kline** – dr Rodoljub Etinski, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
2. **Predlog Zakona o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora pred Skupštinom Republike Srbije** – dr Stevan Đorđević, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, u penziji.
3. **Moral i međunarodno pravo u praksi međunarodnih odnosa** – Vladislav Jovanović, ambasador u penziji, Beograd.
4. **O nauci međunarodnog prava u antičkom svetu** – dr Boris Krivokapić, profesor Fakulteta za državnu upravu i administraciju “Megatrend” univerziteta, Beograd.
5. **Suverenitet kao odgovornost** – Dr Filip Turčinović, profesor Međunarodnog javnog prava i Prava evropske unije, Beograd.
6. **Donošenje konvencije o antipersonalnim minama** – dr Vladan Jončić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
7. **Klimatske promene i Ujedinjene nacije** – prof. dr Dragoljub Todić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd i dr Duško Dimitrijević, viši naučni saradnik, direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
8. **Pravo na zdravu životnu sredinu i Evropski sud za ljudska prava** – dr Sanja Đajić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

9. **Prećutna prorogacija međunarodne sudske nadležnosti (prorogation tacita)** – dr Toni Deskoski, profesor Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skoplje i mr Vangel Dokovski, saradnik Pravnog fakulteta “Justinijan I”, Skoplje.
10. **Depozitar kod višestranih ugovora** – dr Bojan Milisavljević, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
11. **Pravo na državljanstvo** – dr Ivana Jelić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore.
12. **Međunarodno pravno regulisanje zaštite ranjenika i bolesnika u XIX veku** – dr Jelena Lopičić-Jančić, profesor Akademije za diplomatiju i bezbednost, Beograd.
13. **Moral i međunarodno pravo** – dr Božidar Jeličić, docent Fakulteta za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
14. **Pozivanje države na odgovornost za štetu pričinjenu oblastima izvan nacionalnih jurisdikcija** – mr Bojana Čučković, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
15. **Domašaj kogentnih normi (jus cogens) u međunarodnom pravu** – Jelena Stojšić-Dabetić, asistent Fakulteta za evropske pravno-političke studije Univerziteta Singidunum, Novi Sad.

Urednik: dr Rodoljub Etinski, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

b) Pravo Evropske Unije

1. **Opcioni instrument kao novi metod harmonizacije prava u EU** – dr Radovan Vukadinović, profesor univerziteta u Kragujevcu; direktor Centra za pravo EU.
2. **Odlike pravnog sistema EU** – dr Zoran Radivojević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
3. **Regulisanje predmeta vezanih za obaveze izdržavanja u pravu EU** – prof. dr Vladimir Čolović, naučni savetnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
4. **Agencije u EU** – mr Hamdija Šarkinović, savjetnik ministra unutrašnjih poslova, Podgorica.
5. **Pravni aspekt Ugovora o stabilnosti koordinaciji i upravljanju u ekonomskoj i monetarnoj uniji** – dr Jelena Čeranić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci; naučni saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
6. **European citizenship – including or excluding concept for the third country nationals?** – dr Biljana Chavkoska, docent FON Univerziteta, Skoplje.
7. **Odnos države prema javnim preduzećima u pravu EU** – dr Slavoljub Vukićević, profesor univerziteta Sinergija, Pravni fakultet Bijeljina i mr Sofija Vukićević, saradnik u nastavi Univerziteta Singidunum.
8. **Evropsko krivično pravo** – Ivana Marković, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
9. **Poštovanje principa prava EU u postupku sudske kontrole arbitražne odluke** – Mirjana Glintić, istraživač Instituta za uporedno pravo, Beograd.

10. **Presuda Rottmann (2010) - povratna veza od statusa građanina EU ka državljanstvu države članice** – mr Maja Lukić, asistent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
11. **Princip iscrpljenja autorskog prava EU u svetlu slučaja Oracle V. Usedsoft** – dr Maja Kambovska, docent FON Univerziteta u Skoplju.
12. **Pravo konkurencije u pravnim sistemima SAD i EU** – dr Goce Galev, docent FON Univerziteta u Skoplju.
13. **Evropska unija i zaštita prava nacionalnih manjina** – dr Tamas Korhecz, profesor Visoke škole “Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić”, Novi Sad.
14. **Freedom of expression protection** – Hristina Runčeva, asistent, i Milena Apostolovska, asistent – Pravni fakultet “Justinijan Prvi”, Skoplje.

Urednik: Prof. dr Radovan Vukadinović, direktor Centra za pravo EU.

Šesta katedra

PRAVO NA PRAVNU DRŽAVU

1. **Savremena škola prirodnog prava** – dr Gordana Vukadinović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
2. **Ka etici odgovornosti u bioetici i pravnoj etici** – dr Miloš Marjanović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
3. **Moral i pravo u naše doba** – dr Đurica Krstić, ekspert OUN, Beograd.
4. **Moralnost prava i pravednost morala** – dr Saša Bovan, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
5. **Pravo i moral u Radbruhovoj filozofiji prava** – dr Radivoj Stepanov, profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
6. **Odnos prava i morala** – Milica Torbica, master, savetnik u Republičkom geodetskom zavodu.
7. **Etički aspekti elektronske trgovine** – dr Igor Kambovski, docent FON Univerziteta u Skoplju.
8. **Pravo na život u evolutivnoj praksi Evropskog suda za ljudska prava** – dr Edo Korljan, šef odeljenja za razvoj javnog i privatnog prava, Savet Evrope, Strazbur.
9. **Fulerova moralnost koja čini pravo mogućim** – dr Sanja Đurđić, docent Fakulteta za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
10. **Pravda u Bogišćevoj kodifikaciji** – dr Radomir Prelević, advokat u Podgorici.
11. **Teorija prava na delu** – dr Goran Dajović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

12. **Pravo i moral u delu Kostasa Duzinasa "Ljudska prava i imperija"** – dr Aleksandar Saša Gajić, naučni saradnik Instituta za evropske studije, Beograd.
13. **Norma kao suština pravnog fenomena** – dr Zoran Jelić, konsultant "Ekonomika", Beograd.
14. **Uticaj promena u javnom mišljenju i moralnim shvatanjima na ublažavanje kaznenog sistema u Srbiji polovinom XIX veka** – Dr Zoran Mirković, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
15. **Društvenost prava i pravno društvo** – Refki Tač, advokat u Prizrenu.
16. **Ustavno pravo i zaduživanje države** – dr Günter Püttner, profesor emeritus, Eberhard Karls Universität Tübingen.

Urednici: dr Gordana Vukadinović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu; dr Miloš Marjanović, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu; dr Đurica Krsitić, pravni ekspert UN, Beograd.

Ustavno pravna pitanja

17. **Ustavni sud i zabrana udruženja: nadležnost koja mu ne pristaje** – dr Vladan Petrov, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
18. **O institutima ustavnog i pravnog sistema BiH** – dr Mile Dmičić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjaluci.
19. **Ustavnopravni koncept teritorijalne autonomije u Srbiji** – dr Bogoljub Milosavljević, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu.
20. **Poslanički imuniteti u BiH** – dr Radomir Lukić, profesor Pravnog fakulteta Slobomir P Univerziteta, Bijeljina.
21. **Democratic transition and consolidation in Macedonia** – dr Renata Treneska-Deskoska, profesor Pravnog fakulteta "Justinijan I", Skoplje.
22. **Odluke Ustavnog suda Srbije o žalbama nosilaca pravosudnih funkcija i njihove posledice** – dr Dragan Bataveljić, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.
23. **Od političke ka ustavnosudskoj funkciji Evropskog suda za ljudska prava** – dr Darko Simović, profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd.
24. **Polu veka ustavnog sudstva u Srbiji** – dr Marko Stanković, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
25. **Elektronska demokratija** – put ka neposrednoj demokratiji – dr Dragutin Avramović, docent Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.
26. **Predsednik Republike u parlamentarnom režimu** – dr Oliver Nikolić, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo, Beograd.
27. **Determinante partijskog sistema BiH** – dr Goran Marković, docent Pravnog fakulteta univerziteta u Istočnom Sarajevu.

28. **Stanja izuzetka i suvremeni terorizam** – dr Đorđe Gardašević, docent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
29. **Sloboda udruživanja u pravnom sistemu Republike Srbije** – Jasmina Benmansur, pomoćnik ministra pravde i državne uprave - rukovodilac Sektora za matične knjige i ostvarivanje slobode udruživanja građana.
30. **Akt o izboru (imenovanju) sudija Ustavnog suda** – Savo Manojlović, mlađi savetnik Ustavnog suda Republike Srbije.
31. **Ustavna žalba kroz jurisprudencije Ustavnog suda Makedonije** – mr Blaže V. Krčinski, stručni saradnik u advokatskoj kancelariji “Krčinski” u Skoplju.
32. **Ustavnosudska zaštita prava na slobodu** – Đorđe Rašević, savetnik Ustavnog suda Srbije.
33. **Aspects pratiques lies a la republication des nouveaux codes et des actes normatifs connexes** – Sorin Popescu, secrétaire d’Etat Président de section Conseil législatif and Cătălin Ciora, conseiller chef de secteur Conseil législatif

Urednici: dr Vladan Petrov, profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu; dr Mile Dmičić, profesor Pravnog fakulteta Univeziteta u Banjaluci.

SADRŽAJ

<i>OPŠTE KONSTATACIJE</i>	5
<i>UVODNA REČ</i>	21
<i>PORUKE</i>	55
<i>INTERVJUI</i>	91
<i>NASLOVI REFERATA</i>	97

